



ANNALES SCIENTIA POLITICA

ROČ. 2, Č. 2, 2013



ANNALES SCIENTIA POLITICA

Roč. 2, č. 2, 2013

Annales Scientia Politica, roč. 2, č. 2, 2013

Vedecký recenzovaný časopis vydávaný Inštitútom politológie
Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

Inštitút politológie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Ul. 17 novembra 1
080 78 Prešov
asp@unipo.sk
<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ipol/asp>

Redakčná rada:

Prof. Johann Pall ARNASON,
Fakulta humanitných štúdií Univerzity Karlovy, Praha (ČR)
Prof. PhDr. Ján KELLER, CSc.,
Fakulta sociálnych štúdií, Ostravská univerzita, Ostrava (ČR)
Prof. PhDr. Darina MALOVÁ, CSc.,
Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava
Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, CSc.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
Doc. PhDr. Nikolaj DEMJANČUK, CSc.,
Filozofická fakulta, Západočeská univerzita, Plzeň (ČR)
Doc. PhDr. Irina DUDINSKÁ, CSc.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
Doc. PhDr. Vladislav DUDINSKÝ, PhD.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
Doc. PhDr. Alexander DULEBA, CSc.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
Doc. PhDr. Gita GEREMEŠOVÁ, PhD.,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Zodpovedný redaktor: PhDr. Vladimír DANČIŠIN, PhD.
Web administrátor: Ing. Martin LAČNÝ, PhD.

Za obsah a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

© Inštitút politológie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013.

ISSN 1339-0732

OBSAH

ŠTÚDIE:

Sloboda a jednota Adam CHMIELEWSKI	4
Úvahy Vladimira Solovjova o etike a mravnej filozofii Irina DUDINSKÁ – Vladislav DUDINSKÝ	13
Filozofia a kultúra Strednej Európy <i>Reflexie V. Bělohradského alebo „Neporušili sme zákon“</i> Gita GEREMEŠOVÁ	22
Analýza vplyvu globalizačných procesov na ekonomiky vyspelých krajín Lenka PELEGRINOVÁ – Martin LAČNÝ	27

ČLÁNKY:

Občianske kompetencie a výchovno-vzdelávací proces na školách Helena MELKUSOVÁ	36
Obmedzenie participatívnej demokracie v USA Gilbert FUTÓ	42
Sociálny štát ako výsledok boja za uznanie Peter GARBARČÍK – Anna POLAČKOVÁ	50
(Ne)úspešná TREFA Dominika ŠMIHULOVÁ	54

FÓRUM PRE INTEGRÁCIU SÉMANTIKY:

Metódy volebného deliteľa versus metódy volebných deliteľov Vladimír DANČÍŠIN	58
---	----

RECENZIE:

Brigitte Hamannová: Hitelrův ušlechilý Žid. Život Eduarda Blocha, lékaře chudých Gita GEREMEŠOVÁ	62
Noam Chomsky: Mocenské systémy: Rozhovory o globálnych demokratických povstaniach a o nových výzvach americkému impériu Gabriel SZÉKELY	65
Poznámky k textu <i>Sloboda a jednota</i> Adama Chmielewského Ondrej MARCHEVSKÝ	69

INFORMÁCIE A SPRÁVY:

4th European Border Dialogue Forum on Cross-Border Cooperation in a Wider Europe Martin LAČNÝ	72
Medzinárodný projekt o reforme verejnej správy na Ukrajine Irina KOZÁROVÁ – Irina DUDINSKÁ	74
Cezhraničná spolupráca ako objekt výskumu Vladislav DUDINSKÝ	76

SLOBODA A JEDNOTA

ADAM CHMIELEWSKI

Instytut Filozofii
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Wrocławski
Email: adam.chmielewski@uni.wroc.pl

Abstract:

The problems dealt in this study are problems of political philosophy and practice. In the study is developed some new theoretical proposals as well as some interpretations of political doctrines of the past. The study is analytical in character and are devoted to definition and elaboration of theoretical ideas, most especially the one of two conceptions of unity. The study consists of the concept of two traditions in political thinking, conversational turn, egalitarianism (epistemological, moral and political), and the idea of agonistic democracy. These ideas are supplemented here by distinction between two concept of unity, interpassivity, and the idea of the constitutive role of antagonism for (our understanding of) human nature, society and politics.

Key words:

Political philosophy, Liberty, Unity, Interpassivity, Public agoraphobia.

Dve koncepcie slobody

Už viac ako dekádu prežíva renesanciu rozdelenie na dve koncepcie slobody, uvedené v roku 1958 Isaiahom Berlinom (Berlin, 1994). Berlinovské rozdelenie na negatívnu slobodu, chápanú ako slobodu od vonkajších obmedzení, a tiež slobodu pozitívnu, zadanú ako schopnosť samourčenia sa a samorealizácie, bolo reaktivované v kontexte filozoficko-politickej diskusie medzi prívržencami liberalizmu a komunitarizmu. Teoretický návrat, k Berlinom stavaným dvom koncepciám slobody, mal rozhodne kritické ciele. V prácach Charlesa Taylora bol pojem negatívnej slobody podrobený bezprostrednej kritike ako dôležitý element ním

spochybnenej individualistickej a atomistickej sociálnej koncepcie západných spoločností (Taylor, 1993, s. 211 – 229). Radikálne kritické stanoviská voči blízkej Berlinovi, individualistickej koncepcii spoločnosti a tiež emotivistickej koncepcii ľudskej morálky sformuloval Alasdair MacIntyre, popredný reformátor a predstaviteľ súčasného komunitarizmu (MacIntyre, 1981), a tiež iný komunitarista, Michael Sandel (Sandel, 1984).

Pre porozumenie významu a váhy súčasnej filozoficko-politickej kontroverzie medzi liberalizmom a komunitarizmom je na mieste pripomenúť hlavné dôvody, ktoré primäli Berlina k zdôrazňovaniu rozdielnosti a protichodného postavenia obidvoch týchto koncepcií slobody. Negatívna sloboda, sloboda od, Berlin považoval za odpoveď na otázku „ako ďaleko siaha priestor, v rámci ktorého subjekt ... má alebo by mal mať úplnú slobodu bytia a konania podľa vlastnej vôle, bez miešania sa iných osôb?“ (Berlin, 1994, s. 182). Pozitívna sloboda, sloboda do (k), bola podľa Berlina odpoveďou na otázku, „čo alebo kto je zdrojom moci alebo ingerencie, ktorá môže rozhodnúť, že niekto má urobiť radšej to než tamto, byť taký a nie iný?“ (Berlin, 1994, s. 182). Negatívny pojem slobody, ku ktorému sa hlásil Berlin, bol podľa jeho názoru spätý s ohraničením nežiaducich vonkajších intervencií do individuálneho priestoru rozhodnutí jednotlivcov. Negatívnu slobodu nechápal len ako chybu frustrácie individuálnych túžob, tento výsledok je totiž možné dosiahnuť prinútením sa k rezignácii z túžob, ale ako neprítomnosť prekážok pri možných voľbách a činoch, dokonca aj keď nie sú ešte prijaté.

Pozitívne chápanie slobody je podľa Berlina výsledkom snahy človeka, aby zostal pánom samého seba. Táto „spôčiatku neškodná metafora“ (Berlin, 1994,

s. 192), ako vravel, začala žiť vlastným životom aj mimo zdanlivej významovej blízkosti ku negatívne mu chápaniu slobody, sa rozvíjala v historicky odlišnom smere, až nakoniec sa obe tieto koncepcie slobody ocitli v bezprostrednom konflikte (McCallum, 1967, Kakathas, 1998, s. 682 – 698). Sloboda chápaná ako smerovanie človeka do stavu byť pánom samému sebe, a tiež k tomu, aby sa iní stávali pánmi samým sebe, praje totiž podľa Berlina postojom nerátajúcim so skutočnými túžbami jednotlivých ľudí a celých spoločností: „môžem ich mučiť, utláčať, týrať ich v mene a pre dobro ich skutočných subjektov, keď ani na chvíľu nepochybujem, že nezávisle od toho, čo je skutočným cieľom človeka ..., je to identické s jeho slobodou – slobodnou voľbou vykonanou prostredníctvom skutočného, aj keď často latentného a nemého Ja“ (Berlin, 1994, s. 192).

Pozitívnu koncepciu slobody, ktorá podľa jeho presvedčenia predstavuje ohrozenie pre skutočnú, negatívnu slobodu, je možné podľa Berlina odvrhnúť, argumentujúc proti určitej hlbšej koncepcii ľudskej podstaty, opierajúcej sa o rozštiepenie individuálneho Ja na „vedúce“ Ja a „submisívne“ Ja. V jeho interpretácii koncepcia smeruje k dvom problematickým morálnym ideálom, t. j. ideálu sebaujavenia a sebarealizácie. Prvý z nich spočíva v „návrate do vnútornej citadely“; vedie k definitívnej rezignácii z túžob, a teda k ich samopotláčaniu, druhý zasa, pokrýva spojený s prvým, Berlin definuje ako nadiktovanie si „poslušnosti voči samému sebe“. Oba tieto postoje, nachádzajúce sa pri základe koncepcie pozitívnej slobody, implikujú podľa Berlina bagatelizovanie ba priamo negovanie skutočných túžob. Legitimizujú totiž diskrimináciu túžob, ktorej zdrojom môžu byť vonkajšie alebo vnútorné činitele. Vedú tiež k idei nútenia do slobody seba alebo iných a konzekventne k politickému paternalizmu, ktorý spočíva na nárokaní si práva rozhodovať o tom, ktoré túžby sú vhodné na realizáciu, a aké by mali podliehať morálne upravenej represii. Tieto postoje naberajú podobu racionálneho snaženia sa vybudovať ľudí prostredníctvom vedenia a vedú jeho názor k autoritatívnosti a totalitarizmu. Berlin tvrdil, že prívrženci pozitívnej slobody musia akceptovať hore uvedené rozdelenie na Ja vedúce a submisívne, a teda dôsledné vyvrátenie ich stanoviska si vyžaduje ešte predtým vykonané vyvrátenie tejto rozdielnosti. Samotnú myšlienku o diskriminácii túžob Berlin považuje za nebezpečnú, pretože môže viesť ku „falošnej vízii ľudských potrieb“. Nabáda nás to konštatovať, že Berlin sa hlásil ku stanovisku, ktoré by sa mohlo nazvať menom „demokratizmu“ alebo „egalitarizmu túžob“.

Pri reakcii na toto stanovisko Berlina môžeme uviesť množstvo protiargumentov. Klasické zavrhnutie nediskriminačného postoja voči vlastným túžbam sformuloval Platón. Najdôležitejšou úlohou dialógu Gorgias je vyvrátenie stanoviska Kaliklesa, že „krásne

a spravodlivé podľa prírody je ... povoliť túžbam, aby boli čo najväčšie a neoslabovať ich; keď sú ohromné, treba ich uspokojovať vďaka statočnosti a múdrosti, a stále spĺňať to, po čom sa túži“ (Platón: Gorgiasz, 491e – 492a). Platón vyvracia toto tvrdenie privolajúc (pravdepodobne) Filolaosa, podľa ktorého „tá časť duše, kde sa nachádzajú túžby, zo svojej prirodzenej povahy podlieha rozporným popudom“, a u ľudí nerozumných, „vzhľadom na jej nenásytnú, neschopnú zachovať čokoľvek a plnú zmätku povahu“, pripomína deravý sud.

Platónom privolaný Filolaos tiež konštatoval, že ľudia, ktorí nie sú počas svojho života schopní zvládať svoje túžby, sú po smrti odsúdení na strašný trest: „v Hádeze ... musia vlievať do kadí bez dna vodu nosenú v rešetách, tiež neschopných ju zadržať“ (Platón: Gorgiasz, 493a-c). Trest je značne surovejší a viac zahambujúcejší ako ten, ktorý padol na Sifyfa. Nakoniec Kalikles uzná, „že sú potešenia lepšie i horšie“ (Platón: Gorgiasz, 499b). Rovnako to urobí o dosť neskôr J. S. Mill.

Argumentácia Charlesa Taylora proti obrane negatívnej slobody sa opiera o úsilie podobné tomu Platónovmu, t. j. na zavedení pojmu „silného hodnotenia“ (Taylor, 1993, Chmielewski, 2001, s. 264 – 270). Berlin, u ktorého sa viaže kritika pozitívnej slobody s hore vykresleným postojom egalitarizmu túžob, zanecháva predpoklad, že subjekt túžob sa nemôže myliť v tom, čo skutočne chce a mimo samotného chcenia neexistuje kritérium pre diskrimináciu svojich túžob. Zhodne s takto chápaným morálnym egalitarizmom sú naše túžby faktami, ktoré nemôžeme spochybňovať, negovať či s nimi bojovať. Berlinovo stanovisko implikuje, že akokoľvek ich môžeme ovládať, nemali by sme to robiť, ani k tomu smerovať. Vychádzalo by z toho, že Platónov Leontios by nemal robiť vlastným očiam výčitky, keď idúc z Pireusu do Atén narazil na telá ležiace okolo katovho domu a nemohol ovládnuť vlastné pokušenie obhliadnutia odporného pohľadu na smrť (Platón: Państwo, 439e – 440a).

Proti Berlinovi Taylor tvrdí, že morálnymi bytosťami sme na toľko na koľko získavame – z dôvodu formovania morálnym spoločenstvom – schopnosti na rozlišovanie túžob rodiačich sa v našich dušiach, schopnosti pridelovať im diferencované morálne hodnoty a tiež vyberať do vzťahov tie, ktoré uznáme za vhodné. Táto schopnosť nám umožňuje hodnotiť niektoré naše túžby ako dobré, iné zas ako zlé, umožňuje teda tiež rozhodovať, že realizácia týchto túžob, ktoré my – mimo morálneho spoločenstva, ktoré nás formovalo – uznáme za zlé, nie je dôsledkom našej slobody, ale svedectvom okov zväzujúcich našu slobodu myslenia a konania, ako keby neboli naše. Je totiž ťažké uznať za slobodnú bytosť osobu oddanú nediskriminačnému uspokojovaniu všetkých svojich túžob; o niekom takom skôr vravíme, že je nevoľníkom svojich túžob.

žob, zasa neschopnosť ovládania vlastných túžob – neschopnosť kontroly nad sebou – považujeme za deficit slobody.

Tieto a aj podobné argumenty si uvedomujú nielen jednostrannosť Berlinovej argumentácie, ale tiež fakt, že negatívne chápaná sloboda sa dá uviesť do súladu s ideálom autonomistického napĺňania individuálnych cieľov, a teda sebarealizácie, a taktiež s ideálom sebakontroly. Berlinovská koncepcia nediskriminácie túžob sa zdá byť ľahkovážna vzhľadom na fakt, že schopnosť identifikácie a realizácie ľudských cieľov, považovaná liberálnymi individualistami za spontánnu schopnosť, je v skutočnosti ľudskou vlastnosťou získavanou aktívnou účasťou v spoločnosti a tiež v tom význame, že obsah toho, čo uznáme za vlastné ciele, je vstěpované do našej „autonómnej“ subjektívnosti prostredníctvom edukačno-morálneho pôsobenia spoločensťva. Berlinovská kritika diskriminačnej koncepcie ľudských túžob sa zdá byť taktiež necitlivá k faktu, že schopnosť diskriminácie vlastných túžob je zásadnou vlastnosťou existencie morálnej bytosti, a že túto schopnosť nadobúdame práve vďaka nasledovaniu vzorov a vnímaním signálov od osôb z nášho spoločenského okruhu. Vedie to tiež k záveru, že Berlinova koncepcia neberie dosť vážne nebezpečenstvá spojené s liberálnym prístupom k ľudským túžbam. Zásada „neinterventovania“ v sfére vlastných túžob predstavuje totiž argument pre morálny hedonizmus, ktorého rozmáhanie sa v súčasnosti robí vrásky na čele nielen tradicionalistickým náboženským inštitúciám či konzervatívnym mysliteľom. Dôležitou politickou otázkou v tomto kontexte je taktiež to, že novodobými médiami kultivovaný hedonizmus slúži k poháňaniu hospodárskeho rozvoja, ktorý je v záujme síl globálneho kapitalizmu. To sa deje bez znepokojenia o budúcnosť zásob slúžiacich k pretrvaniu ľudstva. Princíp uvoľňujúci egoistické túžby spod spoločenskej kontroly a individuálnej sebakontroly môže viesť ku generovaniu hlbokých spoločenských nerovností.

Pod vplyvom diskusie, akú odštartovalo jeho rozdelenie, Berlin uznal význam druhej, pozitívnej koncepcie slobody. V neskorších komentároch k svojmu rozdeleniu na dva druhy slobody, sa tiež odvoláva na nebezpečenstvá morálnej a politickej zásady *laissez faire*, ktorá sa zdá byť neodvratným výsledkom liberálneho nátlaku na negatívnu slobodu. Tiež obraňuje slobodu „oviec“ pred slobodou „tigrov“ a akceptuje nutnosť „ohraničovania slobody detí a rodičov v mene plnohodnotnosti človečenstva“. Koniec koncov sa predsa len zdá, že zostal na svojom stanovisku, zhodne s ktorým „skutočným kritériom stupňa slobody jednotlivca sa mi naďalej zdá rozľahlosť priestoru, v ktorom nie sú voľby determinované. Tento minimálny priestor môže byť nezmieriteľný so systémami, ktoré prajú iným spoločenským ideálom – teokratickým, aristokratickým či technokratickým atď. – avšak domáhanie sa

slobody individua priťahuje túto žiadostivosť (Berlin, 1994, s. 57).

V dobe, keď Berlin formuloval svoje rozdelenie na dve koncepcie slobody, ideológia slobody bola vedúcou témou politickej filozofie, centrálna pozícia témy slobody v prebiehajúcej dobovej filozoficko-politickej debate bola čímsi samozrejým a prirodzeným. Svet bol totiž vtedy rozdelený na dva politické bloky, jeden z nich, blok komunistických štátov, bol považovaný druhým, svetom Západu, za najväčšiu hrozbu ľudskej slobody a jej pokojnej existencie v budúcnosti. Táto doba priala posilňovaniu ideológie slobody a tiež filozoficko-politických inštrumentov, ktoré mali stáť na jej stráži, a ktoré jej mali získavať náklonnosť, prostredníctvom jednotlivcov i národov, ktoré boli ideológiou a činnosťou komunizmu pozbavené slobody. Isaiah Berlin tvrdošijne trval pri chápaní slobody ako slobody individua od všetkých ohraňčení. Idúc v stopách Karla Poppera kritizoval ideu historickej nevyhnutnosti (Berlin, 1994, s. 101 – 177). Karl Popper kritizoval historizmus ako intelektuálny základ hrozieb pre individuálnu slobodu a subjektívnosť človeka (Popper, 1993). Friedrich August von Hayek poukazoval na socializmus a vynútený egalitarizmus ako na cestu k individuálnemu nevoľníctvu (Hayek, 1976). V nespútanej individuálnej iniciatíve videl Milton Friedman zdroj bohatstva národov (Friedmann, 1962). V tomto období sa utvorilo okrem iného aj novodobé chápanie práv jednotlivca, ktorých služobníkom by mal byť dobre zorganizovaný liberálno-demokratický štát. Dominujúca ideológia slobody bola postulátom ideologickej, politickej a sociálnej praxe vo viacerých štátoch. Symbolmi tejto praxe boli a zostanú Ronald Reagan a Margaret Thatcherová.

Od tohto obdobia však svet podľahol dramatickej premene. Jedným z najvýznamnejších aktov tejto transformácie bol úpadok komunizmu. Víťazná liberálna sloboda prevládala vo väčšine oblastí tej časti sveta, ktorá bola pred revolúciou v roku 1989 obmedzovaná komunistickými režimami odvrhujúcimi liberálne, negatívne poňatie slobody, a včleňujúcimi do života jej pozitívne chápanie. Súčasne však víťazstvo liberálne ponímanej slobody vzbudilo radikálne reakcie odporu, zvlášť v tých regiónoch, kde tradícia negatívnej slobody nemala nikdy šancu sa vyprofilovať. Sila odporu proti západnej ekonomickej globalizácii a tiež súbežne prebiehajúcej globalizácii západnej ideológie vyústila v roku 2001 do ďalších, nemenej dramatických udalostí a roztržiek v súčasnom svete. História, ktorá sa spolu s víťazstvom liberálno-demokratického poriadku mala zakončiť v roku 1989, zrýchlila svoj priebeh výraznejšie ako kedykoľvek predtým.

Exkluzivizmus

Je všeobecne známe, že z dôvodu exkluzivistickej povahy človeka, je jednoduchšie zjednotiť ľudí proti spoločnému nepriateľovi alebo proti spoločnej hrozbe než pre vyriešenie spoločnej záležitosti. Neodstrániteľnosť exkluzivizmu ľudskej povahy nás však nenecháva bezradnými vo vzťahu k otázke jednotnosti. Môžeme totiž povedať, že všetky známe formy spoločenského života ľudí sú rôznymi metódami ohraničovania vln ľudského exkluzivizmu v mene ustanovenia ich súdržnosti. Tým, čo nám umožňuje formovať rýdzo exkluzivistickú snahu človeka po samostatnosti slobode a vyčleňovaní sa, ktorá je zodpovedná za spoločenské atomistické tendencie, a ktorá je poháňaná túžbou po individuálnom uznaní, ambíciou (thymos), je túžba bezpečnosti, ktorú poskytuje solidárne spolužitie v spoločenstve, v jednote s inými. Každá forma ľudského spoločenstva je teda ustavičným úsilím zachovať rovnováhu medzi odstredivými tendenciami zbavovania sa povinností voči iným, a tendenciami spájajúcimi ju kvôli všeobecnej potrebe bezpečnosti, ktorá nám môže byť garantovaná iba inými ľuďmi. V skutočnosti sa tento spoločenský, súdržný charakter ľudského individua prejavuje rovnako silno v jeho túžbe po bezpečnosti, ako aj v jeho túžbe po uznaní, pretože uznanie môžeme získať iba v očiach iného človeka, hoci zdrojom nie je solidarita s ním, ale túžba získať dominujúce postavenie a prevahu nad ním. Je to v zásade hlavný dôvod tvrdenia, že dilemma opozičného postavenia individua a spoločenstva je dilemou nevhodnou.

Vyplyva z toho, že dialektika jednoty a slobody je dialektikou dvoch základných ľudských úsilí: úsilia o bezpečnosť a úsilia o samostatnosť, každú formu spoločenského spolužitia môžeme zasa považovať za menej alebo viac trvalé, menej alebo viac dočasné riešenie tohto vnútorného, pre ľudskú prirodzenosť konštitutívneho antagonizmu. Pravdu má teraz Aristoteles tvrdiac, že človek je od prírody stvorený pre život v spoločnosti a že ten, kto prirodzene, a nie náhodou žije mimo spoločnosti je alebo krajným naničhodníkom alebo nadľudskou bytosťou. Preto tiež človeka, ktorý je zbavený morálnych pocitov Aristoteles považuje za najnehanebnejšie a najdivšie stvorenie, najpodlejšie v chťivej zmyslovosti a nenásytnosti (Aristoteles: Politika, 1253a).

K otázke ľudského exkluzivizmu môžeme pristupovať viacerými spôsobmi. Prvý z nich spočíva na snahe o politické utlmovanie agonistickej¹ potreby rozlišovania sa individuí ako aj ich skupín, ako to urobil Thomas Hobbes v svojom autoritárskom politickom projekte. Iným spôsobom prístupu k tomuto problému je vybudzovanie a zintenzifikovanie agonistickej rivalizácie medzi individuími a skupinami ľudí, ako to

urobil Carl Schmitt v svojej ultrapolitickej koncepcii politickosti alebo celkom nedávno Samuel Huntington v svojej téze o neoddieliteľnom konflikte civilizácií, tiež stanoviacich formu rámcovania poriadku ľudského exkluzivizmu, a súčasne vzájomného hľadania bezpečnosti. V tradičných filozofických uchopeniach tohto problému sa najmenej pozornosti venuje tretiemu spôsobu prístupu k problému exkluzivizmu: spočíva na ustavičnej snahe riadiť exkluzivistickú ľudskú rivalizáciu. Je to možné, nie prostredníctvom úplného vyhasnutia týchto ľudských rivalizačných inštinktov, ani prostredníctvom krajného vybadzania, ale cez prihliadanie na ich silu, avšak udržiavajúc ich súčasne v hraniciach rešpektu voči ľudskému životu, dôstojnosti a hodnotám iných.

Dve koncepcie jednoty²

Jednota ako problém politickej filozofie je taký starý ako problém slobody, sú totiž spojené prirodzenou dialektickou väzbou. Snaha o politickú jednotu je vnímaná ako ohrozenie slobody, sloboda je zasa definovaná prostredníctvom opozície so zjednocujúcimi, uniformujúcimi a egalitárnymi snahami. Starosť o jednotu spoločenstva bola motívom zákonodarnej činnosti Solón, ktorý sa za pomoci právneho systému snažil o ovládnutie neobmedzenej slobody pre najmocnejších, realizujúcich svoje egoistické túžby na úkor slabých. Bola tiež vedúcou témou Platónskej reflexie, ktorý v mene jednotnosti a kompaktnosti spoločnosti chcel obetovať jej rôznorodosť (Platon: Państwo, 545d, 465b). Aristoteles náležite doceňuje hodnotu politickej jednoty, avšak, tak ako bytie, ju chápe „viacerými spôsobmi“ (Aristoteles: Metafyzika, 1004a, 1053b) a hoci nie je priamo dominujúcou témou jeho politickej reflexie, poukazuje, podobne ako Platón, na nedostatok jednoty ako dôvod pádu viacerých zriadení (Aristoteles: Politika, 1312b – 1313a).

Prostredníctvom analógie k Berlinovskej rozdielnosti medzi dvoma pojmami slobody, majú tiež na vedomí dialektiku jednoty a slobody, by som chcel navrhnúť rozdelenie na dva pojmy jednoty. Domnievam sa totiž, že snaha o negatívne chápanie individuálnej slobody čoraz väčšou masou, čoraz viac nezávislých ľudí vedie k situácii, keď už nie iba sloboda, ba ani nie jednota, ale samotné zotrvanie ľudstva je ohrozené. Nutnosť filozofickej reflexie pojmu politickej jednoty sa zdá byť rovnako samozrejماً tvárou v tvár charakteru globálnej expanzie jedného, západného spôsobu organizácie spoločenského života do iných oblastí. Okolnosť si vyžaduje, že problém jednoty nemôžeme chápať tradičným spôsobom ako problematiku dotýkajúcu sa koherencie „prirodzených“ politických útvarov, za aké boli donedávna považované národné štáty,

¹ Poľ. agonistycznej (agonistyczność) (pozn. prekladateľa).

² Poľ. jedność (pozn. prekladateľa).

ale stáva sa to problémom globálnym. Stáva sa hneď problémom tým viac skomplikovaným, že svet, okrem uniformizačných snáh, ostane rôznorodý; je teda možné otvorene povedať, že čím silnejšie sú unifikačné snaženia, tým silnejšie partikulárne reakcie sú ich rezultátom.

Mnou navrhnuté rozdelenie dvoch koncepcií jednoty sa opiera o odhalenie, že existujú dva spôsoby organizovania ľudských spoločenstiev a zabezpečenia ich stability: prvý z nich spočíva na nadiktovaní stanovenej spájajúceho činiteľa všetkým členom daného spoločenstva, a na prinútení všetkých k jeho rešpektovaniu; druhý spôsob spočíva na budovaní jej jednoty ako kompromisu, ktorý je výsledkom rokovania, na ktorých sú zúčastnení všetci jej členovia. Teda jednota, podobne ako sloboda, vystupuje v dvoch podobách: jednota nadiktovaná a vynútená, ako aj jednota zjednaná v procese argumentácie, ktorá má za cieľ vzájomné porozumenie. Rozdiel medzi dvoma koncepciami jednoty je rozdielom medzi snažením sa o nadiktovanie dogmy a snahou o zjednanie kompromisu.

Oba tieto druhy jednoty sú rozdielne vzhľadom na spôsoby ich dosiahnutia, cieľmi ktorým majú slúžiť ako aj úrovňou súdržnosti a stability spoločenstiev, ktoré vzniknú týmto spôsobom. Nadiktovaná jednota sa zdá byť schopná garantovať trvácnosť a stabilitu spoločenstva, pretože sa opiera o silu. Avšak skúsenosti histórie ukazujú, že diktovanie jednoty silou nie stále garantuje súdržnosť a stabilitu. Idea zjednanej jednoty sugeruje, že jej dôsledkom môže byť spoločenstvo povrchné, plytké a nestabilné, avšak obvykle, ak sa ju podarí získať, javí sa ako trvalejšie a stabilnejšie.

Rozdiel medzi týmito dvoma koncepciami jednoty je teda rozdielom medzi, z jednej strany, jej monologickým chápaním, z druhej zasa dialogickým, diskurzívnym, konverzačným alebo jej agonistickým chápaním. Kľúčom k tomuto rozdielu je odlišnosť prístupu v otázke individuálnej subjektívnosti individua, schopnosti konať a individuálnej slobody, ktorá vychádza z obidvoch týchto pojmov jednoty. Jednota chápaná ako jednota nadiktovanej dogmy sa úplne opiera o vonkajšie znásilnenie individuálnej, diferencovanej ľudskej subjektívnosti a slobody. V opozícii k tomu, jednotnosť budovaná v procese zjednanej zhody uznáva a organizuje subjektívnosť individua a jeho slobodu. Práve preto, že jednotnosť budovaná podľa takého chápania individua tvorí nielen prísľub bezpečnosti, ale tiež prísľub rešpektu, ktorý je nemenej nevyhnutný než bezpečnosť pre pravidelné fungovanie individua. Individuum môže nájsť dodatočný impulz pre vnútornú mobilizáciu kontroly nad vlastnými túžbami, aby sa stal členom takéhoto spoločenstva.

Rozdiel v prístupe k subjektívnosti človeka, tvoriaci základ rozlíšenia obidvoch protikladných pojmov jednoty, vedie k záveru, že pokus vytvoriť jednotu na základe nadiktovanej dogmy môže byť neakceptovateľný

pre tých, ktorým je jednota nanútená; tento proces implikuje tvrdenie potreby uznania ich subjektívnosti; môže to vytvoriť dôvod pre odpor proti spredmetneniu, ktorý bude nie menej silný ako nespravodlivosť pri delení spoločne vytváraných statkov. Naopak jednota vytváraná cestou diskurzu, bez prehánania o jeho rezultáte, budí rešpekt predstavujúci znovuzískanie vzájomného rešpektu pre subjektívnosť individuí, ktoré sú zaangažované v tomto procese. Jednota nadiktovanej dogmy vedie definitívne k podriadeniu sa slabších silnejšiemu, jednota vytvorená zjednaným kompromisom otvára priestor pre všestrannú spoluprácu postavenú na hodnotách rovnosti.

Odlišný vzťah k ľudskej subjektívnosti vychádzajúci z rozlíšenia pojmov jednoty, implikuje, že budovanie jednoty podľa nadiktovanej dogmy vedie k uzavretiu verejného priestranstva pre určité formy realizácie individuálnej slobody. V tomto zmysle sa zdá, že rozdelenie na dva pojmy jednoty má charakter výraznejšie rudimentárny v porovnaní s rozdelením na dva pojmy slobody. Jednota zjednaného kompromisu implikuje otvorenie verejného priestranstva takým spôsobom, aby v nej mohol nájsť šancu realizácie čo najširší okruh individuálnych slobôd. Snaženie sa o jednotu, organizovanú na základe diktovanej dogmy sa opiera o nedôveru voči individuu a implikuje, že väčší okruh snáh má byť predmetom regulácie za pomoci donútenia voči subjektívnosti individua. Snaha o jednotu cestou zjednaného kompromisu, zasa spočíva na – totožnom s agonistickou koncepciou politiky – nedostatku rozhodovania o rezultáte kolektívnych rokovaní a o formách prípustnosti „individuálneho“ do tohto procesu; má teraz šancu vzbudzovať rešpekt, ktorý bude vykompenzovaním rešpektu, aký nachádza subjektívnosť individuí angažujúcich sa v tomto procese.

Z obidvoch spomínaných pojmov teda vychádza rovnako dôležitý rozdiel v prístupe k mnohosti, konfliktu a antagonizmu. Snaha o vytváranie spoločenstva cez diktovanie (vnucovanie, pozn. prekladateľa) jednoty sa opiera o vedomie, že zastieranie a eliminácia rozdielov ako aj z nich vyplývajúcich antagonizmov je nemožné a že môže ustúpiť iba dočasne. Toto snaženie predpokladá, že antagonizmy nie sú iba deštruktívne a že ich z toho dôvodu treba eliminovať, ale môžu byť konštruktívne a tvorivé. Nadiktovaná jednota je teda tyraniou, jednota zjednaná – demokraciou.

Avšak antagonizmus spĺňa konštruktívnu úlohu nielen pre spoločenstvo a v jej rámci vedenej politiky; dosahuje totiž až vnútro ľudského individua. Najpriľhavejším vysvetlením konštitutívnej úlohy antagonizmu vo vzťahu s ľudskou prirodzenou povahou v tomto kontexte by bol návrat k už spomínanému problému egalitarizmu túžob, vychádzajúceho z filozofie Isaiaha Berlina. Zrážka stanovísk Platóna, Taylora a Berlina totiž ukazuje, že odvrhnutie ideí kontroly nad sebou samým implikuje spochybnenie reálnosti fun-

damentálneho konfliktu medzi ľudskými túžbami alebo medzi jednou časťou ľudskej prirodzenej povahy, napríklad jeho vôľou, a inou jej časťou, napríklad jeho rozumom, rovnako implikuje neschopnosť získania si právnej moci pri snažení jednej z nich ovládnuť druhú. V takomto význame hore uvedený Berlinov demokraticizmus túžob je v rozpore s agonistickým chápaním ľudskej prirodzenosti, zvýrazňujúcim vznikanie vnútorných konfliktov medzi snahami a túžbami v človeku, vzbudzujúcimi v ňom tvorivú energiu a pobádajúcimi ho k ich riešeniu. Akokoľvek totiž jeho verzia liberalizmu, zvýrazňujúca nesúmerateľnosť morálnych a politických hodnôt, zaslúžene nosí pomenovanie agonistického liberalizmu, jeho demokraticizmus túžob implikuje negáciu fenoménu agonistickosti na výraznejšej fundamentálnej úrovni, t. j. vo vnútri ľudskej prirodzenej povahy.

Teoretický potenciál zahrnutý v protiklade dvoch koncepcií jednoty je možné využiť pri vysvetľovaní dialektiky rôznych druhov sociálno-politických spoločenskostí, rovnako u malých, ako aj u veľkých skupín. Môžeme ho tiež použiť na vyjasnenie vzájomných vzťahov medzi najväčšími politickými organizmami, akými sú civilizácie. Pomáha nám tiež pochopiť nedávno demaskované rozdiely medzi politikou USA a politikou Európy vo veci nového globálneho poriadku, ako tiež súčasný globálny konflikt, hovorovo a mylne označovaný menom „vojny s terorizmom“, ktorý si každým dňom čoraz viac zasluhuje pomenovanie tretej svetovej vojny.

Interpasívnosť

Agonistické chápanie spoločnosti nachádza dialektický doplnok v pojme interpasívnosti, ktorú môžeme rozumieť ako kontrapozíciu interaktívnosti (Žižek, 2001, Pfaller, 2003). Interaktívnosť je známa jednak ako teoretický pojem a tiež aj ako reálny sociálny fenomén, ktorý vznikol vďaka technologickému rozvoju médií a zároveň s ich rastúcou silou v spoločenskej a politickej oblasti. Interaktívne fungovanie médií je výsledkom vytvorenia, otvorenia a rozširovania dosahu vo verejnom priestore pre ľudí, ktorí boli predtým zapájaní ako pasívni príjemcovia, do jednostranného odberu oznámení dodávaných iným (či „Veľkým Iným“) a pozbavení možnosti expresie a kreativity, a teda možnosti realizovania svojej subjektívnosti. Tento cieľ bol v určitom stupni zrealizovaný vďaka novodobým spôsobom komunikácie. Spolu s dosiahnutím tohto cieľa sa však spontánne objavil opačný fenomén – interpasívnosť.

Interaktívnosť si vyžaduje ujímať sa stanovených činností prostredníctvom vzťahov k niečomu alebo k niekomu, aby splnila danú úlohu alebo povinnosť. Interpasívnosť naopak umožňuje zanedbať stanovené činnosti, aby urobila niečo úplne iné, alebo tiež zostala

úplne pasívna. Podmienkou existovania interpasívneho vzťahu je teda disponovanie niečím alebo niekým, čo (kto) namiesto nás vykoná nami zanedbanú činnosť. Akokoľvek interpasívnosť nepatrí medzi široko známe pojmy, je oveľa rozšírenejšia než môžeme predpokladať. Slavoj Žižek i Robert Pfaller hojne riešia, menej alebo viac neobvyklé príklady interpasívnosti. Sprevádza nás častejšie než pripúšťame. Naša každodenná interpasívnosť sa prejavuje v našich vzťahoch k rôznym predmetom a osobám, napríklad k našim blízkym, k autoritám verejného života, a taktiež – nado všetko – k osobnostiam politického, duchovného a praktického života, pôsobiacimi vo verejnom priestore.

Prejavuje sa napríklad v našom vzťahu k lekárom, ktorí v ľudskom vnímaní figurujú ako niekto, kto má dbať o naše zdravie – za nás a bez našej výraznej participácie. Podobne interpasívny býva aj náš vzťah k učiteľovi, o ktorom si myslíme, že má povinnosť vybaviť študenta určitým poznaním, bez jeho snahy. Prejavuje sa v našich reláciách voči farárovi, od ktorého očakávame vykonanie – za nás a v našom mene – stanovených činností prajúcim nášmu spaseniu, zvyčajne pod podmienkou vykonávania nie veľmi zaneprázdňujúcich aktov. Je badateľná (interpasívnosť, pozn. prekladateľa) aj v našom vzťahu k politickému komentátorovi, ktorý funguje v médiách, a od ktorého zvyčajne očakávame, že – za nás, ba v našom mene – sformuluje a vypovie hodnotenie politickej situácie, oslobodzujúc nás od toho, hoci určitá aktivita v tejto sfére je v našom záujme.

Zásadný význam má fakt, že interpasívne vzťahy sú zvyčajne sprevádzané výmenou určitých statkov, zvyčajne ide o bezprostrednú alebo sprostredkovanú výmenu peňazí. Domnievame sa teda, že zaplatiac si lekára, učiteľa, farára, politika či kozmetičku, ich účinne nakloníme vykonať činnosť alebo úlohu, ktorá je v našom záujme, ktorá je prirodzene našou povinnosťou voči nám samým. Komodifikácia spoločenských vzťahov praje stupňovaniu fenoménu interpasívnosti, ale tiež naopak: rozširovanie sa sféry interpasívnosti praje rozvoju komodifikácie spoločenských vzťahov.

Verejná agorafóbia

Explanačný potenciál pojmu interpasívnosti môžeme ilustrovať pomocou analýzy súčasných politických javov v liberálno-demokratických štruktúrach, obzvlášť v kontexte fungovania novodobých médií, alebo tiež, všeobecnejšie, pomocou analýzy javov, ku ktorým dochádza vo verejnom priestore – analógiou antickej agory – fungujúcim v týchto štruktúrach.

Vďaka svojej otvorenosti je verejné priestranstvo, z jednej strany, miestom, na ktorom môže človek zakúsiť svoju autonómiu, subjektívnu tvorivosť a zodpovednosť, a taktiež ju formovať v konfrontácii s inými,

ktorí vchádzajú na toto isté priestranstvo. Zároveň však, z druhej strany, presne z tých istých dôvodov, t. j. v dôsledku svojej otvorenosti, a taktiež v dôsledku jej rozmerov v súčasných spoločnostiach, značne rozšírený vďaka novodobým prostriedkom transportu a spojenia, toto priestranstvo vzbudzuje odpor a strach, ktorý je vlastne strachom z konfrontácie s inými. Akokoľvek je existencia otvoreného verejného priestranstva oblasťou potenciálnej i faktickej skúsenosti individuálnej slobody ako aj zjednávaní súdržnosti jednoty, rodí to zároveň fenomén, ktorý môžeme pomenovať ako verejnú agorafóbiu, ktorá vedie k dobrovoľnej, spontánnej ľahostajnosti, subjektívnej pasivite a k unikaniu od zodpovednosti.

Interpasívnosť je s určitosťou názvom pre fenomén objímajúci tú druhú stranu efektu otvorenosti verejného priestranstva. Všeobecne vraviac, je interpasívnosť dobrovoľnou rezignáciou z vstupovania do verejného priestoru, ktorý bol otvorený vďaka realizácii politického a technologického potenciálu novodobých spoločností kultúrne patriacich do liberálno-demokratickej sféry. Hlavným dôvodom objavenia sa interpasívnosti je samotný vznik otvoreného verejného priestoru, ako priestoru interaktívnosti, ktorá však, zhodne so zásadami liberalizmu, necháva na individuálnom rozhodnutí to, či niekto bude chcieť do neho vstúpiť, či nie. Interpasívnosť – rezignácia z možnosti byť interaktívnym – sa stala možnou vďaka vzniku priestranstva, ktoré malo umožňovať slobodu bytia interaktívnym. Bez nej by nebola možná, nevznikla by a ostala by nepovšimnutá. Psychologický mechanizmus interpasívnosti sa teda rodí v situácii, kedy liberálno-demokratická kultúra, ktorej cieľom bolo a zostane udeľovanie, prinavracanie a podporovanie samostatnosti ľudských individuí, vedie k opačnému výsledku: individuálna subjektívnosť podlieha atrofii a oslabeniu následkom samotnej slobody výberu, ktorú ľudia získali v otvorených liberálnych spoločnostiach a o ktorú kedysi bojovali. Je to ďalší paradox predstavujúci skutočné ohrozenie pre liberálno-demokratickú kultúru: totiž interpasívnosť, ktorá sa objavila vďaka úspechom zväzku liberalizmu a demokracie ako jej vedľajší produkt, požíra v dnešnej dobe kultúru, ktorá umožnila jej vznik. Jedným z najnaliehavejších problémov súčasnej politickej filozofie a psychológie je problém, týkajúci sa zdroja a mechanizmov interpasívnosti.

Vo svete západných liberálnych demokracií je možné si v narastajúcej miere všimnúť, že čoraz väčší počet obyvateľov nepostupuje zhodne s charakteristickou pre demokratický ideál, zásadou interaktívnosti, t. j. aktívnej a agonistickej (konfrontačnej) spolupráce s inými vo verejnej sfére.

Rozumní jednotlivci, schopní a oprávnení na aktívnu účasť vo verejnom priestore s cieľom jej i vlastného spoluformovania v súlade s ich individuálnymi očaká-

vami a túžbami, rezignujú zo vstupu do sféry pre nich otvorenej vďaka menej alebo viac vydarenej realizácii ideálov liberalizmu a demokracie. Namiesto toho čoraz častejšie postupujú podľa zásady interpasívnosti a menovite hľadajú spôsoby a metódy zastupovania vlastnej participácie. Častou odpoveďou na otázku o zdrojoch interpasívnosti sa zdá byť to, že čoraz väčší počet právami a právomocami obdarených jednotlivcov sa odmieta zúčastňovať vo verejnom priestore a dobrovoľne rezignuje z vchádzania do neho preto, že túži uniknúť problémom a ťažkostiam samostatného myslenia, vytvárania si názoru a zodpovedného rozhodovania sa, ako aj konania. Postupujú tak preto, aby sa úplne zbavili ťarchy zo svojich ramien. Avšak fakt, že to robia, vychádza z toho, že to môžu urobiť bez bezprostrednej a výrazne citeľnej škody pre ich status a bezpečnosť svojej spoločenskej existencie. Rezignácia z aktívnej participácie v priestore je možná preto, že spolu so zosilňujúcou komodifikáciou spoločenských vzťahov vo verejnej sfére sa objavujú ľudia, inštitúcie či zariadenia, ktoré ponúkajú prebratie záťaže participácie z jednotlivca a zastúpenie ich, v ich občianskych úlohách. Praje to tiež praktickému privlastňovaniu si verejného priestoru, vedie tiež k narastajúcej privatizácii hlavného inštrumentu, ktorý je povolaný na kontrolu jej otvorenosti, akými sú verejné inštitúcie, špeciálne štát.

Fenomén interpasívnosti je obzvlášť viditeľný pri vzťahoch jednotlivcov k masovokomunikačným médiám. V demokratickom procese hrajú médiá nevyhnutnú úlohu: informujú jednotlivcov o udalostiach odohrávajúcich sa vo verejnom priestore, pomáhajúc im samým vo vytváraní názoru o nich a vo vytváraní samostatných rozhodnutí v oblasti ekonomiky, kultúry, politiky, volieb, atď. Vďaka liberálnej zásade slobody slova fungujú tiež rovnako ako jeden z najdôležitejších inštrumentov spoločenskej kontroly nad verejným priestorom. Činnosť médií obzvlášť ako orgánov spoločenskej kontroly, je jedným z najväčších poŕehnaní liberálnej demokracie. Zároveň však predstavuje aj jedno z jeho najväčších ohrození. Toto ohrozenie sa zdá byť dôsledkom rastúceho zastierania, vo vedomí príjemcov, odkazu mediálneho rozdielu medzi sentenciálnosťou a performatívnosťou správ. Toto zakrývanie umožňuje totiž považovanie mediálnej správy nie ako aktu sentenciálneho, oznamujúceho, informačného, ktorý má napomáhať samostatnému mysleniu a postupovaniu jednotlivca, ale ako aktu performatívneho, t. j. ako niečoho, čo samotným aktom svojho vzniku vykonáva niečo, čo jednotlivci budú považovať za čosi, čo by sa malo vykonať – prostredníctvom nich samých. Prehnaný stupeň performatívnosti, príjemcami pripisovaný informačným správam, ho vedie k uznaniu za akt vykonania stanovenej činnosti.

Náklonnosť k interpasívnemu pretváraniu správ formulovaných vo verejnom priestore a masovokomu-

nikáčnými médiami implikovanými zo sentencie na performatívny charakter nabera doplnkovú silu zo špecifického spôsobu prezentácie skutočnosti prostredníctvom médií. Podstatným aspektom tejto prezentácie je preparácia skutočnosti.

Nový rozmer fenoménu nesmelosti je dobrým príkladom dôsledkov tejto preparácie. Preparácia skutočnosti, rovnako ako v nej vyskytujúcich sa osôb, totiž stupňuje medzi inými čoraz všeobecnejší psychologický fenomén nesmelosti, zodpovedajúci za spomínanú verejnú agorafóbiu. Média, na jednej strane, umožňujú vstup do verejného priestoru ľuďom, ktorí sú na to vhodne pripravení, na druhej strane, prezentujú verejný priestor preparovaným spôsobom, ako vyplnený osobami obdarenými schopnosťami, ktorými väčšina ľudí podľa svojho – menej alebo viac falošného (pravdivého) – presvedčenia nedisponuje. Takýmto spôsobom podlieha gradácii fenomén psychologické nesmelosti, ktorý prehovára väčšinu ľudí brániť sa vkrácaniu do verejného priestoru („vystavovaniu sa zraku verejnosti“), aby unikli rivalizácii s tými, ktorých pozorujú – na základe preparovaného mediálneho obrazu – ako lepšie na to pripravených.

Vo väčšine prípadov sa ľudia nezbavia tejto nesmelosti dokonca ani keď vidia kompromitáciu či zosmiešnenie sa osôb doteraz v ňom (verejnom priestore, pozn. prekladateľa) pôsobiach. V takýchto situáciách nachádzajú uspokojenie a sebaospravedlnenie, napríklad tvrdiac „ja by som sa takto nekompromitoval“. Viera v to, že ľudia, ktorí už pôsobia vo verejnom priestore disponujú schopnosťami, ktoré ich oprávňujú pôsobiť vo verejnom priestore vo väčšej miere než väčšinu z nás, nás nabáda uznať, že starosti o vlastné záujmy môžeme zveriť tým, ktorých vnímame ako svojich reprezentantov obdarených tými hypotetickými schopnosťami, ktoré nám chýbajú. Jedným z paradoxov súčasného politického života je to, že interpasívna rezignácia zo vstupu do verejného priestoru, nachádzajúca sa najcitelnejšie v liberálno-demokratických krajinách v podobe silnejúcej volebnej absencie, je výsledkom nesmelosti vstúpiť do verejného priestoru z dôvodu jej performácie médiami, hoci ich prvotnou úlohou bolo a zostane iniciovanie verejnej interaktívnosti.

Verejný priestor však netrpí zbytočnosťou. Preto sa na opustené miesto vo verejnom priestore, hlavne v jej politickej časti, veľmi ochotne hrnú ľudia so špecifickými vlastnosťami a predispozíciami, často vnímaní, oprávnené, ako zbavení schopnosti pociťovať základný morálny pocit, akým je hanba. Sprevedza ich tiež sklon k tomu, aby vkročili do verejného priestoru hneď, zároveň zatvárajúc za sebou dvere, aby zabránili iným vstupu, a aby mohli získať jeho najväčšiu časť výlučne pre seba. Jednou z najčastejších metód zabránenia vstupu iných do verejného priestoru je jeho zatváranie pomocou rôznych diskriminačných ideológií. Verejný

priestor, ktorý je, na jednej strane, spontánne opúšťaný, z druhej zatváraný, z tretej zasa zbavovaný demokratickej kontroly, stáva sa čoraz častejšie doménou ľudí vkráčajúcich do nej nie s cieľom realizovania kontroly nad ňou v mene všeobecného blaha, ale v mene vlastných záujmov.

Spontánny ústup z verejného priestoru, ktorý je podporovaný prostredníctvom fenoménu nesmelosti a tiež cez jej ideologické uzatvárania, sprevádza taktiež opačný jav, ktorý má pre politickú filozofiu špecifický význam. Mechanizmus interpasívnosti je totiž tiež zodpovedný za čoraz všeobecnejšiu, hoci neustále podliehajúcu frustrácii, politickú túžbu nájsť silného, odvážneho človeka, muža štátu, ktorý odmení spravodlivých a potrestá vinníkov, ktorý, inými slovami, dokáže zvládnuť chaos, pochádzajúci z fenoménu spoločenskej entropie, vždycky charakterizujúci sféru verejných a politických záležitostí. Takýto človek sa spravidla nájde bez väčších problémov. Problém spočíva v tom, že jeho domnelá sila netkvie v ňom samom ako jeho neobvyklá osobná schopnosť, ale je zmnohonásobením interpasívne na neho smerovanej sily jednotlivých ľudí, ktorí sa z pravidla snažia o rozhodnutie, ktoré bude pre nich výhodné, aby dôverovali komukoľvek, kto bude chcieť ponúknuť riešenie – za nich – ťaživých problémov. Fakt, že v politickej sfére silný človek nie je silný svojimi danosťami, sa odhalí, keď v dôsledku menej alebo viac vážnych problémov, na aké naráža spoločnosť, sa jeho prvotní prívrženci rozhodnú ne-preukazovať mu podporu.

Tu vymenované fenomény, t. j. interpasívny ústup, s ním zviazaná komodifikácia spoločenských vzťahov, preparácia skutočnosti prostredníctvom médií, fenomén nesmelosti a s ním spojená túžba po silnom človeku, a taktiež verejné nabádanie na nehanebnosť ako aj ideologické uzatváranie či privatizácia verejnej sféry rôznymi spôsobmi smerujú k zdeformovaniu a pokrievaniu verejného priestoru chápaného spôsobom egalitárnym, liberálnym a demokratickým.

Nie je nič zvláštne, že tieto fenomény umocňujú pasívne postoje, ktoré sú v skutočnosti vyjadrením tichého vzdoru proti tomu, že sa verejný priestor neotvára všetkým ľuďom v rovnakej miere.

Literatúra:

- ARYSTOTELES: *Metafyzika*. In. ARYSTOTELES: *Dzieła wszystkie*. Tom 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1990.
- ARYSTOTELES: *Polityka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2004.
- BERLIN, I.: *Cztery eseje o wolności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1994.
- CHMIELEWSKI, A.: *Spółczesność otwarta czy wspólnota? Filozoficzne i moralne podstawy współczesnego liberalizmu oraz jego krytyka* we

- współczesnej filozofii społecznej. Wrocław: Arboretum 2001.
- FRIEDMANN, M.: *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press 1962.
- HAYEK, F.A.: *The Road to Serfdom*. London: Routledge and Kegan Paul 1976.
- KAKATHAS, CH.: Wolność. In: GOODIN, R.E. – PETIT, P.: *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*. Warszawa: Książka i Wiedza 1998.
- MACINTYRE, A.: *After Virtue. A Study in Moral Theory*. Notre Dame Ill: Notre Dame University Press 1981.
- MCCALLUM, G.C.: Negative and Positive Freedom. In: *The Philosophical Review*, Vol. 76, No. 3, (Jul, 1967), pp. 312 – 334.
- PFALLER, R.: *Little Gestures of Disappearance: Interpassivity and the Theory of Ritual* 2003. Dostępne na internecie:
- www.csudh.edu/dearhabermas/interpassbko1.htm
- PLATON: *Gorgiasz*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1991.
- PLATON: *Państwo*. Kęty: Wydawnictwo Antyk 2001.
- POPPER, K.R.: *Spółczesność otwarta i jego wrogość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1993.
- SANDEL, M. (ed.): *Liberalizm and its Critics*. New York: New York University Press 1984.
- TAYLOR, CH.: *What's Wrong with Negative Liberty*. In: *Philosophy and the Human Science. Philosophical Papers*, Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press 1993.
- ŽIŽEK, S.: *Przekleństwo fantazji*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2001.

Text preložil Ondrej Marchevský. Pôvodný text: CHMIELEWSKI, A.: Wolność i jedność. In: CHMIELEWSKI, A.: Dwie koncepcje wolności. Interwencje filozoficzno – polityczne. Bydgoszcz, Oficyna Branta 2006, s. 17 – 38.

ÚVAHY VLADIMIRA SOLOVJOVA O ETIKE A MRAVNEJ FILOZOFII

IRINA DUDINSKÁ – VLADISLAV DUDINSKÝ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: irina.dudinska@unipo.sk
vladislav.dudinsky@unipo.sk

Abstract:

The study deals with moral philosophy of V. Solovjov. The author s present the option of Vladimir Solovyov about the ethics as a separate science and analyze his view on the fundamental question of ethics. They underline the original approach of V. Solovjov in addressing the main ethical issues and the contribution of this philosopher to the critical analysis of ethical idealism of Immanuel Kant

Keywords:

V. Solovjov, Moral philosophy, Categorical imperative.

V súčasnom svete prebieha proces uvedomovania globálnej integrácie ľudstva a sveta ako celku. Hľadajú sa nové formy vysvetlenia a odôvodnenia vzťahu človeka a prírody, jedinca a spoločnosti, rôznych kultúr a ľudských spoločenstiev. Pretože každá projekcia budúcnosti predpokladá pochopenie minulosti, neprekvapuje, že v týchto procesoch významné miesto zaujímajú aj „návraty“ do dejín ľudského myslenia a analýza konceptov pokúšajúcich sa filozoficky odôvodniť nevyhnutnosť syntetizujúcich svetonázorov a nezriedka nadčasovo reagujúcich na aktuálne potreby človeka a ľudstva.

Kontinuita vo vývoji človeka a ľudstva, jednotlivých kultúr a myslenia nedovoľuje ignorovať minulosť. Práve v dejinách filozofického myslenia nachádzame zárodok mnohých ideí, domnienok, obrazov,

ktoré často generovali do podoby dnes aktuálnych pozícií, resp. k tomu prispeli.

„Návrat“ k myšlienkovému odkazu Vladimíra Sergejeviča Solovjova (1853 – 1900) môže mať niekoľko rozmerov. Vladimír Solovjov – to nie len filozof, ale aj básnik, umelecký kritik, prekladateľ a publicista, ktorý svojim myslením a tvorbou priamo, alebo nepriamo ovplyvnil celú plejádu ruských intelektuálov v posledných desaťročiach 19. a začiatkom 20. storočia. Pod vplyvom filozofického odkazu V. Solovjova sa formovali názory takých mysliteľov, akými boli S. N. Trubeckoj, E. N. Trubeckoj, N. O. Losskij, S. L. Frank, N. A. Berďajev, P. A. Florenskij, S. N. Bulgakov, V. F. Ern, L. P. Karsavin, I. A. Iljin, B. P. Vyšeslavcev a mnohí ďalší. S. N. Trubeckoj však v tejto súvislosti poznamenal, že aj napriek tomu Solovjov ako filozof nebol svojou dobou uznaný a pochopený (Trubeckoj, 1991, s. 295). S. K. Makovskij, básnik a umelecký kritik písal, že osobitosť a originálnosť myslenia nedovoľovala Solovjovovi zaradiť sa nejakého tábora či školy. V jeho učení si každý mohol nájsť niečo svoje, ale zároveň v ňom nachádzal aj to, s čím nesúhlasil. To bolo hlavnou príčinou často až nenávisťnej kritiky z rôznych strán. Tieto nenávisťné útoky skončili, keď sa na jeho odkaze začala formovať filozofická škola inklinujúca predovšetkým k náboženskej filozofii (Makovskij, 1991, s. 238).

V celej tvorbe Vladimíra Solovjova dominuje záujem o problémy človeka, slobody vôle, dobra a zla, spravodlivej spoločnosti, t. j. o mravné a etické témy. V jeho dielach nachádzame kritickú reflexiu mnohých koncepcií mravnosti. Túto reflexiu uskutočňuje cez

prizmu hľadania podporných argumentov pre odôvodnenie etiky ako osobitnej teórie mravnosti, ako podstaty samotnej morálky.

Koncept samostatnej etiky Solovjov rozvíja cez odmietnutie „jednostrannej závislosti etiky od pozitívneho náboženstva a od špekulatívnej filozofie“ (Solovjov, 1988a, s. 100). Solovjov však pritom neodmieta spätosť mravnej filozofie s náboženstvom a v rovine poznania aj s teoretickou filozofiou. Zdôrazňuje však, že túto spätosť nie je možné chápať ako „takú závislosť, ktorá by mravnej oblasti odoberala jej vlastný obsah a samostatný význam“ (Solovjov, 1988a, s. 100). Znepokojuje ho otázka, či etika ako veda sa nestane závislou od teoretickej filozofie, hlavne od tej jej časti, ktorá sa zaoberá skúmaním možností a hraníc našich poznávacích schopností, t. j. od gnozeológie. Podľa Solovjova samostatnosť etiky je založená na tom, že nepretenduje na teoretické poznanie žiadnych metafyzických podstát a zaujíma neutrálny postoj „k sporu medzi dogmatickou a kritickou filozofiou, z ktorých prvá uznáva skutočnosť a následne aj možnosť takého poznania, a druhá, naopak, odmieta túto možnosť a spolu s tým aj skutočnosť“ (Solovjov, 1988a, s. 106).

Solovjov je vzdialený od deklarovania absolútnej nezávislosti etiky od metafyziky a v tejto súvislosti sa zastavuje na dvoch otázkach, ktoré sa priamo vzťahujú k existencii mravnosti. Je to otázka bytia vonkajšieho sveta a otázka slobody vôle.

Solovjov predpokladá, že riešenie otázky hodnoty bytia sa vzťahuje len k jednej strane mravnej sféry. „Každý etický príkaz, ako taký, sa len okrajovo týka objektu pôsobenia (iných ľudí); jeho skutočná podstata leží vždy vo vnútri samotného konajúceho (subjektu), ktorý nie je dostupný žiadnej pozitívnej alebo negatívnej teórii vonkajšieho sveta“ (Solovjov, 1988a, s. 108).

Snaha odôvodniť samostatnosť etiky vedie Solovjova k hľadaniu a výberu najrozličnejších argumentov z rôznych filozofických konceptov. V konceptoch subjektívnych idealistov odhalil, že táto krajná forma idealizmu síce pokladá skutočnosť iba za vnútorný, duchovný stav subjektu, no „pritom neodmieta rozdiely v kvalite týchto stavov vyjadrujúcich vyšší alebo nižší stupeň aktivity nášho ja. Čiže, z uvedenej pozície naše činy, nepozerajúc na neskutočnosť samotných objektov, si zachovávajú celý svoj mravný význam ako ukazovatele duchovných stavov“ (Solovjov, 1988a, s. 109).

Podľa Solovjova sa otázka o slobode vôle mnohými často redukuje k alternatíve: buď je naše konanie slobodné alebo nevyhnutné. U stúpenecov uvedeného spôsobu myslenia nachádzame svojské chápanie determinizmu a z neho vyplývajúce dôsledky: všetko naše konanie a stavy sú jednoznačne nevyhnutnej povahy, z čoho vyplýva, že úvahy o ľudskej mravnosti sú bezpredmetné. To zároveň ruší aj diskurz o etike a jej špe-

cifickom postavení. Príčiny podobných pozícií, ktoré Solovjov principiálne nezdieľa, nachádza v nekompetentnom stotožnení mechanistického determinizmu a determinizmom všeobecne.

Mechanistický determinizmus skutočne „ruší“ mravnosť, no podstata determinizmu sa nevyčerpáva učením, podľa ktorého všetko naše konanie je jednoznačne určované vonkajšími príčinami. Človek je k mravnému konaniu vedený nie vonkajšími príčinami, ale motívami, predstavami, pôsobiacimi na vôľu prostredníctvom pocitu príjemného a nepríjemného. Postačujúcim faktorom, ktorý ovplyvňuje jeho konanie, môže byť *všeobecná rozumová idea dobra*, ktorá pôsobí na vedomú vôľu v podobe absolútnej povinnosti, resp. kategorického imperatívu. Inými slovami, človek môže robiť dobro nezištne kvôli dobru samému, z úcty k povinnosti či mravnému zákonu. Také konanie Solovjov pokladá za „*kulminačný bod mravnosti*“ a ako také v plnom rozsahu korešponduje s determinizmom a nevyžaduje tzv. slobodnú vôľu. Poprieť existenciu uvedeného správania je to isté, ako vylúčiť z hovorovej reči výraz „mravná nevyhnutnosť“. Ak hovoríme o nevyhnutnosti hoci akého konania, máme na mysli jeho úplnú závislosť od určujúceho, podmieňujúceho. Od povahy určujúceho závisí charakter nevyhnutnosti: fyzikálne vplyvy vyvolávajú mechanickú nevyhnutnosť, duševné stavy – psychologickú nevyhnutnosť, idea dobra – mravnú nevyhnutnosť. Jednotlivé nevyhnutnosti sú hierarchicky usporiadané a vyššia nevyhnutnosť „oslobodzuje“ od nevyhnutnosti nižšej: psychologická nevyhnutnosť je oslobodením od mechanickej nevyhnutnosti, mravná nevyhnutnosť (zachováva sa ako nevyhnutnosť) je slobodou vo vzťahu k nižšej psychologickému nevyhnutnosti. V praxi to znamená, že každý, kto je schopný určovať svoje konanie silou čistej idey dobra alebo absolútnymi požiadavkami mravnej povinnosti je oslobodený od pôsobenia duševných afektov. Táto *rozumná sloboda* však podľa Solovjova nemá nič spoločné so slobodnou vôľou, zmyslom ktorej je, že sa nepodmieňuje a neurčuje ničím, iba sebou samou. Duns Scotus to vyjadril slovami: „nič okrem samotnej vôle sa nezúčastňuje na akte chcenia vôle“ (Solovjov, 1988a, s. 115). Solovjov nepopiera existenciu takej vôle, ale poznamenáva, že taká vôľa nie je prítomná v mravnom konaní. Podstatu mravnosti podľa Solovjova tvorí *rozumná sloboda*, ktorá zo svojej sféry vylučuje nielen iracionálne a absolútne, ale aj náhodnú, ničím nepodmienenú, voľbu.

Solovjov bol presvedčený, že otázka o slobode vôle je otázkou metafyzickou. Tak poňatému problému slobody sa Solovjov chystal venovať v samostatnej práci z teoretickej filozofie, ku ktorej však stihol napísať iba prvé tri úvodné články. V Úvode k *Odôvodneniu dobra* ... poznamenal: „Zatiaľ mi stačilo ukázať, že mravná filozofia ako učenie o dobre má svoj vlastný obsah, pretože dobro ostane dobrom bez ohľadu, či ho budeme

analyzovať ako predmet náhodnej voľby alebo ako motív, ktorý s nevyhnutnosťou determinuje konanie rozumno-mravných bytostí.“ (Solovjov, 1988a, s. 119).

Jednou z hlavných úloh v „*Odôvodnení dobra ...*“ bolo vymedzenie vlastného predmetu etiky. Uvedenú úlohu spája s riešením problému základov (podstaty) mravných noriem a so spôsobom ich odôvodnenia. „Samotným predmetom mravnej filozofie je pojem *dobra*; vysvetlenie všetko, čo rozum, motivovaný skúsenosťou, myslí v tomto pojme a na tomto základe dať určitú odpoveď na hlavnú, podľa nás, otázku o *nevyhnutnom* obsahu alebo zmysle nášho života – to je úloha tejto filozofickej vedy.“ (Solovjov, 1988a, s. 98).

Mravné učenie V. Solovjova je konštruované na uznaní prvotnosti idey alebo podstaty Dobra, rozptýleného vo Vesmíre a vyvíjajúceho sa v procese všeobecnej evolúcie. Podľa Solovjova etika vystupuje ani nie tak ako veda o nevyhnutnosti, o povínaní sa, ale skôr o podstatnom. Jej hlavnou úlohou je orientácia na podstatné (ale nie na hocí aké podstatné) a jej poslaním je stať sa ukazovateľom, kompasom pre skutočný, plnohodnotný a pravdivý život ľudí a národov. Filozof nepochybuje, že čistým teoretizovaním nie je možné zabezpečiť reálne dobro. Žiaden teoretický výklad mravných noriem a podmienok dosiahnutia skutočného životného cieľa v podobe dobra nemá význam pre človeka, ktorý sa vedome rozhodol pre cieľ iný! Osud reálneho dobra v konečnom dôsledku závisí od voľby človeka. Človek sa nemôže vyhnúť riešeniu dilemy, t. j. konečného výberu medzi dvoma cestami – dobrom a zlom. Hľadanie akejsi tretej cesty (ani dobrej ani zlej), ktorá má podobu naturalizmu či smerovaním k nadčloveku (ako je tomu u Nietzscheho) v konečnom dôsledku tiež vedie k zlu. K zlu preto, lebo zvieratá v ničom nerozhodujú, nikdy nevyberajú a keď sa človek aktívne rozhodne pre pasívnu mravnosť, je viac ako isté že klame a sám sa zúčastňuje na tvorbe nezákonnosti.

Filozofické skúmanie mravnosti – to nie je akurát konštatácia morálneho správania (k tomu úplne stačí jednoduchá každodenná skúsenosť a obyčajný zdravý „sedliacky“ úsudok), ale *vysvetlenie* zjavných prejavov spravodlivosti a humanizmu. Potrebujeme vysvetliť, prečo z dvoch možných ciest ľudského konania tú, ktorá je nasmerovaná na blaho druhých pokladáme za dobrú a nevyhnutnú a druhú, orientovanú výlučne na individuálne dobro pokladáme za egoistickú a nenormálnu. Práve úlohou etiky je poskytnúť rozumné vysvetlenie týchto ciest vrátane odôvodnenia, prečo morálnou, a preto požadovanou, je prvá cesta, a nie druhá (Solovjov, 1988b, s. 549 – 550). Rozumne vysvetliť – podľa Solovjova - znamená odôvodniť mravný princíp. Toto vnútorné presvedčenie filozofa, že vysvetlenie ukazuje na princíp, je manifestované v názve jedného z jeho hlavných etických spisov – „*Odôvodnenie dobra. Mravná filozofia*“.

Nevyhnutnosť teoretického odôvodnenia mravnosti je podmienená jej samotným špecifikom. V tejto súvislosti Solovjov jednoznačne odmieta východiská naturalistickej etiky, podľa ktorej človek disponuje bezprostredným, vrozeným mravným cítením a schopnosťou na intuitívnom základe odlíšiť dobro a zlo, a následne popiera nevyhnutnosť racionálneho odôvodnenia mravnosti. Podľa Solovjova morálka nie je inštinkt, ale *rozumné presvedčenie*. Z uvedenej pozície pristupuje k definovaniu a riešeniu problému základnej otázky etiky, čo pokladá za nevyhnutné pre odôvodnenie etiky ako samostatnej vedy. Tomuto problému (t. j. vymedzeniu základnej otázky etiky), sa podľa neho nevenovali ani takí myslitelia, akými boli Kant a Hegel. V práci „*Kritika abstraktných princípov*“ vymedzuje základnú otázku etiky ešte veľmi abstraktne: „Základná otázka každého mravného učenia spočíva vo vymedzení normálneho cieľa nášho konania“ (Solovjov, 1911 – 1914, s. 15). V práci „*Odôvodnenie dobra ...*“ už základnú otázku etiky konkretizuje a napĺňa *živým* obsahom: „Základom každej morálky je odlíšenie *dobra* a *zla*. V čom spočíva toto odlíšenie medzi dobrom a zlom a na čom je založené – tak znie otázka.“ (Solovjov, 1988b, s. 572).

Solovjov bol presvedčený, že v každom systéme morálky je možné odhaliť problém odlíšenia medzi dobrom a zlom ako kľúčový. A nielen to. Uvedený problém je východiským bodom každej morálky – je „danosťou každej morálky“, „danosťou etiky“, je jej kľúčovou vlastnosťou, ktorá ju odlišuje od iných foriem spoločenského vedomia. Iba vďaka odlíšeniu dobra a zla je možná mravnosť a jej teoretické odôvodnenie v podobe etiky.

Svoju koncepciu dobra a zla Solovjov rozvíja z vymedzenia „osudového“ miesta slobody vôle v systéme mravnosti. Mravnosť a mravná filozofia v plnom rozsahu závisia od *rozumnej slobody* (alebo mravnej nevyhnutnosti) a absolútne zo svojej sféry vylučujú slobodu iracionálnu, absolútnu alebo ľubovoľnú voľbu. Dobro je mravnou nevyhnutnosťou, je „rozumnou slobodou“, ktorá je zlučiteľná s determinovanosťou, pretože človek je schopný smerovať k dobru v mene samotnej idey dobra. „Keď človek s vysoko rozvinutou mravnosťou s plným vedomím podriaďuje svoju vôľu idei dobra, ktorú všestranne poznal a do dôsledkov premyslel, vtedy je každému jasné, že v tomto podriadení sa mravnému zákonu niet žiadnej ľubovôle, že je absolútne nevyhnutné“ (Solovjov, 1988a, s. 117). To znamená, že u Solovjova etika nielen že je zlučiteľná s determinizmom, ale dokonca umožňuje *vyššie* odhalenie nevyhnutnosti. Je evidentné, že Solovjov sa pokúša vymedziť podstatu mravnosti ako jednotu slobody a nevyhnutnosti, čo ho v tomto prípade zásadným spôsobom odlišuje od pozície Kanta. Kant rozdelením skutočnosti na svet prírodnej nevyhnutnosti (v ktorom človek vystupuje ako prírodná a neslobodná bytosť

a riadi sa podľa zákonov príčinnosti) a na rozumom postihnuteľný svet (existujúcim mimo priestor a čas, v ktorom človek disponuje slobodnou vôľou), fakticky situoval slobodu vôle do transcendentného sveta. V koncepte nemeckého filozofa sa sloboda nevzťahuje k tomu, čo a ako uskutočňuje človek v reálnom svete prírody. Práve na uvedenú priepasť medzi slobodou a nevyhnutnosťou, na nesúlad medzi povínaním sa a podstatou v učení Kanta upriamuje svoju kritiku V. Solovjov. Neodmietajúc absolútnu slobodu voľby predpokladal, že táto existuje nie v mravnom sebaurčení, nie v aktoch praktického rozumu, kde ju hľadal Kant, ale „na opačnom konci vnútorného sveta“, t. j. v reálnej skutočnosti. V. Solovjov vymedzuje obsah základných pojmov etiky: *dobro v najvšeobecnejšom zmysle slova je výsledkom poznanej nevyhnutnosti, „rozumnej“ slobody; zlo je výsledkom iracionálnej, ničím nepodmienennej a svojvoľnej voľby.* „Keď volím dobro, – píše Solovjov, – tak vôbec nie kvôli tomu, že sa mi tak chce, ale preto, že ono samo je dobré, že je pozitívne a že ja som schopný oceniť jeho význam.“ (Solovjov, 1988a, s. 118).

Filozofa znepokojuje otázka, v čom sú príčiny existencie svojvôle a zla. Pozíciu racionalistickej etiky, ktorá vyzdvihuje chápanie zla ako výsledok nepoznania a neúcty pokladá Solovjov za nepriateľnú o.i. aj preto, že zďaleka nie je možné dokázať, že sa tak deje v každom konkrétnom prípade prejavu zla.

Fakt, že etický systém V. Solovjova sa formoval pod výrazným vplyvom Kanta a Schopenhauera neznamená, že ruský filozof sa v plnom rozsahu identifikoval s ich pozíciami. Samotný Solovjov priznal, že v období práce nad *Kritikou abstraktných princípov* bol pod silným vplyvom Kanta a čiastočne Schopenhauera. Tento vplyv je cítiť aj v definícii človeka, ktorú formuluje v uvedenej práci: „Človek (alebo ľudstvo) je bytosť obsahujúca v sebe (ako absolútny princíp) božskú ideu, to znamená všejednotu a uskutočňovanie tejto idey (ako prirodzený princíp) prostredníctvom rozumnej slobody v materiálnej prírode.“ (Solovjov, 1911 – 1914, s. 160 – 161).

Praktickým vyjadrením tejto všejednoty je podľa Solovjova láska – všetci musia byť vzájomne spojení, navzájom milovaní a nenahraditeľní. No láska v koncepte všejednoty nie je reflektovaná iba ako prírodná náklonnosť a sympatia empirických subjektov. Prostredníctvom lásky každá individuálna bytosť nevyhnutne nadobúda všeobecný, univerzálny význam iba ako súčasť a obraz samotnej všejednoty. Takým spôsobom riešil Solovjov problém syntézy empirického a racionálneho princípu v etike v období, kedy písal „*Odôvodnenie dobra ...*“. Uvedená filozofická interpretácia náboženského postulátu „Boh je láska“ sa stala dôvodom, prečo bola etika všejednoty označená za náboženskú. Je potrebné však poznamenať, že v „*Kritike abstraktných princípov*“ filozof reviduje pôvodné chápanie všejednoty. Súčasne s tým, že „božská idea“ je „več-

nou podstatou človeka“ Solovjov začína tvrdiť, že táto idea musí byť *slobodne osvojená a rozumne uskutočnená* vo vonkajších „prejavoch“. Zreteľná v tomto prípade je antinómia podstaty a javu, ktorá spôsobuje neudržateľnosť idey „božskej podstaty“ človeka. Chápaná ako ideál (alebo norma) *prestáva* táto podstata *predurčovať* konanie človeka. Sloboda človeka sa nezhoduje s prejavom jeho podstaty ako božskej idey: človek je slobodný *Ja*. Uznatie ľudskej slobody a samostatnosti ľudského princípu ohraničujú sféru Absolútneho Všejedina. Tento moment, ktorý je rozpracovaný v „*Odôvodnení dobra ...*“, je možné pokladať za bod obratu Solovjova k reálnemu svetu. Za absolútny princíp Dobra sa vyhlasuje človek: „Človek v princípe alebo podľa svojho poslania je *absolútnou* vnútornou formou pre dobro ako absolútny obsah; všetko ostatné je podmienené a relatívne“ (Solovjov, 1988a, s. 96).

Aj v uvedenej práci sú cítiť dozvuky pôvodnej idealizácie kresťanstva a teokratických ideí, ktoré sa napríklad prejavili v definovaní úlohy mravnej filozofie odhaliť v absolútnom mravnom princípe vnútornú a všestrannú súvislosť medzi skutočným náboženstvom a „zdravou“ politikou. Samotný filozof spochybnil možnosť ľudstva splniť svoje historické poslanie na základe zjednotenia iba na náboženskom základe, resp. odsunul ho do apokalyptických čias. Ideál sociálneho troj-jednoty „cára, kňaza a proroka“ stratil na pôvodnej sile, aj keď v pozadí je ho ešte cítiť. Pôvodný pátos sublimoval: sú mu venované iba dve stránky na konci rozsiahleho spisu ako „spomienka“ na nadšenie teokraciou, ktorá sa už v samotnej práci ani nespomína.

V období „do“ „*Odôvodnenia dobra...*“ Solovjov vysvetľoval všejednotu v etike ako syntézu všetkých čiastkových prejavov mravného života. Základná otázka etiky všejednoty bola formulovaná ako nájdenie absolútneho cieľa života človeka, ktorý je chápaný ako objektívne jestvujúce najvyššie dobro. Podstatný rozdiel medzi svojou teóriou mravnosti a empirickou etikou Solovjov videl v tom, že ani hedonizmus, ani eudaimonizmus a ani utilitarizmus sa nemôžu stať syntézou všetkých prvkov mravného života. Každý z nich je v podstate absolutizáciou akurát jedného z nich. Základom a súčasne aj hranicou hedonizmu je pôžitok, eudaimonizmu – šťastie, utilitarizmu – úžitok. V „*Odôvodnení dobra ...*“ v rámci kritiky empirickej etiky poukazuje, že šťastie jedného môže byť budované na nešťastí druhého, podobne ako pôžitok môže byť dosahovaný na úkor utrpenia druhých. Solovjov správne vystihol aj logickú nedôslednosť v tvrdeniach empirickej etiky, podľa ktorých kritériom mravnosti môže byť *správne pochopené* šťastie, resp. úžitok – podľa toho každý má potom právo pokladať vlastné chápanie šťastia či úžitku za správne. Hlavnou slabosťou uvedených koncepcií podľa Solovjova však nie je ich egoistická orientácia. Priznáva, že egoizmus je zdrojom ne-

morálneho konania, no zároveň upozorňuje, že egoizmus spoločne s protikladom, t. j. s pocitom sympatie a altruizmu sú prirodzenými prejavmi (vlastnosťami) bytia človeka a ako také sú v tomto zmysle úplne rovnocenné. K deformáciám dochádza vtedy, keď sa formulujú princípy morálky, ktorá nepredpokladá existenciu niečoho iného a vyššieho okrem týchto prirodzených sklonov človeka. Tu je zrejmé, že taká morálka nemôže ponúknuť racionálne odôvodnenie správania človeka. Príčinou kritického vzťahu V. Solovjova k uvedeným teóriám mravnosti je to, že nimi vyzdvihované požiadavky nevystihujú podstatu samotnej morálky a neriešia jednu z hlavných úloh: „nájsť praktický princíp, ktorý by nevyjadroval len niečo nutné, ale súčasne najvyššou mierou tiež samé o sebe a pre každého *chcené*. Už vo svojej podstate by bolo schopné celkom zákonite determinovať ľudské správanie nezávisle od prirodzených duševných tendencií, ale rovnako nezávisle od úrovni duchovného vývoja. Bol by to princíp všetkým ľuďom rovnako vlastný, pochopiteľný a reálny.“ (Solovjov, 2002, s. 127 – 128). Empirická etika nie je schopná vyriešiť svoju vlastnú požiadavku – zdefinovať *všeobecný a nevyhnutný zdroj normálneho konania* a ponúknuť praktické prostriedky na prekonanie ostatných vlastností prírody.

Solovjov hodnotí základný princíp etiky súcitu A. Schopenhauera – nikomu neškod' a všetkým pomáhaj koľko len môžeš – ako vysoko humánnu a transformuje ho na *požiadavku: usiluj sa o oslobodenie všetkých bytostí od všetkých foriem utrpenia a od utrpenia ako takého*. Uvedené pochopenie Schopenhauera viedlo Solovjova k zisteniu, že nestačí k súcitu iba vyzývať. „K tomu, aby táto požiadavka mala skutočný význam je zrejmé, že je potrebné vedieť, v čom spočíva podstata utrpenia a ako je možné zbaviť sa ho.“ (Solovjov, 1988b, s. 554).

Pri úvahách o utrpení Solovjov poznamenáva, že nie je možné nevidieť, že v tomto prípade je vôľa bytosti určovaná čímsi vonkajším, cudzím, nepriateľským. Trpieť – znamená byť určený iným, vonkajším. Príčinou utrpenia je heteronómia našej vôle. Preto za mravnú môže byť uznaná iba tá činnosť, ktorá oslobodzuje vôľu každej bytosti od cudzej nadvlády. Autonómiu vôle pokladá Solovjov za jednu z podmienok mravnosti a v tejto súvislosti za hlavnú úlohu etiky pokladá definovanie podmienok, pri ktorých je možná reálna svojprávnosť a nezávislosť vôle. Realizácia tejto úlohy, t. j. zabezpečenie základného morálneho odlíšenia medzi nevyhnutným a nie nevyhnutným prekračuje možnosti empirickej etiky, pretože v nej poznávame „len vôľu spútanú cudzím vo vzťahu k nej bytím, prejavujúcu sa v súlade so zákonmi vonkajšej vo vzťahu k nej nevyhnutnosti“, t. j. vôľu nesvojprávnú. Inými slovami, cez skúsenosť môžeme odhaliť iba podmienky heteronómie vôle, vtedy keď hľadané „podmienky jej autonómie môžu byť odhalené len čistým, apriórny rozumom“ (Solovjov, 1988b, s. 555).

Chápanie dobra ako povinnosti podľa Solovjova predpokladá reálnu požiadavku, „aby mravný obsah neostával len teoretický, ale aby bol tiež prakticky *realizovaný*. Nutné musí byť už vzhľadom k svojmu pojmu *nutne realizované*.“ (Solovjov, 2002, s. 130). Z uvedeného je zrejmé, že na tomto mieste Solovjov dáva do súvislosti morálku s duchovno-praktickou činnosťou, čo zblízuje jeho pozíciu so súčasnosťou. Mnohé problémy, ktoré trápili Solovjova pred viac ako storočím aj v súčasnosti znejú viac ako aktuálne: nie je možné prehliadnuť, že „nutné si praje iba *časť* ľudstva, že len *veľmi málo* ľudí žije ako sa patrí a že *nikto* nemôže priviesť svet do nutného stavu.“ (Solovjov, 2002, s. 130).

Podstatu koncepcie dobra v podaní Solovjova je možné vyjadriť tézou: „Dobro samé osebe nie je ničím odôvodnené, ono samé sebou všetko odôvodňuje a cez všetko sa uskutočňuje“ (Solovjov, 1988a, s. 96).

V uvedenej definícii sú podľa filozofa obsiahnuté nasledujúce charakteristiky dobra:

1. *čistota* dobra, alebo možnosť pri každej praktickej otázke odlíšiť dobro od zla sú absolútne a umožňujú v každom prípade povedať „áno“ alebo „nie“. O mravnosti je možné hovoriť iba vtedy, keď dobro a zlo sú diferencované a nemôžu prechádzať jedno v druhé.

2. *úplnosť* dobra znamená možnosť spájať s ním všetky reálne vzťahy, čo znamená, že všetky aspekty medziľudských vzťahov sa podriaďujú mravnému hodnoteniu (táto myšlienka je bezpochyby aktuálna aj pre dnešok).

3. *sila* dobra znamená možnosť konečného víťazstva na všetkých, je to možnosť duchovnej spásy celého ľudstva.

Uvedenými „vnútornými vlastnosťami dobra“ je určené životné poslanie človeka, ktorým je slúženie čistému, všestrannému a všemocnému Dobru. Mravnosť vylučuje prinútenie, preto „slúženie“ dobru musí byť dobrovoľné, t. j. musí sa uskutočniť na základe uvedomelej voľby. Špecifické charakteristiky mravnosti, ktoré vyčlenil Solovjov ukazujú, že filozof v mnohom nasleduje kantovskú etiku. Tento fakt neodmietal ani sám Solovjov, ktorý však zároveň poznamenáva, že „Kant sa zastavil na prvej podstatnej charakteristike absolútneho dobra – na jeho čistote, vyžadujúcej od človeka formálno-absolútnu ... vôľu, oslobodenú od všetkých empirických prímesí.“ (Solovjov, 1988a, s. 97).

Kanta Solovjov nazýval „Lavoisierom mravnej filozofie“ a vysoko hodnotil jeho etiku. Kriticky však poznamenal, že tento „veľký nemecký filozof, nezištne definujúci formálnu podstatu mravnosti ako bezpodmienečne nezávislú, alebo sebazákonnú, ako pôsobenie čistej vôle, sa ani v etickej sfére nevyhol jednostrannému subjektívnemu idealizmu, ktorý tvorí spoločnú hranicu všetkých jeho názorov. V tejto sfére je totiž možná iba domnelá syntéza dobra a šťastia, jedine

domnelá realizácia dokonalého mravného poriadku.“ (Solovjov, 2002, s. 178).

Za osobitný prínos Solovjova je možné pokladať jeho kritickú analýzu etického idealizmu Kanta, ktorá je systematizovaná v Prílohe k „Odôvodneniu dobra ...“. Podstata tejto kritiky je vyjadrená priamo v názve uvedenej prílohy: „Formálny princíp mravnosti (Kanta) – výklad a hodnotenie s kritickými poznámkami na adresu empirickej etiky“.

V. Solovjov vychádzal z presvedčenia, že princíp autonómie morálky, ktorý je deklarovaný iba sám po sebe, je len formálnym riešením otázky: „Čisté dobro vyžaduje, aby bolo vybrané iba kvôli nemu samotnému; všetky ostatné motivácie sú nedôstojné“ (Solovjov, 1988a, s. 97). Preto Solovjov usiluje o jeho spojenie s „všejednotou“, zohľadňujúc pri tom všetky možné „reálne vzťahy“. Aj keď uvedené „reálne vzťahy“ nepostihuje cez kategóriu praxe, je zrejmé, že pod nimi chápe reálny život. V tejto vsejednote je dosahovaná maximálna „úplnosť mravných noriem pre všetky základné praktické vzťahy“, ktoré sa uskutočňujú v individuálnom a spoločenskom živote.

Kant a Solovjov sa zhodujú v kritike naturalistickej etiky v tom, že odmietajú akceptovať za jediný zdroj morálky prírodu (a to nielen v podobe skutočnej prírody, ale aj v podobe prírodnej podstaty človeka a „prirodzenej“ histórie). Solovjov značnú pozornosť venuje hlavnej kategórii etiky Kanta – imperatívu. Predstava objektívneho princípu, ktorý je donucovací vo vzťahu k vôli sa nazýva príkazom (rozumu) a samotný imperatív je vzorcom, formulou tohto príkazu. Imperatív sám o sebe je vyjadrením príkazu rozumu a nie je nositeľom výlučne mravného významu – je nevyhnutnou vlastnosťou každej praktickej činnosti. Imperatívy môžu prikazovať hypoteticky (podmienečne) alebo kategoricky (prikazovacím spôsobom). Kým v prvom prípade imperatív ukazuje na nevyhnutnosť nejakého konkrétneho konania vystupujúceho ako prostriedok, ktorý má slúžiť k dosiahnutiu určitého želaného cieľa, v druhom prípade máme do činenia s imperatívom, ktorý ukazuje na konanie, ktoré je objektívne nevyhnutné samé osebe, bez vzťahu k nejakému cieľu.

Množstvu cieľov, ktoré sú v optike vôľou disponujúcej rozumnej bytosti zodpovedá až nekonečné množstvo praktických princípov, ktoré sú reflektované ako nevyhnutné pravidlá (imperatívy) pre ich dosiahnutie. Tieto imperatívy Solovjov (podľa vzoru Kanta) zaraďuje do troch skupín:

1. *imperatívy v podobe technických pravidiel zručnosti a šikovnosti* – tvoria praktickú časť všetkých vied. To sú pravidlá, ktoré poukazujú na najrozumnejší spôsob dosiahnutia určitého cieľa a vyriešenia konkrétnych úloh. Solovjov poznamenáva, že v tomto prípade vôbec nie je vyzdvihovaná otázka, či cieľ je rozumný, resp. dobrý. V centre záujmu je spôsob, ako sa dopra-

covať k predpokladanému (chcenému) cieľu. Z tohto pohľadu nie je rozdiel medzi receptom lekára a traviča – kým jeden mieša ingrediencie aby človeka vyliečil, druhý ho chce usmrtiť.

2. *imperatív rozvážnosti* – je hypotetickým imperatívom, ktorý je zameraný na také formy nevyhnutných praktických postupov, ktoré sú prostriedkami na dosiahnutie čo najväčšieho blahobytu, alebo šťastia (Označenie imperatívu je priamo odvodené od faktu, že výber najlepších prostriedkov na dosiahnutie šťastia a blahobytu je určovaný praktickým rozumom, rozvážnosťou) Tento imperatív je hypotetický preto, lebo aj napriek svojmu významu ukazuje na konanie nie kvôli konaniu samotnému, ale len ako na prostriedok na dosiahnutie iného cieľa – v tomto prípade šťastia. Jeho podstata je pragmatická.

3. *imperatív kategorický* – je imperatív, ktorý priamo a bezprostredne nariaďuje určitý druh konania bez vzťahu k nejakému inému cieľu. Vďaka svojej bezpodmienečnosti má apodiktický charakter. Na rozdiel od technických pravidiel a imperatívov rozvážnosti sa tento imperatív nevzťahuje k materiálu a objektom vonkajšieho konania, ale ani k výsledkom konania. Pre neho je určujúci vzťah k vlastnej forme a k princípu, z ktorého vyplýva konanie, t. j. k dobru. Dobro, ktoré v tomto prípade je princípom určujúcim naše konanie, je späť s určitým stavom vôle, pre ktorú je nepodstatný samotný výsledok konania. Práve tento imperatív označoval Kant za jedine mravný. Technické imperatívy sa vzťahujú iba k možným cieľom, ktoré sú vybrané náhodne, t. j. nie sú nevyhnutné. Imperatívy rozvážnosti, ktoré sa vzťahujú k šťastiu a blahobytu tiež nemajú všeobecný a bezpodmienečný charakter, pretože samotný obsah šťastia nie je všeobecný a absolútny. Preto tento imperatív je v konečnom dôsledku určovaný subjektívnymi a empirickými faktormi a podmienkami, ktoré môžu mať akurát charakter rád a odporúčaní. Iba kategorický imperatív, ktorý nie je ovplyvňovaný žiadnymi vonkajšími podmienkami a predmetmi, ktorý je vnútornou bezpodmienečnou nevyhnutnosťou, môže byť mravným zákonom pre odôvodnenie povinnosti.

Opodstatnená je podľa Solovjova aj Kantova formulácia všeobecného imperatívu povinnosti: „Konaj tak, aby maxima tvojej vôle vždy mohla byť zároveň princípom všeobecného zákonodarstva“. Solovjov vyzdvihuje humanistický rozmer kategorického imperatívu, predpokladajúc pri tom, že jeho použitie vyžaduje povinnosť spravodlivosti a humánosti. Pravidlá nespravodlivého konania samé o sebe nemôžu byť myslené ako všeobecný prirodzený zákon. Napríklad, ak by sa všetci ľudia začali navzájom podvádzať, podvádžanie v konečnom dôsledku by stratilo zmysel. Podobné pravidlo by v prípade jeho prijatia zničilo samé seba. Na strane druhej Solovjov si nemyslí, že ľudia by boli

ochotní prijať všeobecné zákony, ktoré by boli nasmerované proti nim samotným.

Solovjov bol však presvedčený, že kategorický imperatív sa týka iba formy mravnej činnosti a nie jej obsahu. Jeho formulácia „Konaj tak, aby maxima tvojej vôle vždy mohla byť zároveň princípom všeobecného zákonodarstva“ nevyjadruje nič viac, iba to, že mravná činnosť má byť všeobecnou a nevyhnutnou. No samotný pojem všeobecnosti predpokladá mnohých aktérov. Z toho potom vyplýva druhá formulácia, v základe ktorej leží veľká humánna idea Kanta, že človek sám o sebe je cieľom a nie prostriedkom: konaj tak, aby všetky rozumné bytosti boli samé o sebe cieľom a nie prostriedkom tvojho snaženia. Táto formulácia už vyjadruje aj formu mravnej činnosti vo vzťahu k jej objektom. V. Solovjov v tejto súvislosti poznamenal, že táto formulácia, súladiaca s najvyšším princípom etiky – „nikomu neškodí a všetkým zo všetkých síl pomáhajú“ – je v podstate jeho formálno-logickým vyjadrením.

Uvedené dve formulácie kategorického imperatívu však môžu zabezpečiť iba zdanlivú syntézu dobra a šťastia, iba zdanlivé uskutočnenie mravného poriadku. Pretože Kant „ručí“ iba za *možnosť* jeho uskutočnenia – „môžeš, preto musíš“. Táto možnosť však vôbec negarantuje skutočnú realizáciu – preto dokonalý mravný poriadok vôbec nemusí byť uskutočnený (Solovjov, 2002, s. 179).

Vychádzajúc z nevyhnutného obsahu mravnosti Solovjov predpokladal, že okrem všeobecnej formy a objektov najbližšieho pôsobenia mravná činnosť musí anticipovať aj všeobecný výsledok, ktorý by mal byť zároveň a jej ideálnym obsahom, jej posledným a konečným cieľom. Takým výsledkom bude „organické zjednotenie“ každého subjektu ako mravne konajúcej bytosti so všetkými ostatnými do tzv. „*kráľovstva cieľov*“. Uvedené kráľovstvo cieľov je takým ideálnym systémom, v ktorom každý člen nie je len materiálom, resp. prostriedkom, ale sám je cieľom a z uvedenej pozície ovplyvňuje konanie všetkých ostatných, čím sám nadobúda všeobecný zákonodarný význam (Solovjov, 1988b, s. 578 – 579).

Interpretujúc kráľovstvo cieľov v duchu princípu všejednoty V. Solovjov predpokladal, že týmto pojmom sa vymedzuje tretie a konečné vymedzenie kategorického imperatívu: „*každá individuálna bytosť vystupuje ako predmet alebo cieľ mravného konania nie v svojej jednotlivosti a samostatnosti ... ale ako nevyhnutný člen univerzálneho kráľovstva cieľov*“ (Solovjov, 1988b, s. 579).

V úsilí Kanta doplniť prvú formuláciu kategorického imperatívu ďalšími dvoma Solovjov videl snahu nemeckého filozofa prekonať nedostatky vlastného formálneho vymedzenia mravnosti. No podľa jeho názoru ostalo iba pri snahe. „Hviezdne nebo“, – ktoré súčasne s hlasom svedomia naplňali dušu Kanta zbožnou úctou – „rovnako ako celý vesmír, je len predstavou,

obyčajným javom v našom vedomí“ – tak písal Solovjov o transcendentálnom idealizme Kanta. „A ak Kant prežíval pri pohľade na hviezdne nebo zbožnú úctu, skutočným predmetom tohto pocitu mohla byť jedine veľkosť ľudského rozumu, alebo presnejšie, rozumová činnosť, ktorá vytvára vesmírny poriadok, aby ho následne mohla poznávať.“ (Solovjov, 1988a, s. 243). Solovjov nemohol akceptovať, že kantovský idealizmus „odobral“ skutočnú realitu nielen viditeľnému, ale aj duševnému svetu.

V snahe o objektívnosť v hodnotení Kanta, usilujúceho o preklopenie priepasti, ktorá sa vytvorila medzi jestvujúcim (hviezdnym nebom) a tým čo by malo byť (mravným zákonom), Solovjov poukazuje na dvojakošť kantovskej etiky: Kant sa aj napriek vlastnej kritike (v Kritike čistého rozumu) pokúšal na hviezdnom nebi nájsť Boha a za hlasom svedomia nesmrteľnú dušu podľa obrazu a podoby Božej. Označil to za *postuláty praktického rozumu* a predmety *rozumnej viery*. V tejto súvislosti Solovjov poznamenal, že „o žiadnej viere tu ale nemôže byť ani reči, pretože tá nikdy nemôže byť záverom, a aj rozumnosti je tu málo, pretože všetky úvahy sa tu točia v bludnom kruhu: Boh a nesmrteľná duša sú vyvodzované z mravnosti, a samotná mravnosť je podmienená Bohom a nesmrteľnou dušou.“ (Solovjov, 1988a, s. 244).

Kritizujúc kantovský obrat k Bohu v rámci hľadania základov mravnosti Solovjov píše: „Ak má mravný zákon skutočne bezpodmienečný význam, tak musí spočívať sám v sebe. Nie je možné spájať ho s uvedenými „postulátmi“, ktorých predmet bol k tomu tak systematicky hanobený v „Kritike čistého rozumu“; A ak mravný zákon pre svoju reálnu silu potrebuje zdôvodnenie, v každom prípade sa musia tieto zdôvodnenia vyznačovať samostatnou a od neho nezávislou hodnovernosťou, – v žiadnom prípade nemôže byť založený na tom, čo v ňom samom má svoj princíp.“ (Solovjov, 1988a, s. 244).

To znamená, že mravný zákon nemôže byť založený na bohu, pretože v etike Solovjova chápanie boha sa zrodilo z prvotného mravného pocitu zbožnej úcty. Táto pozícia, podľa nášho názoru je nemysliteľná pre Solovjova ako autora *Kritiky abstraktných princípov*. No rozvíjaná v *Odôvodnení dobra ...* nemohla nevyvolať búrku nesúhlasu predovšetkým zo strany ortodoxných náboženských mysliteľov, ktorí uvedenú prácu hodnotili ako pokus o obhajobu „antikristovho“ dobra. Na adresu Solovjova a spomínanej práce K. Močuľskij poznamenal, že je ťažké predstaviť si kategorickejšiu zmenu postojov. „Najprv Solovjov vyvádzal pojem dobra z pojmu Boha, teraz sa pojem Boha pokúša vyvádzať z pojmu dobra ...“ (Močuľskij, 1951, s. 228). Novú pozíciu Solovjov presadzoval veľmi ťažko a pri jej zdôvodňovaní bol neraz protirečivý. Nedôslednosť je možné odhaliť aj v jeho úsilí prekonať Kantov idealizmu. Napríklad jeho vlastný záver, že „Boh a duša

nie sú postulátmi mravného zákona, ale priamymi vytvárajúcimi silami mravnej reality“ (Solovjov, 2002, s. 184) je toho názornou ukážkou. Z uvedeného vyplýva, že Boh nie je len rozumovým predpokladom morálky, ale skutočne sa prejavujúcim v morálnom konaní. Náboženské motívy sú v etike Solovjova nespochybniteľné, čo je zrejmé aj z jeho vymedzenia bezpodmienečného princípu mravnosti: „Musíme byť v dokonalom vnútornom súlade s najvyššou vôľou. U všetkých ostatných musíme uznávať ich bezpodmienečný význam čiže hodnotu, pretože sú tiež Boží obraz a podoba. A vtedy prijímame čo možno najúplnejšiu účasť vo veci vlastného a spoločného zdokonaľovania pre definitívne zjavenie Božieho Kráľovstva vo svete“ (Solovjov, 2002, s. 206).

V tejto súvislosti je potrebné obrátiť pozornosť aj na Solovjovove poznámky, ktorými upresňuje svoju pozíciu: „... nenechal som najmenší dôvod serióznej kritiky, ktorá by mi pripisovala hlúpe stotožňovanie Božieho Kráľovstva s historickým kresťanstvom, alebo s konkrétnou cirkvou (s ktorou konkrétne?). Také stotožnenie, podobne ako uznanie hoci akého pokrsteného naničodníka za „duchovného“ človeka alebo „syna Božieho“, je v mojom myslení vylúčené nielen implicitne, ale aj explicitne.“ (Solovjov, 1988a, s. 280). Podstatu uvedenej poznámky je možné pochopiť aj tak, že viera v Boha sama o sebe nie je zárukou mravnosti. Oporou pre uvedené tvrdenie je aj Solovjovova kritická analýza „teologických“ cností – viery, nádeje a lásky. Solovjov vymedzuje mravnú dôstojnosť v závislosti od predmetu a súladu prvotných pocitov ľútosti a zbožnej úcty, ktoré sú obsiahnuté v podstate bytia človeka. To znamená, že „teologické“ cnosti nepokladá za samostatný a postačujúci zdroj mravného konania. V práci „Kritika abstraktných princípov“ sa láska v podstate neodlišuje od kresťanského výkladu a je chápaná ako základný princíp etiky všejednoty. V tomto období táto univerzálna láska bola pre Solovjova základom všetkých výkladov mravných citov. V „Odôvodnení dobra ...“, naopak, táto láska ako „teologická“ cnosť sa definuje cez jej vzťah k hanbe, ľútosti a zbožnej úcte. Nie náhodou jeden z pokračovateľov vo filozofii všejednoty E. Trubeckoj v súvislosti s uvedeným posunom v myslení Solovjova poznamenal: „... láska k Bohu dostáva u neho nevyhnutne jednostranné, príliš úzke vymedzenie... Každé zveličenie pozemských, relatívnych hodnôt sa nevyhnutne deje na úkor hodnoty všejednoty a bezpodmienečnosti“ (Trubeckoj, 1913, s. 100). Hlavnou pozemskou hodnotou, kvôli ktorej dochádza k „jednostrannému“ chápaniu Boha, – je človek.

Boh u V. Solovjova nie je prvotvoriteľom. Zem a človek nie sú „tvorením Božím“, ale výsledkom vesmírneho evolučného procesu. V súlade s idealistickou tradíciou Boh v chápaní Solovjova je mravným absolútnom, je „úplnosťou dobra“. Otázka o Bohu sa tak posúva do nového rozmeru – stáva sa otázkou o špecifikách morálnych hodnôt. Uvedenú zložitost

v názoroch Solovjova na Boha vystihol A.V. Bulyga: „Solovjov vidí tri nevyhnutné zložky každého morálneho správania: 1. vedomie vlastnej morálnej nedokonalosti; 2. prítomnosť objektívne danej dokonalosti; 3. vlastná snaha priblížiť sa k dokonalosti, prekonať vlastnú nedokonalosť, t. j. vlastné zdokonaľovanie. Druhú pozíciu Solovjov nazýva bohom, večne jestvujúcim, najvyšším dobrom. Problém nie je v pomenovaní. Dôležité je pochopiť, že bez uznania morálneho absolútna žiadne mravné imperatívy nepracujú, významujú sa iba relatívnym charakterom.“ (Bulyga, 1988, s. 38 – 39). V tomto smere dôraz na existenciu morálnych absolútórií je možné hodnotiť ako významný prvok v systéme etiky Solovjova. Odôvodnenie idey Boha ako najvyššej morálnej hodnoty nemôžeme pokladať za hlavný výsledok jeho etiky. Pozícia samotného Solovjova je v tomto prípade veľmi pružná: „Ak poukazujú na náboženstvo ako na normálny mravný základ spoločnosti, je potrebné ešte zistiť, či toto náboženstvo vôbec má mravný charakter, či je v súlade s mravným princípom; to znamená, že určujúcim základom a kritériom je tento princíp, a nie náboženstvo ako také.“ (Solovjov, 1988a, s. 348).

Napriek uvedenému v „Odôvodnení dobra ...“ sa Solovjov nezbavil idealizácie kresťanstva a neprekonal absolutizáciu mravného významu náboženstva. V porovnaní s predchádzajúcimi názormi však už u neho nenachádzame stotožnenie religiózneho a mravného. Preto nepokladáme za náhodné, že v druhej časti „Odôvodnení dobra ...“ je hlavná pozornosť venovaná práve úvahám o autonómnosti morálky. Táto časť, ktorá je v porovnaní s ostatnými dvoma rozsahom najmenšia, je akoby ich spojitom, je akoby prechodom medzi časťou venovanou bezpodmienečným princípom mravnosti v ľudskej prirodzenosti a časťou zaoberajúcou sa uskutočňovaním dobra v ľudských dejinách.

Idealistické východiská etiky Solovjova, ktoré boli vyjadrené v „Kritike abstraktných princípov“ v uznaní existencie Dobra ako ideálnej podstaty, normy a nevyhnutného sú rozšírené o uznanie človeka ako subjektu dobra: „Priama možnosť dokonalého dobra je daná v rozumne slobodných bytostiach, akými sme sami“ (Solovjov, 2002, s. 205). Túto humanistickú orientáciu etiky V. Solovjova nie je možné ignorovať, pretože práve ona smerovala filozofa na hľadanie morálneho absolútna ako večného neochvejného základu: „Princíp ľudskej dôstojnosti, alebo bezpodmienečný význam každej osoby, na základe ktorej je spoločnosť definovaná ako vnútorný, slobodný súhlas všetkých, – to je jediná mravná norma.“ (Solovjov, 2002, s. 322).

Uznanie Boha ako morálne absolútno neruší zodpovednosť človeka za zlo jestvujúce vo svete, ku ktorému dochádza v dôsledku jeho svojvôle a racionálnej slobody. „Boh pripúšťa zlo, ... pretože jeho priame odmietnutie alebo zničenie bolo by porušením ľudskej

slobody, t. j. ešte väčším zlom, pretože by urobilo dokonalé (slobodné) dobro vo svete *nemožným ...*“ (Solovjov, 1988a, s. 260). Solovjov v plnom rozsahu akceptoval pozemský pôvod mravnosti. Toto svoje presvedčenie vyjadril slovami: „Korene každej reality sa skrývajú v pozemskej tme a mravnosť nepatrí do toho kráľovstva, kde stromy rastú koreňmi nahor.“ (Solovjov, 1988a, s. 234). Mravnosť vzniká podľa Solovjova v ľudskej spoločnosti. V každom spoločnom prostredí sa objektívne prejavuje mravnosť v podobe nevyhnutných vzťahov, ktoré zodpovedajú konkrétnemu stupňu spoločenského vývoja. Jej korene vyrastajú z pocitu hanby. Prejavom „sociálnej hanby“ je svedomie. Zároveň Solovjov usudzuje, že vysvetlenie morálky z pozícií sociálneho determinizmu nie je vyčerpávajúce. V tomto prípade sa domnievame, že Solovjov nemal v úmysle odmietnuť sociálny pôvod morálky, ale spochybniť pokusy absolutizujúce túto formu determinizmu. V *Odôvodnení dobra ...* poznamenáva, že nie je možné hovoriť o mravnosti ako takej. Na počiatkových etapách vývoja ľudstva v dôsledku sociálnej determinácie boli prijímané normy, t. j. regulátory spoločenského správania, ktoré svojou formou boli amorálne (napríklad v podobe zabíjania starých, kanibalizmu a pod.). Solovjov sa snažil ukázať, že pravekí ľudia v porovnaní s civilizovaným človekom v neporovnateľne väčšej miere konali podľa kolektívnych príkazov a že tento spôsob regulácie správania nie je možné v každom prípade pokladať za prejav mravnosti. Samotná mravnosť je spôsobom spojenia osobnosti so spoločnosťou. Zdôrazňovanie duchovného rozmeru vo

vymedzení špecifik mravnosti môžeme pokladať za významný prvok etiky Vladimíra Solovjova.

Literatúra:

- BULYGA, A. V.: *Filosofia ljubvi*. In: SOLOVJOV, V. S.: *Sočinenija v dvuch tomach*. Diel 1. Moskva: Mysľ 1988.
- MAKOVSKIJ, S. K.: *Poslednije gody Vladimira Solovjova*. In: *Kniga o Vladimire Solovjove*. Moskva: Sovetskij pisatel' 1991.
- MOČULSKIJ, K.: *Vladimir Solovjov. Žizň i učenie*. Paříž: Ymca-Press 1951.
- SOLOVJOV, V. S.: *Opravdanie dobra...* *Sočinenia v dvuch tomach*. Diel 1. Moskva: Mysľ 1988a.
- SOLOVJOV, V. S.: *Priloženie. Formal'nyj princip nravstvennosti (Kanta) – izloženie i ocenka s kritičeskimi zamečaniami ob empiričeskoj etike*. *Sočinenia v dvuch tomach*. Diel 1. Moskva: Mysľ 1988b.
- SOLOVJOV, V. S.: *Kritika otvlečonnych načal*. *Soč.* v 10 tomach. Diel 2. Moskva: SPb 1911 – 1914.
- SOLOVJOV, V.: *Ospravedlnění dobra*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma 2002.
- TRUBECKOJ, E. N.: *Mirosozercanie V. Solovjova*. Diel 2., Moskva: Izdat. Medium 1913.
- TRUBECKOJ, S. N.: *Smert' V. S. Solovjova*. 31. júla 1900. In: *Kniga o Vladimire Solovjove*. Moskva: Sovetskij pisatel' 1991.

Štúdiá je čiastkovým výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0523/12 *Idea tolerancie – jej multikultúrne východiská, dimenzie, limity a ich interdisciplinárne (filozofické, teologické a politologické) reflexie*

FILOZOFIA A KULTÚRA STREDNEJ EURÓPY

REFLEXIE V. BĚLOHRADSKÉHO ALEBO „NEPORUŠILI SME ZÁKON“

GITA GEREMEŠOVÁ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: gita.geremesova@unipo.sk

Abstract:

The study analyzes the philosophical and cultural atmosphere of Middle Europe as observed by the Czech philosopher Vaclav Belohradsky. Writers and philosophers such as Robert Musil, Joseph Roth, Franz Kafka, Stephan Zweig, Ludwig Wittgenstein and others identified their personal and literary (literary-philosophical) lives with the historically unique and unrepeatable concept of Middle Europe. The Habsburg Empire of the 19th century embodied the epicenter of such uniqueness. The above-named philosophizing authors recognized the future European crisis in the agony of the multi-national empire, and the collapse of the Habsburg Empire in their works reflects the crisis of the occidental rationality. The hypertrophy of science, scientific rationality and its significance to the detriment of human life and emotions signifies that the rational, the order, legality and law take precedence over the spiritual. The culmination of this hypertrophy is reflected in the loss of personal responsibility for one's actions – Robert Musil's "The Man Without Qualities" is born; in the present it is a person who "did not break the law".

Keywords:

The Habsburg Empire, Middle Europe, Rationality, Order, Legality, Law.

Snáď najfrekvencovanejším pojmom publicistiky, ale i politologickej vedy v novom tisícročí je pojem globalizácia. Nateraz sa konštatuje – v súvislosti s obsahom i reifikáciou daného pojmu – že globalizácia

priniesla veľkú kultúrnu diskontinuitu, novú neprieľadnosť, planetárnu pluralitu a mobilitu informácií, obrazov, tovarov a ľudí, vyprázdnila (vyprázdňuje) národný štát a škrtí jeho demokratickú verziu – štát sociálny. A nielen to. Rýchlo sa rozvíjajúca globálna a stále exteritoriálnejšia ekonomika zbavuje sa politických oťažáci, bremena osobnej i nadosobnej zodpovednosti zbavuje seba i nás, karikuje pojem demokracie a demokratického, nahľadáva (deštruuje, spochybňuje) priestor slobody subjektu (subjektov), vytvára priepasť medzi ekonomikou a politickou mocou i hlbšiu priepasť medzi objemom bohatstva bohatých a chudoby chudobných. H. Jonas to vyjadril tak, že prírodné pohromy sú prototypom, modelom všetkých trápení sveta.

V nadväznosti na uvedené procesy je zrejmé poučné a zaujímavé vrátiť sa ku fenoménu *stredná Európa*, ktorý – v istom zmysle – plagiuje, kopíruje či prejedukuje problémy aktuálneho (budúceho) planetárneho trhu, jeho materialít a idealít, ibaže v 19. storočí a v priestore medzi romanogermánskym Západom a slovanským Východom. Onen priestor je (bol) „okupovaný“ rakúsko-uhorskou monarchiou, c. k. mocnárstvom, pričom mnohonárodná ríša nebola zjednotená ani jazykovo, ani historicky, ani kultúrne, ani nábožensky, jej tmelom bola dynastická lojalita hlavne zalitavských Nemaďarov predovšetkým a neosobné zákonodarstvo cisárskej administratívy – povedali by sme moderne. Umelecký historik J. Kroutvor v eseji „Problémy Strednej Európy: anekdota a dejiny“ s neskrývanou iróniou a sarkazmom špecifickú stredoeurópsku kultúrnu atmosféru s jej ťahom k Západu, vrátane jej vyústenia do priemernosti ako schopnosti prežiť a jed-

nať s úradmi u „bežného“ človeka charakterizoval nasledovne: „V Strednej Európe je všetko ploché, pekne zrovnané do roviny, podriadené všeobecnému priemeru. Ľudia sa vyhýbajú extrémom a nemajú o ne záujem. Tradícia biedermeieru úspešne prežíva všetky režimy, módy a štýly. Zlatá stredná cesta je cestou Strednej Európy. Nie je tu zúfalá bieda ani veľké bohatstvo, nie sú tu extrémni pravičiari ani radikálni ľavičiari, nie sú tu prudké vášne ani triezvy rozum, všetko sa rieši citom, opatrnosťou a vtipom (...). Stredná Európa je okres malých pomerov, domov plochých nôh.“ (Krouťvor, 1990, s. 49). Na inom mieste, iba o čosi vážnejšie hovorí: „Predvojnová Stredná Európa je malý veľký Babylon, kde sa miesia jazyky, ľudia, myšlienky (...). Vedľa erárnej nemčiny sa hovorí česky, maďarsky, poľsky a jidiš. Každá spoločenská trieda či skupina obyvateľov mala svoj vlastný jazyk. Život sa vykazuje na každom kroku neprehľadným množstvom detailov. Spoločenské bytie je plné zákrut a kľučiek.“ (Krouťvor, 1990, s. 57).

Politickú ideu, svetonázorovú zameranosť a historickú skúsenosť strednej Európy výlučne, výsostne éry 19. storočia pomenoval český filozof V. Bělohradský (1991, s. 39) slovom „Mittleuropa“ a dopĺňa ho maďarský spisovateľ G. Konrád (1996, s. II.), keď tvrdí, že „stredná Európa je určitý stav mysle“. Onú myseľ, vedeckú, filozofickú, umeleckú, podanú formou literárnej reflexie – veľkých i malých románových diel – reflexie bytia, sveta, života rozpadajúcej sa rakúskej ríše reprezentuje vplyv autorov, akými boli L. Wittgenstein, S. Freud, F. Kafka, H. Broch, R. Musil, H. von Doderer, R. Carnap, J. Roth, J. Hašek, S. Zweig, K. Kraus. Toto konštatovanie vzápätí evokuje otázku, prečo práve títo filozofujúci literáti, resp. filozofi viazaní svojím pôvodom a svojím vzdelaním na „politicko-kultúrnu formáciu starého Rakúska“ (Bělohradský, 1991, s. 39) vytvorili jednu z najdôležitejších kapitol vývoja západnej kultúry po prvej svetovej vojne. V. Bělohradský má k dispozícii presvedčivú odpoveď: „Rozpoznali v agónii tohoto mnohonárodného celku akúsi predohru budúcej krízy Európy a vo svojich dielach pretvorili túto skúsenosť rozpadu a agónie vo veľkú metaforu duchovnej krízy západného človeka: f i n i s A u s t r i a e sa tak stáva metaforou osudu Európy“ (Bělohradský, 1991, s. 39), pretvorili rozpad Rakúska v akúsi metaforu tragédie západnej racionality.

Historici politických, ekonomických a kultúrnych dejín 19. storočia napospol konštatujú, že bolo storočím národnoemancipačných pohybov, období, kedy naakumulovaný kapitál sa realizoval v priestore národného trhu. Jediným legitímym základom štátu stala sa etnická jednota národa. Samotné slovo „Mittleuropa“ – jeho konotácie a presahy – chce však „vzdorovať nacionalistickému poňatiu štátu z pozícií európskeho univerzalizmu.“ (Bělohradský, 1991, s. 40). Za univerzalitou sa skrýva nadčasová, absolútna ríša, nadnárod-

né mocnárstvo. Univerzálna rakúska ríša akoby chcela byť modernizovanou, inovovanou podobou Svätej ríše rímskej – s jedným cisárom, s jedným univerzálnym zákonom – absolútnou poslušnosťou monarchii a korune, s jedným kresťanským „úradníkom“ – bohom. Nie nadarmo gróf Jozef Chojnický, jedna z románových postáv Kapucínskej krypty (J. Roth) a príslušník stavu oddaného dožívajúcemu mocnárstvu deklamuje: „Rakúsko nie je žiadny štát, žiadna domovina, žiadny národ. Je to náboženstvo. Klerikáli a tí klerikálni blbci, čo teraz vládnu, z nás robia takzvaný národ; z nás, ktorí sme nadnárodní, sme jediný nadnárod na svete.“ (Roth, 1969, s. 162). Ibaže univerzálna idea, nadnárod, idea ríše, so svojím nárokom na všeobecnú platnosť popiera všetko bezprostredné, neopakovateľné, jedinečné, zvláštne. Pretlak nacionalizmov v ríši pod egidou pangermanského a panslovanského, vôľa po štáte ako naplnenie vlastného „ja“ zahnilo ideu ríše „do kúta“. Rakúsko sa ocitlo vo vákuu legitimacy, a preto utiekalo sa k zákonu, „homo iuridicus mal byť ten pravý nadnárodný obyvateľ ríše (...). Redukcia legitímnosti na púhu legalitu znamená, že ľudského života sa zmocňuje abstraktná nutnosť, ktorej človek nevie dať žiadny zmysel“ (Bělohradský, 1992, s. 87).

Vieru občana v rakúsku ríšu – svet úradníkov a byrokratov, neosobných zákonov, neosobnú racionalitu štátnej mašinerie – ako najlepšiu z možných svetov, popísal na sklonku svojho predčasne uzavretého života S. Zweig v spomienkovej próze „Svet včerajška“ s podtitulom „Spomienky Európana“, a tak trochu symptomaticky začína kapitolou nazvanou Svet istoty: „Všetko v našej takmer tisícročnej rakúskej monarchii akoby boli založili natrvalo a štát sám bol najvyšším garantom stálosti. Práva, ktoré zaručoval občanom, uzákonil parlament, slobodne volené zastupiteľstvo ľudu, a každá povinnosť bola prísne vymedzená. Každý vedel, koľko vlastní alebo koľko mu prináleží, čo je dovolené a čo zakázané. Všetko malo svoje pravidlá, určitú mieru a váhu (...). V tejto rozľahlej ríši všetko stálo pevne a neochvejne na svojom mieste a najvyššie stál staručký cisár; každý vedel (alebo sa nazdával), že ak umrie, nastúpi iný a nič sa nezmení v tomto dobre naprogramovanom poriadku. Nik neveril, že príde vojna, revolúcie a prevraty“ (Zweig, 1994, s. 11).

V atmosfére „Mittleuropy“, „zneosobnenia života, redukcie ideí na aparáty, legitímnosti na legalitu“ (Bělohradský, 1991, s. 41), zrači sa a spredmetňuje tragédia európskeho racionalizmu. Vyplýva z vnútornej rozpornosti, ktorá vládne západným dejinám, „na jednej strane všeľudský univerzalizmus ako vlastný obsah západných dejín“ (Bělohradský, 1991, s. 42), ibaže táto univerzalita, humanita pohansko-kresťanského dedičstva, Atén a Jeruzalemu, je už vypreparovaná, akoby umelá, abstraktná, je „(...) zneosobnením všetkých foriem života“ (Bělohradský, 1991, s. 41), akoby všetka naakumulovaná duchovná energia Európy sa sústredi-

la nie vo svete života, ale výlučne v umelom postroji vedy, zákona, úradu, ríše. Táto rozpornosť evolúcie ducha Západu bola E. Husserlom nazvaná ako „kríza európskych vied“, objektivistickej metafyziky Západu (M. Heidegger). Povedané ináč: pri kultúre moderny Západu boli nápomocné dva prvky, a to z osvietenstva čerpajúci a do pojmu progres sa koncentrujúci istý typ racionality a takisto idea univerzalizmu, t. j. idea všeobecnej záväznosti tejto racionality a ňou determinovaných interpretácií sveta, poňatia hodnôt, mravnosti, zmyslu a významu. Oboje nadobudlo „štatút“ veľkých, nespochybniteľných metanarácií, ktoré uchopili skutočnosť prostredníctvom bipolárnych schém typu „subjekt – objekt“, „veda – mýtus“, „veda – povera“. V istej etape filozofia, racionalita v podobe púheho účelu a inštrumentu a jej korešpondujúca utilitarita stali sa prostriedkom sebazáchovy a zaistenia daného stavu, jedinou modernou formou „zmyslu“, dochádza ku hypertrofii vedy a vedeckej racionality na „úkor“ ľudského, subjektového, „iracionálneho“, na „úkor“ plurality koreňov, heterogenosti a diferentnosti skutočnosti. Západná kultúra tak podľahla istej anomálii, keď štiepi svet na hodnotový (ľudský) a racionálny (vedecký). Objavuje sa tu polarita hodnotového rozmeru človeka, zachytená v súradniciach kultúry, civilizácie, humanity ako subjektívneho a racionálneho ako vedeckého, exaktného, objektívneho.

Zdá sa, že v popise krízy európskej racionality, duchovna jednostranne redukovaného a pochopeného ako rozum, rozumnosť, zákon, legalita, úrad, ríša, uniforma, filozofujúci literáti predčili svojich učiteľov – filozofov z „profesie“. Neosobné „osobno“ príťažlivo a sugestívne v stredoeurópskej literatúre vykreslili R. Musil, H. Broch či J. Roth.¹ Posledne menovaný

v slávnom románe „Pochod Radeckého“ načrtol obraz tragédie okresného hajtmana von Trotta a Sipolje a jeho syna, poručíka Karla Jozefa i vnuka hrdinu od Solferina – na pozadí konca rakúskeho mocnárstva. Von Trotta a Sipolje, keď uvažuje o sebe, uvažuje výlučne ako „majiteľ“ úradu, cisárom „prepožičaného“ hajtmanstva, ako úradník a doživotný sluha Habsburgov. Dostatočným a naplneným dôvodom jeho existencie je bytnosť ríše a cisárskeho Hofburgu vo Viedni: „On sám, okresný hajtman, nepocítil nikdy túžbu uvidieť domov svojich predkov. Bol Rakúšan, úradník a sluha Habsburgov, a jeho domovom bol cisársky hrad vo Viedni. Keby bol mal nejaké politické predstavy o prospešnom prebudovaní tej veľkej rôznostvárnej ríše, bol by asi pokladal všetky korunné zeme len za veľké a rozmanité „preddvoria“ cisárskeho hradu a všetky národy mocnárstva za sluhov Habsburgov. Bol okresným hajtmanom. Zastupoval vo svojom okrese Apoštolské veličenstvo. Nosil zlatý límec, ohnutý klobúk a kord.“ (Roth, 1974, s. 110).

Neosobnú racionalitu štátu, zákona, úradu presadzovanú vždy na úkor zmyslu života, človeka s jeho utrpením, snažením, súžením a činmi, stredoeurópska literatúra prezentuje raz ako grotesku života, ale častejšie ako jeho tragickú, nostalgickú podobu. Z obáv, nekládu, úzkosti i zlých predtuch sa narodili i dvaja génovia strednej Európy – F. Kafka a J. Hašek, „konflikt“ moralistu s bonvivánom, puristu so „satirikom“, tragédie s výsmechom. Jeden glosuje život s humornou nadsádzkou, druhý stojí „pred zákonom“ v pocitoch od cudzenia a absurdity, „existenciálnej osamelosti moderného človeka“ (Kautman, 1990 s. 85). O hrdinovi „Zámku“, zememeračovi K., jeho autor F. Kafka hovorí: „K. ešte nikde nevidel úrad a život tak do seba vpletené ako tu, tak vpletené, až sa niekedy zdalo, že si úrad a život vymenili miesta.“ (Kafka, 1969, s. 70).

Problém, chyba okcidentálnej kultúry, identifikácia rozumu s maximom neosobnosti, sa v stredoeurópskej filozofickej trajektórii „našla“ v podobe dichotómie husserlovského sveta života a sveta matematiky; u Wittgensteina v poňatí zmyslu ako niečoho, čo sa nedá vysloviť a čo sa môže len vo svete ukázať; u Eliaša Canettiho v jeho „Sám proti smrti“ vo vízii nás, ktoré vsávajú do stále neosobnejšieho „my“ každé osobné „ja“. „A tak už vtedy, keď sa Ulrich stal matematikom, boli ľudia, ktorí predpovedali zrútenie európskej kultúry, pretože v človeku už neprebýva ani viera, ani láska, ani prostota, ani dobrota a je príznačné, že všetci

¹ V 30. rokoch 20. storočia sa k otázke historického poslania rakúsko-uhorskej monarchie vracia i Joseph Roth. Zvlášť román Kapucínska krypta (Die Kapuzinergruft, 1938) ponúka celý rad úvah o historickom nedorozumení či historickom omyle spätým s koncom dunajského mocnárstva. Roth je nielen výborným rozprávačom, ale tiež vynikajúcim analytikom pomerov. Problémy románových – väčšinou židovských – postáv sú nakoniec i jeho vlastnými problémami. Veď narodil sa v Brodoch vo východnej Haliči, študoval vo Lvove, žil a písal vo Viedni, Berlíne i Paríži. Prvú ranu mu zasadila 1. svetová vojna, druhú nástup fašizmu. Exulant bez domova umiera 27.5.1939 v parížskej nemocnici pre chudobných.

O pocitoch zo straty vlasti, otca, rozumej cisára sídliaceho vo viedenskom Hofburgu, v románe Kapucínska krypta (1938) hovorí: „Kráčal som prázdny ulicami s cudzím psom. Bol odhodlaný ísť za mnou. Kam? To som nevedel práve tak, ako on. Kapucínska krypta, kde ležia moji cisári, pochovaní v kamenných rakvách, je zavretá. Fráter kapucín mi vyšiel naproti a opýtal sa: „Čo si želáte?“ „Chcem sa pozrieť na rakvu cisára Františka Jozefa“, odpovedal som. „Boh vám pomáha!“, povedal fráter a urobil nado mnou kríž. „Zachovaj nám, Hospodín!“ zvolal som. „Pst!“ šepol

fráter. Kam sa teraz podejem, ja, ja, Trotta...?“ (Roth, 1969, s. 173).

Minulosť, prítomnosť i budúcnosť väzila pre Rotha v dunajskom habsburskom súštatí, ktoré postavil na piedestál v slávnom románe Pochod Radeckého (Radetzky-marsch, 1932) aj takto: „Lúče habsburského slnka siahali na východ až k hranici ruského cára, bolo to studené slnko, ale bolo to slnko.“

títo ľudia boli v mladosti a v škole zlými matematikmi. To im neskôr dokazovalo, že matematika, matka exaktných prírodných vied, babička techniky, je arcimatkou toho ducha, z ktorého nakoniec vzišli otravné plyny a bojové letúny“, hovorí R. Musil v nedokončenej románovej epopeji „Muž bez vlastností“ (Musil, 2008, s. 33). Hodno ešte spomenúť, že románový Ulrich je alter ego R. Musila, v jednej osobe stavebného inžiniera, študovaného filozofa a matematika i spisovateľa, esejistu, dramatika...¹

Sumarizujúc: Stredoeurópske myslenie odhaľuje podstatu krízy európskeho rozumu. Ten sa dištancuje od elementárnej pozitívnosti prirodzeného sveta, racionalizovaná moderná spoločnosť je čosi absurdné, zahalené závojom uniformity, umelých jazykov, racionalitou štátu. Stredoeurópske myslenie ukazuje na koreň krízy celej európskej vzdelanosti, a to „založiť vlastný život na nejakej univerzálnej legitímnosti“ (Bělohradský, 1991, s. 48), ibaže toto neosobné legitímno „vedie nutne k rozpadu osobnej zodpovednosti človeka za svoje činy (...), prevracia každé ľudské spoločenstvo (...) v mechanizmus, ktorému človek len slúži“ (Bělohradský, 1991, s. 49). Zodpovednosť nemá už svoje ťažisko v človeku, ale vo *vecných súvislostiach*, zážitky samé sa stali *nezávislé* od človeka: uchýlili sa do divadla, do kníh, do správ výskumných ústavov a vedeckých expedícií, do názorových a náboženských spoločností, ktoré pestujú určité druhy prežívania na úkor iných. Vznikol svet vlastností bez ľudí, ktorým by patrili, svet zážitkov bez tých, ktorí ich prežívajú, a vyzerá to takmer tak, akoby ľudia súkromne už nič neprežívali, povedané musilovsky. „A tak rozklad antropocentrického správania, ktoré tak dlho považovalo človeka za stred vesmíru, je už niekoľko stáročí na ústupe a dospel asi k samému *Ja*. Práve *Ja sa rozložilo*, stratilo sebe samému“ (Mihina, 2002, s. 354).

Symbolom neosobnosti, legality, rozumnosti v stredoeurópskej filozofii a literatúre je uniforma alebo presnejšie: Uniforma „funguje (...) ako symbol nutného vyústenia celej západoeurópskej metafyziky, v ktorej sa západný človek snaží vytrhnúť z menlivého sveta zmyslov a založiť svoj život na nemennej idei“ (Bělohradský, 1991, s. 49). Jediniec akoby sa dištancoval od sveta nominalistických daností, všednej empirie, trans-

cenduje každodenné, obyčajné, „nezáživné“ súcno a výsledkom je viera v zákon, štát, cisára ako „nadoblačné“ bytie, vo vyššie, dokonalejšie, zmysluplnejšie ako je on sám. Táto viera je zaodetá do symbolu uniformy a rituálov s ňou spojených. „Majiteľ“ uniformy vlastní – ak vôbec vlastní – osobné, intímne, najsubjektívnejšie „ja“ iba vtedy, keď uniformu vyzlečie, ibaže to robí nerád. So stratou uniformy životu chýba jeho vertikálny rozmer... A tak osou typických príbehov stredoeurópskej literatúry je strata, „*vypadnutie z uniformy*“ (Bělohradský, 1991, s. 50). Medzi mysliteľsky najsilnejšie pasáže Rothovho románu „Pochod Raddeckého“ patrí situácia, keď syn okresného hajtmara von Trottu a Sipolje, poručík Karol Jozef mieni vystúpiť z armády: „Už niekoľko dní nosil okresný hajtmán v náprsnom vrecku dopis od syna (...), synova zmienka o tom, že hodlá opustiť armádu, zapôsobila na pána Trottu asi tak, ako keby bol od celej cisárskej a kráľovskej armády dostal správu, že armáda má v úmysle sa rozísť. Všetko, všetko na svete, zdá sa, stráca zmysel. Zánik sveta, zdá sa, započal!“ (Roth, 1974, s. 204).

Z uniformy „vypadne“ i hrdina ďalšieho slávneho románu J. Rotha „Das falsche Gewicht“ (v českom preklade „Falošné závažie“) kontrolór mier a váh, bývalý vojak Eibenschütz. Namiesto uniformy má teraz občiansky oblek, lenže s oblekom stráca svoju istotu. Je ľahké byť na strane mier a váh, pokiaľ je človek oblečený do uniformy, ktorá ho oddeľuje od nepresného sveta obyčajných ľudí. Seba, tým, kým je, vzozrie iba raz, keď sa stretne s cigánkou ... „Cechmajster Anselm Eibenschütz bol urastený muž. Bývalý vojak (...) odišiel z armády. Odložil uniformu, milovanú uniformu, a opustil kasárne, milované kasárne (...) Aký bol osamelý! Za dvanásť rokov sa v tmavohnedej jazdeckej uniforme doslova zabýval. Teraz si v nezvyčajnom civilnom obleku pripadal cudzo, akoby stratil strechu nad hlavou (...). V duchu si priznával, že sa pre prácu úradníka nehodí (...). Mal zostať v kasárňach (...). V armáde panoval poriadok. Zodpovednosť za všetko, čo urobí alebo neurobí ktorýkoľvek vojak, nesie vždy niekto vyššie postavený (...). Aký ľahký a slobodný býval život v kasárňach“ (Roth, 1994, s. 50, s. 51, s. 55, s. 59).

Stredoeurópska filozofia, ako podotýka V. Bělohradský, prináša i ďalšiu tému – kritiku objektivismu, teda „pokusu preniesť všetku zmysluplnosť na pôdu vedeckého jazyka“ (Bělohradský, 1991, s. 49), urobiť z jazyka vedy zdroj zmyslu a poriadku v ľudskom živote. Príkladom takéhoto pokusu boli neopozitivistickí viedenskí krúžku. Vo vzťahu ku cieľom a potrebám industriálnej spoločnosti, a teda i ambíciám spredmetnenia vedy a jej jazyka, prezentovali ideu, že človek sa vyslobodí z mnohoznačnosti „úchylky“ prirodzenej reči vďaka unifikovanej podobe vedeckého jazyka, a tým sa dokoná cieľ jednoty a zmyslu kultúry Západu. Tak sa strohá logika rozumu postavila proti citu, intuícii,

¹ Robert Musil (1880 – 1942) – jeden z najvýznamnejších rakúskych moderných spisovateľov sa narodil v Klagenfurte. Jeho rodové korene sú späté s českým prostredím. Pôvodne študoval na vojenských učilištiach, potom techniku v Brne, dôstojníkom sa však nestal. Istú dobu pracoval ako inžinier, neskôr študoval v Berlíne filozofiu a matematiku. V povojnových rokoch sa začal venovať práci spisovateľa a žurnalistu. V roku 1938 emigroval pred nemeckým nacizmom do Švajčiarska. Je autorom jediného nedokončeného románu „Muž bez vlastností“ – na ktorom pracoval od roku 1930 až do svojej smrti – popri mnohých esejách, článkoch, štúdiách a niekoľkých divadelných hrách.

inštinkt proti zákonu = a sme opäť v Kafkovom svete absurdít, kde moc = rozum nepodlieha morálnym kritériám, kde metafyzika moci nepripúšťa pochybovať, kde moc stíha človeka („Proces“) a kde človek stíha moc („Zámok“). Musilov „Muž bez vlastností“, teda Ulrich, sa pýta: „Čo sa teda stratilo? Niečo nezvažiteľného. Nejaké predznamenanie. Nejaká ilúzia (...). Pravda je, že veda vytvorila pojem prísnej, triezvej duševnej sily, ktorý staré metafyzické a morálne predstavy ľudského pokolenia robia jednoducho neúnosnými, i keď ich dokáže nahradiť iba nádejou, že raz v budúcnosti príde deň, keď plemeno duchovných dobyvateľov zostúpi do údolia duchovnej plodnosti“ (Musil, 2008, s. 45, s. 37).

Iniciátorom viedenského krúžku bol síce L. Wittgenstein, ale ten odmietol unifikovať svet života a svet vedy, resp. v slávnom Traktáte hovorí o neužitočnosti jazyka vedy pri strete so svetom ľudí, ich existencie, pocitov a životných trampôt: „(...) aj keby jestvovali odpovede na v š e t k y m o ž n é vedecké otázky, našich životných problémov by sa to ani len nedotklo“ (Wittgenstein, 1968, s. 174). Tak teda vývoj budovaný na predstave, ktorá je založená iba na rozume, rozume vedy osobitne, rýchlo podlieha erózii, je nepevný a neistý. Preto stále častejšie hovoríme o antropologickom zlyhaní modernej rozumnosti, o jej parciálnosti a komplementárnosti, o potrebe spájať našu budúcnosť s väčším pochopením a využívaním tých dispozícií človeka, ktoré sú akoby na opačnej strane jeho rozumnosti. „Začínáme si uvedomovať potrebu spájať civilizačnú dynamiku s rastom múdrosti, ktorá prekračuje čistú rozumnosť“ (Mihina, 2002, s. 350).

Napokon, za tretí zjednocujúci rys stredoeurópskeho myslenia pokladá V. Bělohradský „(...) radikálny rozchod s ideou „finále“, dovršenia, záveru, dokončenia formy“ (Bělohradský, 1991, s. 55). V tomto prípade, kedy budúcnosť zostáva otvorená, stredoeurópski filozofujúci literáti chcú naznačiť, že moderné filozofie dejín sa zakladajú na neutralizácii biblickej eschatológie, pokrok je dieťa neutralizácie biblických koncov; „nekonečnosť“ času znamená, že Európa nepozná (nebude poznať) medze, hranice, limity, teda niečo ako sebazáchovný pud, inštinkt v sebaohrožujúcom civilizačnom rozmachu. „Románom“ filozofickým i tým pravým, literárnym chýba naplnenie, takmer pozitívna idea. Ich autori nazerajú na svet priezorom plným úzkostí, pochyb a i vlastných drám, čo si počať, ak „nefunguje“ zákon, prípadne ako ho „neprekročiť“. Je tak trochu iróniou, že dielam síce chýba čosi ako rozuzlenie takmer dramatickej zápletky, ibaže to, čo autori nevyriešili vo svete ideí, dokonali vlastnou rukou. S. Zweig umiera predčasne ako obeť samovraždy v brazílskom exile, súc neschopný sa vyrovnáť s drámou hitlerovského fašizmu i v jeho rodnom Rakúsku; Joseph Roth, rovnako ako hrdina jeho poviedky Legenda o svätom pijanovi, sa upije na smrť, umiera v Paríži ako 45-ročný. To prá-

ve začínala 2. svetová vojna a Roth ako Žid z východnej Haliče zrejme tušil budúcu drámu svojich súkmeňovcov z diaspóry. Osud Franza Kafky je rovnako tragický. Žije a zomiera – žije krátko, zomiera dlho – s vedomím tragickej choroby, ktorej zvesť sa naplnila v roku 1924. Kafkovi bolo 42 rokov.

Literatúra:

- BĚLOHRADSKÝ, V.: Mitteleuropa: Rakouská říše jako metafora. In: BĚLOHRADSKÝ, V.: Přirozený svět jako politický problém. /Eseje o člověku pozdní doby/. Praha: Československý spisovatel 1991, s. 39 – 60.
- BĚLOHRADSKÝ, V.: Střední Evropa a starobylé slovo „říše“. In: BĚLOHRADSKÝ, V.: Kapitalismus a občanské ctnosti. Praha: Československý spisovatel 1992, s. 85 – 87.
- KAFKA, F.: Zámek. Praha: Československý spisovatel 1969.
- KAUTMAN, F.: Svět Franze Kafky. Praha: Torst 1990.
- KONRÁD, G.: Příběhy angažovaného intelektuála. In: Národní. Kulturní příloha Lidových novin, roč. 9, 21. 12. 1996, s. II.
- KROUTVOR, J.: Potíže s dějinami. Eseje. Praha: Prostor 1990.
- KŘEN, J.: Dvě století střední Evropy. Praha: Argo 2005.
- MEZEIOVÁ, A.: Kakánia ako literárna fikcia Rakúsko-uhorskej monarchie. In: Historická revue, roč. 24, č. 9, 2013, s. 56 – 58.
- MIHINA, F.: Musilova vízia civilizačnej drámy. In: Filozofia, roč. 57, č. 5, 2002, s. 349 – 356.
- MUSIL, R.: Muž bez vlastností. Praha: Argo 2008.
- ROTH, J.: Falešné závaží. In: ROTH, J.: Leviatan a jiné prózy. Praha: Mladá fronta 1994, s. 47 – 156.
- ROTH, J.: Kapucínská krypta. Praha: Odeon 1969.
- ROTH, J.: Pochod Radeckého. Praha: Odeon 1974.
- ZWEIG, S.: Svet včerajška. Spomienky Európana. Bratislava: Promo International 1994.
- WITTGENSTEIN, L.: Tractatus Logico – Philosophicus. In: Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1968, s. 139 – 175.

ANALÝZA VPLYVU GLOBALIZAČNÝCH PROCESOV NA EKONOMIKY VYSPELÝCH KRAJÍN

LENKA PELEGRINOVÁ – MARTIN LAČNÝ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: pelegrinova@vubleasing.sk
martin.lacny@unipo.sk

Abstract:

The concept of globalization is interpreted by various authors in terms of its importance or content. This article presents an overview of the theoretical background and results of an analysis of the influence of globalization trends on important macroeconomic indicators of selected countries. An examination of the level of globalization as a quantitative marker was enabled by the KOF Index of Globalization, which provides an indication of the economic, political and social globalization at global level. Research methods included time series analysis, trend analysis and nonparametric regression model (regression of panel data).

Keywords:

Economic Globalization, Social Globalization, Political Globalization, KOF Index of Globalization, Open Economy.

Úvod

So skutočne často skloňovaným termínom globalizácia sa spája predovšetkým spontánny a neriadený proces, ktorý ovplyvňuje udalosti na celosvetovej úrovni, zároveň však pretvára každodenný život jednotlivcov. V globalizujúcom sa svete, v dobe plnej paradoxov a nebývanej dynamiky sme vťahovaní do dejov, ktorým sa nemožno vyhnúť. Rodí sa nový charakter spoločnosti, ktorá už nie je redukovateľná na určité teritórium, národ alebo kultúru. Preto je globalizácia zvyčajne chápaná ako proces integrovania spoločnosti na kvalitatívne vyššej úrovni, v porovnaní s predchádzajúcimi historickými etapami vývoja spoločnosti.

Pomenúva skutočnosť, že vzniká celosvetová úroveň interdependencie, integrácie a organizácie, ktorá zastrešuje doterajšie národné, regionálne a miestne systémy.

Globalizácia sa vzťahuje na proces postupného stierania hraníc národných štátov, pričom ekonomická globalizácia predstavuje vrchol tohto procesu. Dôkazom je prepojenosť ekonomík na celom svete, kde každá ekonomika citlivo reaguje na výkyvy a zmeny v ostatných ekonomikách. Táto citlivosť je samozrejme vymedzená intenzitou prepojenia trhov, avšak v nepriamom dôsledku môže aj nízka intenzita prepojenia trhov ovplyvniť ekonomiku krajín prostredníctvom intenzity prepojenia všetkých ostatných ekonomík. Ekonomická a obchodná globalizácia je teda procesom, v ktorom sa národné trhy a ekonomiky postupne otvárajú konkurencii, kapitálu, technológii a informáciám. Znamená aj všeobecné zavedenie pravidiel a zákonov regulujúcich ekonomiku. Z pohľadu politickej globalizácie vnímame najmä vplyv medzinárodných organizácií na legislatívu štátov. Výrazná je však aj sociálna a kultúrna globalizácia, ktorá sa v posledných desaťročiach mimoriadne zintenzívnila prostredníctvom rastúceho trendu využívania internetu a sociálnych sietí.

V rámci diskusie o globalizácii sa stretávajú rôzne názorové prúdy, ktoré globalizáciu vnímajú z pozitívneho, či negatívneho hľadiska voči rôznym aktérom. Napriek rôznym názorom sa všetci zúčastnení zhodujú v tom, že globalizácia je javom silnejúcim a neodvratným. Dôsledky globalizácie sa však vnímajú najmä z pohľadu konfliktu vyspelé verzum rozvojové krajiny.

U najmenej rozvinutých krajín je však problematické identifikovať príčiny ich neúspechu a neschopnosť vyťažiť z globalizačných procesov rovnako ako iné krajiny. Z toho dôvodu sme sa pri výskume zamerali na menšie aj väčšie národné ekonomiky, pričom sa sústredíme na vplyv globalizácie na vývoj vybraných ekonomických ukazovateľov počas 15-ročného obdobia. Cieľom výskumu je overenie vplyvu globalizácie na ekonomický vývoj vo vybraných krajinách prostredníctvom regresie panelových dát.

Globalizácia – teoretické východiská a definície

Pojem globalizácia je interpretovaný rôznymi autorami z hľadiska jeho významu, či obsahu. Anthony Giddens, jeden zo súčasných autorov v oblasti globalistiky, sa zameriava na sociologický aspekt globalizácie. Jeho poňatie globalizácie sa opiera najmä o celosvetové ovládanie socio-ekonomických vzťahov, ktoré vznikajú globalizáciou výrobných a finančných procesov, a zvlášť vzdialenosťou povahou týchto interakcií. Giddens definuje globalizáciu ako intenzifikáciu celosvetových sociálnych vzťahov, ktoré spájajú vzdialené oblasti takým spôsobom, že miestne udalosti sú formované udalosťami odohrávajúcimi sa o mnoho míľ ďalej a naopak (Giddens, 1990, s. 64).

Heterogenitu vnímania globalizácie predstavili napr. autori J. Baylis a S. Smith (2008), ktorí rôznorodé diskusie o globalizácii rozčlenili do štyroch skupín teórií medzinárodnej politiky: realizmus, liberalizmus, marxistické teórie a sociálny konštruktivizmus. Podľa názoru teoretikov realizmu je globalizácia procesom, ktorý spôsobuje zvyšovanie vzájomnej prepojenosti a závislosti ekonomík a kultúr, ale nezasahuje vo výraznej miere do politickej oblasti. Podľa tejto teórie sa usporiadanie sveta nemení a štát zostáva hlavným aktérom medzinárodnej politiky (Baylis, Smith, 2008).

Liberálny teoretický prúd odmieta kľúčové postavenie štátu ako aktéra medzinárodnej politiky a vyzdvihuje postavenie ďalších aktérov s globálnym vplyvom. Globalizácia je podľa liberálov dlhodobým procesom, výsledkom pôsobenia ktorého je zmena systému medzinárodnej politiky prostredníctvom moderných technológií a komunikačných systémov. Liberálny teoretický prúd sa však líši v názore na stratégiu riešenia problémov globalizácie. Zástancovia liberalizmu privilégii vidia riešenie v prevzatí moci a zodpovednosti silnými demokratickými štátmi, ktoré budú tvoriť jadro medzinárodného systému s otvoreným trhom a inštitúciami. Na druhej strane zástancovia radikálneho liberalizmu spochybňujú liberálny a demokratický charakter súčasných medzinárodných inštitúcií riadiacich svetovú politiku a upozorňujú na demokratický deficit v rozhodovaní na globálnej úrovni. Z tohto dôvodu vidia riešenie problémov globalizácie

v budovaní globálnej občianskej spoločnosti (Baylis, Smith, 2008).

Marxistický teoretický prúd odmieta koncept globalizácie ako významnej zmeny a pojem globalizácie odsudzuje ako ideologickú zbraň politikov. Globalizácia predstavuje len vrcholné štádium kapitalizmu, ktoré oslabuje štát a podriaďuje ho diktátu medzinárodnej kapitalistickej politiky. Autori nepripúšťajú zásadnú zmenu kapitalistického systému ani v prostredí komunikačnej revolúcie, nárastu intenzity nadnárodných tokov, zvýšenia počtu nadnárodných spoločností a „antihnutí“. Všetky tieto novodobé prejavy globalizácie považujú za vývoj dlhodobého trendu globálneho kapitalizmu (Baylis, Smith, 2008).

Posledným teoretickým prúdom je podľa Baylisa a Smitha sociálny konštruktivizmus, ktorý poukazuje na významnú úlohu difúzie. Globalizácia je podľa tejto teórie silou, ktorú je možné usmerňovať nielen prostredníctvom supervelmoci, ale aj vytváraním rôznych nadnárodných sociálnych hnutí za pomoci modernej technológie. Rastúca homogenizácia vo svetovej politike, internacionalizácia noriem, inštitúcií, medzinárodnej komunity a socializačných procesov sú prejavmi globalizácie (Baylis, Smith, 2008).

Na rozmanitosť názorov na globalizáciu upozorňujú aj D. Held a A. McGrew (1999), ktorí rozlišujú tri teoretické prúdy: hyperglobalizmus, skepticizmus a transformacionalizmus. Medzi často citovaných autorov v oblasti globalizácie patrí aj J. A. Scholte (2000), ktorý vo svojom diele ponúka rôzne interpretácie globalizácie. Rozlišuje tak autorov, ktorí vnímajú globalizáciu z hľadiska jej vzniku, vplyvu na spoločnosť a dôsledkov.

Téma globalizácie vo všeobecnosti je rozvíjaná v mnohých podobách najmä v rámci liberalisticko-marxistickej diskusie, ktorá sa zameriava na jej vplyv na menej rozvinuté štáty. Základom marxistickej analýzy globalizácie (Gilpin, 1986) je predpoklad existencie dvoch antagonistických tried: kapitalistickej triedy a triedy pracujúcich. Kapitalisti ako vlastníci výrobných zdrojov tvoria menšinovú triedu, ktorá vykorisťuje väčšinovú triedu pracujúcich upretím ich práva na výsledky ich práce. Štát a vláda pritom slúžia ako nástroje na podporu akumulácie bohatstva kapitalistickou triedou. Klasický marxizmus teda predpokladá nevyhnutné víťazstvo socializmu, systému beztriednej spoločnosti, ktorá vlastní výrobné zdroje spoločne.

Prvé zásadné prehodnotenie niektorých téz priniesla do marxizmu teória imperializmu V. I. Lenina. Imperializmus (Gilpin, 1986), ako najvyššie štádium kapitalizmu, má vysvetľovať pokračujúci úspech kapitalizmu v globálnom rozmere na základe priživovania sa bohatých kapitalistických krajín na chudobných ekonomikách. Marxistický dôraz na antagonizmus dvoch tried presiahol rozsah národného štátu a stal sa zdrojom pre paradigmu schopnú zastrešiť globálne dianie

a problémy, vrátane globalizácie duševného vlastníctva.

Wallersteinova teória svetového systému (Gilpin, 1986) umožnila ďalšie využitie tejto paradigmy, keď rozdelila svet na jadro (bohaté kapitalistické krajiny prvého sveta, nadnárodné korporácie) a perifériu (chudobné rozvojové krajiny tretieho sveta). Pomocou tohto rozdelenia ďalej vysvetľuje nerovnosti medzi jednotlivými krajinami následkom vykorisťovania periferie bohatým jadrom.

Chossudovsky argumentuje, že sme dosiahli vek indiferentného imperializmu, kedy bohaté krajiny nahromadili svoje technologické výhody natoľko, že už nepotrebujú využívať zdroje celého sveta (McMichael, 2000). Z toho vyplýva, že všetky chudobné krajiny Juhu by mohli začať prosperovať a postupne sa vyrovnáť bohatému Severu.

Na druhej strane, liberálne koncepty predpokladajú, že okrem demokracie je práve voľný obchod dôležitým predpokladom pre vzájomné porozumenie a mier. Z marxistického pohľadu je však globálny voľný obchod riadený bohatými krajinami v prospech vlastnej kapitalistickej triedy spôsobuje nespokojnosť chudobných krajín a odpor pracujúcej vykorisťovanej triedy.

Medzinárodné organizácie, ako Svetová obchodná organizácia (WTO), podporujú podľa odporcov globalizácie práva korporácií na úkor ľudských a pracovných práv, zakazujú vládám odmietnuť produkty na základe spôsobu ich výroby, alebo na základe nerešpektovania nekomerčných hodnôt (ľudské práva, jednanie spoločností, atď.), zaväzujú vlády ku kontrole poľnohospodárskej politiky namiesto zabezpečenia bezpečnosti a dostatku potravín a miezd pre farmárov napriek miliónom hladujúcich ľudí. Tým sa tieto medzinárodné organizácie podieľajú veľkou mierou na podpore detskej práce, globálneho hladu a chudoby; znižovaní miezd pracujúcej triedy; rozvíjaní obchodu s diktátorskými režimami a celkovom prehlbovaní ekonomickej nerovnosti. Nerešpektovanie ľudského práva na demokraciu a neexistencia spravodlivého svetového obchodného systému nemusi viesť vždy len k pasívnemu odporu, ale stáva sa predpokladom pre vznik a podporu radikálnych a teroristických skupín.

Smith a Naím (2000) kritizujú pôsobenie globalizácie z hľadiska distribúcie výhod a nákladov. Globalizácia umocňuje vzájomné prepojenie a závislosť medzi krajinami, avšak táto závislosť je značne asymetrická. Kým niektoré krajiny sú z globalizácie schopné prosperovať, v ďalších to môže vyvolávať negatívne efekty vrátane prehlbovania sociálnych a ekonomických rozdielov. Autori upozorňujú aj na závažný vplyv globalizácie na suverenity štátov. Globalizácia umožňuje podkopať štátnu moc a legitimitu ako v prípadoch Somálska, Haiti, Juhoslávie, či Sierra Leone. Na druhej strane však môže rovnako poskytnúť

štátu podporu napr. vo forme pôžičiek, prostredníctvom humanitárnej pomoci, a pod.

V súvislosti s úlohou štátu sa teda vynára otázka, či je vhodné hovoriť o národnej úrovni ako o veci minulosti. Podľa názoru niektorých ekonómov sa gigantické firmy a kapitál voľne pohybujú po celom svete, konkurencieschopnosť domácich firiem však nie je totožná s konkurencieschopnosťou národov. Konkurenciu medzi jednotlivými krajinami nemožno vylúčiť ani zrušiť. Finančný svet je tiež nútený zohľadňovať určujúce domáce prvky. Napríklad cenová štruktúra sa pre rovnaké produkty na rozličných národných trhoch zakladá na národných faktoroch. Ceny poľnohospodárskych produktov sú rozličné a v súčasnej realite závisia napríklad aj od poskytovaných subvencií. V rámci globalizácie svetovej ekonomiky neregistrujeme trend k utváraniu svetovej ceny práce, mzdové rozdiely na národných trhoch práce naopak predstavujú dôležitý motív medzinárodnej migrácie pracovných síl, atď.

Globalizácia podľa Shangquana (2000) predstavuje zvyšujúcu sa vzájomnú závislosť svetových ekonomík ako dôsledok rastu cezhraničného obchodu s tovarom, službami, medzinárodným kapitálom a rýchlo sa šíriacimi technológiami. Zrýchlenie globalizácie svetovej ekonomiky v posledných rokoch súvisí s rapidným rozvojom vedy a technológií. Tie spôsobili kontinuálne znižovanie nákladov na transport, komunikáciu, medzinárodný obchod a investície a umožnili tak organizáciu a koordináciu globálnej produkcie.

V kontexte kritiky globalizačných procesov je potrebné poznamenať, že ekonomická globalizácia je objektívnym produktom doterajšieho ekonomického a spoločenského vývoja. Medzi jej pozitíva patrí to, že prináša podnety pre ekonomický a spoločenský rozvoj, avšak nie v rovnakej miere pre každú ekonomiku, resp. ekonomický subjekt. Najviac získavajú v procese globalizácie tie ekonomické subjekty, ktoré dokážu najlepšie využiť konkurenčné prostredie, ktoré tento proces vytvára.

Globalizačný index KOF

Kvantifikáciu úrovne globalizácie umožnil na celosvetovej úrovni až globalizačný index KOF, ktorý bol po prvý raz predstavený odbornej verejnosti v roku 2002, pričom bol v roku 2012 aktualizovaný do jeho súčasnej podoby. Údaje globalizačného indexu KOF sú dostupné na ročnej báze pre 208 krajín počas periódy 1970 – 2009. Globalizáciu pritom autori indexu chápu ako proces vytvárania sietí a vzťahov medzi aktérmi naprieč kontinentmi prostredníctvom rôznych tokov: ľudí, informácií, ideí, kapitálu, produktov a služieb. Globalizácia predstavuje teda proces narúšania národných hraníc, ktorý integruje národné ekonomiky, kultúry, technológie a vlády, pričom vytvára komplexný

systém vzťahov vzájomnej závislosti (KOF Index of Globalization, 2012).

Globalizačný index KOF je jediným svetovým indexom, ktorý poskytuje informáciu o úrovni globalizácie v jednotlivých štátoch v troch hlavných oblastiach:

- ekonomická globalizácia;
- sociálna globalizácia;
- politická globalizácia.

Ekonomická globalizácia je charakteristická tokmi produktov, služieb, kapitálu ako aj tokmi informácií, ktoré sa vzťahujú na trhové aktivity na dlhšiu vzdialenosť. Na druhej strane, sociálna globalizácia sa dotýka najmä rozširovania ideí, informácií, myšlienok a najmä ľudí. Globalizáciu na politickej úrovni charakterizuje rozptyl a prepojenie vládnych politík.

Výpočet troch čiastkových indexov v daných oblastiach (ekonomická, sociálna a politická) vytvára základ pre výpočet celkového indexu úrovne globalizácie, ktorý sa vzťahuje na:

- skutočné ekonomické toky;
- ekonomické obmedzenia;
- údaje o informačných tokoch;
- údaje o osobných kontaktoch;
- údaje o kultúrnej blízkosti.

Grafické znázornenie globalizačného indexu KOF je predstavené na Obrázku 1 a hodnoty globalizačného indexu v jednotlivých štátoch za obdobie 1995 až 2009 sú znázornené v Tabuľke číslo 1.

Obrázok č. 1: Grafické znázornenie globalizačného indexu KOF

KOF globalizačný index								
Ekonomická globalizácia 36%			Sociálna globalizácia 37%			Politická globalizácia 26%		
Sub-index	Premenná	Váha	Sub-index	Premenná	Váha	Sub-index	Premenná	Váha
Skutočné toky 50%			Osobné kontakty 34%			Politická angažovanosť 26%		
	Obchod	21%		Telefonická prevádzka	25%		Ambasády v krajine	25%
	Priame zahraničné investície	28%		Prevody	4%		Členstvo v medzinárodných organizáciách	28%
	Portfóliové investície	24%		Medzinárodný turizmus	26%		Účasť na misiách Bezpečnostnej rady OSN	22%
	Mzda vyplácaná cudzím štátnym príslušníkom	27%		Cudzokrajná populácia	21%		Medzinárodné zmluvy	25%
Obmedzenia 50%				Medzinárodná korešpondencia	25%			
	Skryté dovozné bariéry	24%	Informačné toky 35%					
	Priemerná colná sadzba	27%		Užívatelia internetu	33%			
	Zdanenie medzinárodného obchodu	26%		Televízia	36%			
	Obmedzenia kapitálových účtov	23%		Obchod s periodikami	32%			
			Kultúrna blízkosť 31%					
				Počet reštaurácií McDonald's	44%			
				Počet obchodov IKEA	45%			
				Obchod s knihami	11%			

Zdroj: vlastné spracovanie (podľa KOF Index of Globalization)

Ciele a metódy výskumu

Problematika globalizácie predstavuje v odborných, vedeckých, či politických kruhoch kontroverznú tému, ktorá je vnímaná najmä z hľadiska pozitívneho, resp. negatívneho vplyvu na spoločnosť, či jednotlivé krajiny. Pre náš výskum boli vybraté tzv. rozvinuté krajiny na Európskom a Severoamerickom kontinente s porovnateľnými ekonomickými a politickými systémami. Pri výskume pracujeme s predpokladom, že úroveň globalizácie sa pozitívne odrážala na ekonomickom vývoji vybraných krajín.

Cieľ výskumu

Cieľom výskumu bolo overenie vzťahu medzi úrovňou globalizácie a vybranými ekonomickými ukazovateľmi v krajinách výskumnej vzorky.

Kritérium splnenia hlavného cieľa je overenie vedeckej hypotézy:

Čím vyššia je úroveň globalizácie vo vybraných krajinách, tým pozitívnejšie sa prejavujú vybrané ekonomické ukazovatele.

Výskumná vzorka

Na účely výskumu sme vybrali 12 štátov z Európskeho a Severoamerického kontinentu, ktoré by sme mohli rozdeliť na tri základné skupiny:

1. Svetové mocnosti s významnou ekonomickou a politickou angažovanosťou na globálnej úrovni: Spojené štáty americké (USA), Ruská federácia (RF), Ne-

mecká spolková republika (NSR), Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska (Spojené kráľovstvo), Francúzska republika (FR).

2. Ekonomicky a politicky rozvinuté európske krajiny s vplyvom skôr na regionálnej úrovni: Fínska republika (Fínsko), Holandské kráľovstvo (Holandsko), Írska republika (Írsko), Nórske kráľovstvo (Nórsko).

3. Menšie post-socialistické ekonomiky Strednej Európy: Česká republika (ČR), Slovenská republika (SR), Maďarská republika (Maďarsko).

Z hľadiska reprezentatívnosti výskumnej vzorky vybraná vzorka reprezentuje 6,2% krajín, pokiaľ by sme do úvahy brali počet členov OSN (193 krajín). Z hľadiska svetového hospodárstva však vybrané krajiny predstavujú významnú časť svetovej produkcie, podľa MMF približne 80% celosvetovej produkcie.

Metódy výskumu

Okrem základných teoretických a logických metód (analýza, syntéza, dedukcia, indukcia, komparácia, analógia, abstrakcia, konkretizácia) sme pri výskume využili základné metódy *deskriptívnej štatistiky* (lineárny graf, tabuľka), analýzu časových radov prostredníctvom *trendovej analýzy* a *neparametrický regresný model* (regresia panelových dát).

Pri regresii panelových dát sme pracovali s analýzou časových radov (1995 – 2009) a so vzorkou 12 krajín, čo predstavuje súbor 180 pozorovaní. Panelové dáta predstavujú kombinované časové a priestorové údaje, ktoré sú vyjadrené časovými radmi pozorovaní pre každú krajinu v období 1995 – 2009. Za základný regresný model panelových dát sme považovali model (Lukáčik, Lukáčiková, Szomolányi, 2010):

$$y_{it} = \beta_1 x_{it1} + \beta_2 x_{it2} + \dots + \beta_k x_{itk} + \alpha_1 z_{i1} + \alpha_2 z_{i2} + \dots + \alpha_q z_{iq} + u_{it}$$

kde index i označuje prierezový rozmer $i = 1, \dots, n$, čiže 12 štátov výskumnej vzorky a index t časový rozmer $t = 1, \dots, T$, čiže časové obdobie 1995 – 2009. Premenné x_1 až x_k sú vysvetľujúce premenné nezahŕňajúce vektor jednotiek a premenné z_1 až z_q predstavujú individuálne efekty – rôznorodosť, ktorou sa môže odlišovať štát alebo celá skupina od ostatných entít – sem sa zaraďuje prípadný vektor jednotiek. Individuálne efekty sa nemenia s časom. u_{it} sú nezávislé rovnako rozdelené chyby s nulovou strednou hodnotou a disperziou σ_2 (predpoklad homoskedasticity).

Panelová regresia nám umožňuje zistiť vzťah medzi globalizačným indexom krajín (KOF) ako vysvetľovanou premennou a vysvetľujúcimi premennými, ktoré predstavujú priame zahraničné investície (FDI), platobná bilancia (B) a HDP per capita. Všetky ekonomické ukazovatele sú vyjadrené v USD podľa aktuálneho menového kurzu.

Priama zahraničná investícia predstavuje kategóriu medzinárodných investícií vyjadrenú v súčasnej absolútnej hodnote USD. Vyjadruje zámer subjektu, ktorý je rezidentom jednej ekonomiky (priamy investor), získať trvalý podiel v podniku so sídlom v inej ekonomike (podnik priamej investície) (International Monetary Fund, 1993, s. 93).

Platobná bilancia je definovaná ako štatistický výkaz zachytávajúci ekonomické transakcie medzi rezidentmi daného štátu a rezidentmi zvyšku sveta za referenčné obdobie. Platobná bilancia sa zostavuje na mesačnej báze v kumulatívnej forme v súčasnej absolútnej hodnote USD (International Monetary Fund, 1993, s. 10 – 19).

HDP per capita je hrubý domáci produkt (HDP) vydelený priemerným ročným počtom obyvateľov danej krajiny, umožňujúci efektívnejšie porovnanie výkonnosti ekonomík vybraných krajín nezávisle od ich veľkosti a počtu obyvateľov.

Pri výskume sme pracovali s predpokladmi, že globalizácia má pozitívny vplyv na všetky sledované ekonomické ukazovatele. Otváraním sa globalizácii by sa krajina mala stať atraktívnejšou pre zahraničných investorov (rast FDI), mal by sa zvyšovať objem vývozu do iných krajín (rast B) a celkovo by sa mala zlepšovať jej ekonomická situácia (rast HDP per capita).

Výsledky výskumu

Výskum bol zameraný na zistenie vzťahu globalizácie a vybraných ekonomických ukazovateľov, pričom sme chceli zodpovedať otázky o vplyve globalizácie na ekonomický vývoj krajín. V prvom rade bolo potrebné zistiť spôsob, ktorý by vhodne kvantifikoval úroveň globalizácie. Za najvhodnejší sme považovali globalizačný index KOF, ktorý zohľadňuje nielen ekonomickú, ale aj politickú a sociálnu oblasť globalizácie. Údaje o vývoji globalizačného indexu KOF vo vybraných krajinách výskumnej vzorky za obdobie 1995 – 2009 sa nachádzajú v Tabuľke číslo 1.

Tabuľka č. 1: Globalizačný index KOF vo vybraných krajinách počas obdobia 1995 – 2009

Názov krajiny	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Česká republika	72.95	73.70	75.40	76.69	78.55	80.03	81.38	82.39	82.32	84.62	85.40	85.34	86.48	86.00	85.76
Fínska republika	76.89	82.68	83.65	85.10	85.96	87.24	87.13	86.25	85.90	86.76	85.17	85.67	86.62	85.70	84.34
Francúzska republika	78.56	78.51	79.72	81.05	81.41	83.39	82.27	82.55	82.73	83.85	83.45	84.03	84.68	84.34	84.11
Holandské kráľovstvo	74.29	75.55	77.10	78.71	79.95	81.70	81.47	82.13	82.17	81.99	82.22	82.47	83.02	82.09	81.52
Írska republika	74.93	76.49	78.24	79.86	80.49	80.87	81.95	80.92	80.91	84.62	85.29	86.57	86.90	86.90	87.37
Maďarská republika	82.46	83.73	84.13	85.58	85.85	86.75	87.23	86.30	86.26	86.00	86.88	86.19	86.48	86.01	91.95
Nemecká spolková republika	88.36	88.54	89.02	89.87	91.13	91.81	91.38	90.44	91.29	90.52	90.52	91.00	91.93	91.50	90.94
Nórske kráľovstvo	81.10	82.09	82.57	83.22	82.65	83.15	82.96	81.75	83.31	81.70	80.36	81.76	82.56	82.29	83.19
Ruská federácia	51.68	52.52	53.84	56.37	57.80	63.80	64.95	66.29	66.93	66.84	67.05	66.99	68.01	65.65	67.34
Slovenská republika	63.36	65.31	67.29	68.75	70.26	72.88	74.01	72.80	72.98	80.62	82.35	83.41	83.85	84.05	83.83
Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska	83.97	84.33	85.07	85.64	86.43	87.04	86.58	86.53	86.90	85.96	86.45	86.16	85.99	85.62	85.53
Spojené štáty americké	74.94	75.39	75.75	75.93	76.37	76.86	76.11	75.09	75.54	76.24	76.29	77.07	77.53	76.40	74.87

Zdroj: vlastné spracovanie (podľa KOF Index of Globalisation)

Hodnoty vysvetľujúcich premenných (FDI, B, HDP per capita) sme získali z verejne dostupných databáz (Svetová obchodná organizácia, Svetová banka, Medzinárodný menový fond). Následne boli použité v rámci panelovej regresie (regresie panelových dát), ktorá umožňuje zistiť lineárnu závislosť medzi vysvetľovanými a vysvetľujúcimi premennými.

Pre účely výskumu sme vedeckú hypotézu preformulovali na tri alternatívne štatistické hypotézy H1 – H3:

H1: Existuje štatisticky významná závislosť medzi globalizačným indexom (KOF) a priamymi zahraničnými investíciami (FDI).

H2: Existuje štatisticky významná závislosť medzi globalizačným indexom (KOF) a platobnou bilanciou krajín (B).

H3: Existuje štatisticky významná závislosť medzi globalizačným indexom (KOF) a HDP per capita.

Overenie štatistických hypotéz prebiehalo pri zvolenej hladine významnosti α (0,05). Pre prijatie štatistických hypotéz považujeme za smerodajné ak hodnota p -value (Probability level) je nižšia ako hladina významnosti α . Štatistické hypotézy sme testovali v programe EViews s použitím modelu s fixnými efektmi (Fixed Effect Model – FEM), ktorý predpokladá rôznorodosť prierezových jednotiek v absolútnych členoch. Výsledky testovania štatistických hypotéz sú znázornené v Tabuľke číslo 2.

Tabuľka č. 2: Výsledky štatistického testu H1, H2, H3

Dependent Variable: KOF Method: Panel Least Squares Total panel (balanced) observations: 180		
Variable	t-Statistic	p-value
FDI	2.206328	0.0287
Bilancia	0.728138	0.4675
HDP per capita	3.481122	0.0006

Zdroj: vlastné spracovanie

Výsledok testovania štatistických hypotéz poukazuje na štatisticky významnú lineárnu závislosť medzi globalizačným indexom KOF a priamymi zahraničnými investíciami FDI. Rovnako nám test potvrdil významnú lineárnu závislosť medzi globalizačným indexom KOF a HDP per capita, kde výsledok testovania poukazuje takmer nulovú pravdepodobnosť náhodného efektu. V oboch prípadoch sa jedná o pozitívnu závislosť, takže pri raste globalizačného indexu KOF rástli aj priame zahraničné investície a HDP per capita vo

vybraných krajinách. Testovanie H2 však nepoukázalo na závislosť medzi rastom globalizačného indexu KOF a platobnou bilanciou krajín.

Na základe výsledkov testovania môžeme potvrdiť vedeckú hypotézu. Napriek tomu, že sa nepreukázala závislosť zvyšovania globalizačného indexu KOF a platobnej bilancie, tento ukazovateľ nemá priamy pozitívny, či negatívny dopad na národné ekonomiky. Naopak, HDP per capita poukazuje na výkonnosť národných ekonomík nezávislú od ich veľkosti (rozlohy

krajiny, počtu obyvateľov). Priame zahraničné investície FDI majú taktiež priamy vplyv na národnú ekonomiku, pričom ich zvýšený výskyt sa považuje za pozitívny ekonomický jav.

Otváranie sa krajiny voči globalizácii predstavuje snahu o minimalizáciu ekonomických, politických, či kultúrnych bariér. Výsledkom otvorenia sa by mala byť užšia spolupráca s ďalšími aktérmi mimo hraníc danej krajiny. Zvolili sme si teda ukazovatele, ktoré by mohli potvrdiť daný predpoklad. Otvorenosť národnej ekonomiky voči globalizačným trendom by mala priťahovať investície zahraničných aktérov a to by sa malo prejavovať vo zvyšovaní prílevu priamych zahraničných investícií (FDI) do krajiny. Panelová regresia nám potvrdila tento predpoklad a teda môžeme konštatovať, že zvyšovanie úrovne globalizácie sa pozitívne prejavuje na zvyšovaní priamych zahraničných investícií.

Účasť krajín na procese ekonomickej globalizácie by mala zvýšiť ich produktivitu a umožniť im expandovať na zahraničné trhy. Expanzia sa prejaví najmä v zmenách pomeru exportu a importu, ktoré zachytáva platobná bilancia krajiny. Testovanie hypotézy v tejto oblasti však nepotvrdilo náš predpoklad. Ako posledný ukazovateľ sme zvolili HDP per capita, ktorý najreálnejšie zachytáva hospodársku situáciu v krajine. Otvorenosť globalizácii podporuje podľa mnohých autorov hospodársky rast vyspelých ekonomík, a teda by aj ukazovateľ HDP per capita mal rásť. Na vybranej

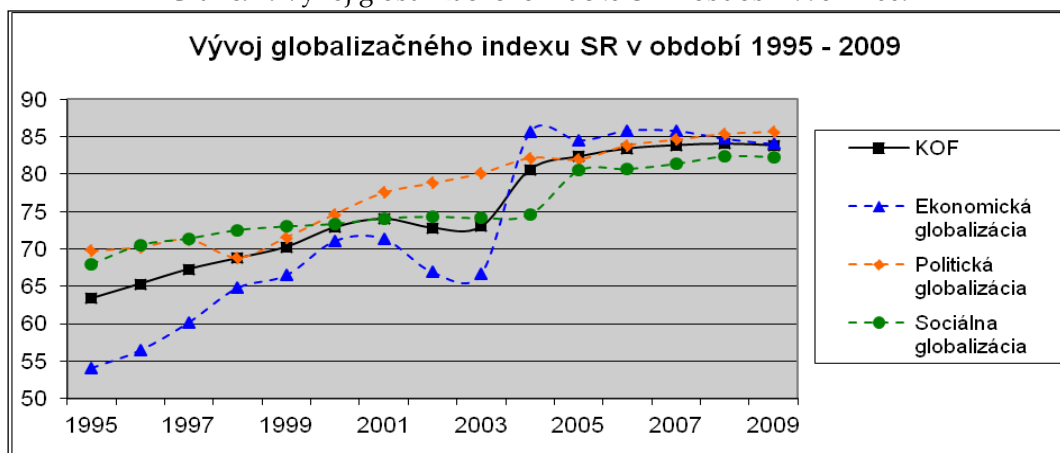
vzorke krajín sme testovaním štatistickej hypotézy mohli tento záver potvrdiť, keďže ukazovateľ HDP per capita sa zvyšoval v závislosti od zvyšovania globalizačného indexu, ktorý poukazuje na otvorenosť ekonomík vybraných krajín voči globalizácii.

Diskusia – globalizácia a SR

Na základe výskumu sme potvrdili pozitívny vplyv globalizácie na prílev priamych zahraničných investícií a HDP per capita. Môžeme teda formulovať odporúčanie, že otváranie sa globalizácii má na ekonomiku pozitívne efekty. Z daného hľadiska sme sa zamerali na otvorenosť SR voči globalizácii, pričom sledujeme ako sumárny globalizačný index KOF, tak aj jeho sub-indexy.

Pri bližšom pohľade na výsledky Slovenska môžeme na nasledujúcich grafoch sledovať vývoj úrovne globalizácie v období 1995 až 2009 v SR. V Grafe číslo 1 je znázornený vývoj ukazovateľa KOF, globalizačného indexu a jeho sub-indexov, ktoré vyjadrujú globalizáciu v ekonomickej, politickej a sociálnej oblasti. Môžeme sledovať ako všetky ukazovatele kontinuálne rastú, pričom výrazný prelom nastal v roku 2004 v súvislosti so vstupom SR do Európskej Únie. Najvýraznejší skok evidujeme v oblasti ekonomickej globalizácie. Od roku 2004 nenastal vo vývoji globalizácie v SR zásadný prelom.

Graf č. 1: Vývoj globalizačného indexu SR v období 1995 – 2009

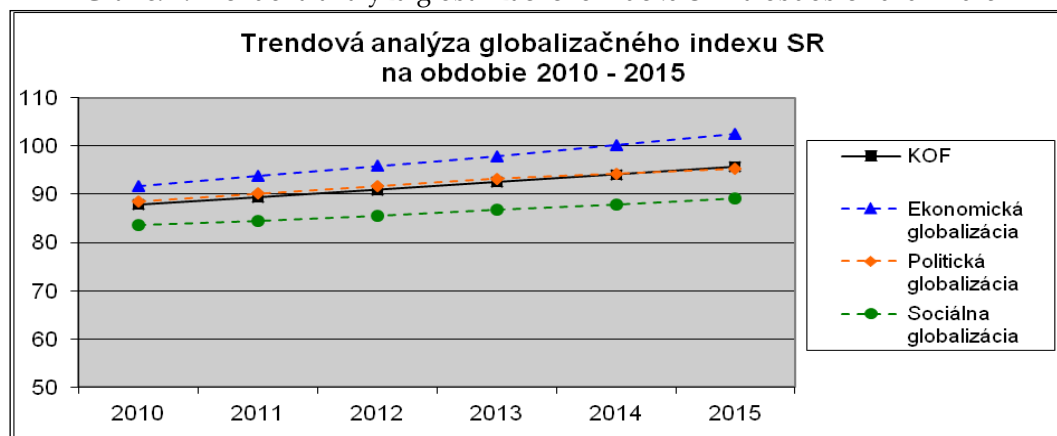


Zdroj: vlastné spracovanie

Na základe údajov o globalizačnom indexe za obdobie 1995 – 2009 sme boli schopní prostredníctvom trendovej analýzy simulovať vývoj všetkých ukazo-

vateľov na ďalšie päťročné obdobie. Graf 2 teda znázorňuje predpokladaný vývoj ukazovateľov v období 2010 – 2015 v SR.

Graf č. 2: Trendová analýza globalizačného indexu SR na obdobie 2010 – 2015



Zdroj: vlastné spracovanie

Vývoj ukazovateľov počas 15-ročného obdobia po aplikácii trendovej analýzy poukazuje na kontinuálny postupný rast globalizačného indexu a jeho sub-indexov v nasledujúcom 5-ročnom období. Navýraznejšie sa prejavuje ekonomická globalizácia a na najnižšej úrovni sociálna globalizácia. Politická globalizácia kopíruje predpokladaný vývoj celého globalizačného indexu KOF. Keďže trendová analýza poukazuje na pokračujúce otváranie sa SR globalizácii vo všetkých oblastiach, môžeme predpokladať aj efekt tohto trendu na domácu ekonomiku.

Záver

Cieľom výskumu bolo overiť vzťah medzi úrovňou globalizácie na vývoj vybraných ekonomických ukazovateľov. Úroveň globalizácie ako kvantitatívneho ukazovateľa nám umožnil globalizačný index KOF, ktorý poskytuje údaje o ekonomickej, politickej a sociálnej globalizácii vo všetkých krajinách. Globalizačný index KOF nám umožnil sledovať vývoj globalizácie vo vybraných krajinách za obdobie 1995 – 2009.

Pri sledovaní vplyvu globalizácie sme si zvolili ako vysvetľujúce premenné výšku priamych zahraničných investícií, ktoré poukazujú na atraktivitu krajín pre zahraničných investorov. Zároveň sme sa sústredili na platobnú bilanciu, ktorá poukazuje na schopnosť národnej ekonomiky presadiť sa na zahraničných trhoch, ako aj HDP per capita, ktorý porovnáva hrubý domáci produkt krajín bez ohľadu na ich veľkosť. Predpokladali sme, že globalizácia bude mať pozitívny vplyv na vývoj týchto ukazovateľov.

Na základe testovania štatistických hypotéz prostredníctvom regresie panelových dát v programe EViews sme boli schopní prijať štatistické hypotézy, ktoré predpokladali štatisticky významný vzťah medzi globalizačným indexom KOF a priamymi zahraničnými investíciami (FDI) ako aj HDP per capita. Nemohli sme však prijať hypotézu o štatisticky vý-

namnom vzťahu medzi globalizačným indexom KOF a platobnou bilanciou vybraných krajín. Celkovo sme však prijali predpoklad o pozitívnom vplyve globalizácie na ekonomiku vybraných krajín.

V závere sme sa sústredili najmä na vývoj úrovne globalizácie v SR. Úroveň globalizačného indexu KOF ako aj jeho sub-indexov sa postupne zvyšovala, pričom najväčší prelom nastal po vstupe SR do Európskej Únie. Trendová analýza poukázala na pokračujúci rastúci trend otvárania sa SR voči globalizácii vo všetkých oblastiach.

Literatúra:

- BAYLIS, J. – SMITH, S. a kol.: The Globalisation of World Politics. New York: Oxford University Press 2008.
- CIHELKOVÁ, E. – KRÍŽKOVÁ, J. – KUNEŠOVÁ, H. – MARTINČÍK, D.: Světová ekonomika – nové jevy a perspektivy. Praha: C.H. Beck 2001.
- GIDDENS, A.: The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press 1990.
- GILPIN, R.: The Political Economy of International Relations. Princeton University Press: Princeton 1987.
- HELD, D. – MCGREW, A. a kol.: Global Transformations: Politics, Economics and Culture. Stanford: Stanford University Press 1999.
- INTERNATIONAL MONETARY FUND. [online, citované 10. 1. 2013] Dostupné na internete: <<http://www.imf.org>>.
- KOF Index of Globalization. [online, citované 10. 1. 2013] Dostupné na internete: <<http://globalization.kof.ethz.ch/>>.
- KRPEC, O. – PŠEJA, P. a kol.: Mezinárodní politická ekonomie. Brno: IIPS MU 2006.
- LUKÁČIK, M. – LUKÁČIKOVÁ, A. – SZOMOLÁNYI, K.: Panelové dáta v programe EViews. Fakulta hospodárskej informatiky, Ekonomická univerzita

- v Bratislave, 2010. [online, citované 31. 3. 2011]. Dostupné na internete:
 <<http://www.fhi.sk/files/katedry/kove/veda-vyskum/prace/2010/Lukacik-Lukacikova-Szomolanyi2010b.pdf>>.
- McMICHAEL, P.: Globalisation: Trend or Project? In: PALAN, R. a kol.: Global Political Economy. London: Routledge 2000.
- SHANGQUAN, G.: Economic Globalisation: Trends, Risks and Risk Prevention. In: *Economic & Social Affairs*, CDP Background Paper No. 1, 2000. [online, citované 10. 1. 2013]. Dostupné na internete:
 <http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2000_1.pdf>.
- SCHOLTE, J. A.: Globalization: a Critical Introduction. New York: Palgrave Macmillan 2000.
- SMITH, G. – NAÍM, G.: Altered States: Globalisation, Sovereignty and Governance. Ottawa – International Development Research Centre, 2000.
- THE WORLD BANK. [online, citované 10. 1. 2013] Dostupné na <<http://data.worldbank.org>>.
- WORLD TRADE ORGANISATION. [online, citované 10. 1. 2013] Dostupné na internete:
 <<https://www.wto.org/>>.

OBČIANSKE KOMPETENCIE A VÝCHOVNO-VZDELÁVACÍ PROCES NA ŠKOLÁCH

HELENA MELKUSOVÁ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: helen.melkusova@unipo.sk

Abstract:

The Year 2013 was declared by the representants of the European Union as the European Year of Citizens. The formation of the European citizenship is an important condition for the exercise of citizens' rights from all of the EU countries. SR in 2009 took a part in an international research civic education and citizenship education. The facts showed that the SR is teaching civics productively. Active citizenship and development of critical thinking skills are the main tasks of the educational system and they are related with the problems, which have to be solved especially in relation with an erosion of the values which occur in the consumer society, undermining democracy, incoherence, increasing selfishness and individualism.

Keywords:

Active citizenship, civic education, critical thinking

Výchova a vzdelávanie v súčasnej spoločnosti má osobitný význam, zvlášť dôležité je venovať pozornosť formovaniu občianskych kompetencií mladých ľudí. Žijeme v spoločnosti, ktorá má vážne problémy, niektorí odborníci upozorňujú na fakt, že súčasná kríza má civilizačný rozmer, týka sa existujúceho sociálneho, ekonomického a politického systému. Postmoderná konzumná spoločnosť dospela do fázy, ktorú niektorí sociálni vedci označujú ako civilizačný zlom. V tejto situácii je nevyhnutné usilovať o renesanciu hodnotových rozmerov ľudskosti, solidarity, zodpovednosti, viesť mladých ľudí ku kritickej reflexii sveta. Zároveň vzniká aj potreba zaangažovať mladú generáciu do rie-

šenia súčasných závažných problémov a utvárať vo výchovno-vzdelávacom procese podmienky pre osvojovanie si princípov aktívneho občianstva, ako aj pre rozvoj kritického myslenia a samostatného rozhodovania.

V roku 2010 Európsky parlamentu navrhol, aby bol rok 2013 vyhlásený za *Európsky rok občanov*. Tento rok 2013 je venovaný právam, ktoré sú spojené s občianstvom EÚ. V jeho priebehu sa organizovali podujatia a konferencie v celej Európe s cieľom podporovať dialóg medzi štátnou správou, občianskou spoločnosťou a podnikateľskou sférou. Organizátori chceli podnietiť diskusiu, nielen o týchto právach, ale aj o cieľoch, ktoré by EÚ mala dosiahnuť do roku 2020. (Európsky rok občanov, 2013). Bolo zistené, že zo všetkých práv, ktoré z občianstva EÚ vyplývajú, si ľudia najviac vážia slobodu pohybu. Európania podnikajú ročne viac než jednu miliardu ciest v rámci EÚ a čoraz viac Európanov využíva právo žiť v inom členskom štáte EÚ. Viac ako jedna tretina (35 %) pracovníkov by tiež uvažovala o zamestnaní v inom členskom štáte, ale takmer každý piaty sa domnieva, že by mu v tejto súvislosti stálo v ceste príliš veľa prekážok. Spolu s jazykovými ťažkosťami je najvýznamnejšou bariérou cezhraničného dochádzania do zamestnania chronický nedostatok informácií. (Európsky rok občanov 2013, 2013).

Záujem o občianske vzdelávanie vzrástol v transformačnom období nielen v stredoeurópskych krajinách, ale aj v rámci celého sveta, najmä v súvislosti s riešením sociálnych, ekonomických, politických, environmentálnych a ďalších problémov. V roku 2009 sa na Slovensku uskutočnil medzinárodný výskum občianskeho vzdelávania a výchovy k občianstvu – (International Civic and Citizenship Education Study 2009) –

ICCS 2009. Cieľom tohto výskumu bolo zistiť, ako sa mladí ľudia pripravujú prevziať svoje úlohy občanov v rôznych krajinách v 21. storočí. Medzinárodná štúdia o občianskom vzdelávaní a výchove k občianstvu ICCS 2009 bola druhou takouto štúdiou, ktorej sa Slovenská republika zúčastnila. Predchádzajúcim výskumom IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) s týmto zameraním bola štúdia CIVED v roku 1999. Jej hlavným cieľom bolo získať obraz o úrovni občianskych vedomostí, zručností, o chápaní pojmov, o postojoch a očakávanej účasti mladých ľudí na živote spoločnosti ako aj poskytnúť informácie o tom, čo vedia 14-roční žiaci o živote spoločnosti a či veria demokratickým inštitúciám a procesom. Na CIVED nadviazala štúdia ICCS 2009, ktorá je zameraná na národný ako aj regionálny kontext (EÚ) a zbiera informácie o špecifikách občianskeho vzdelávania a občianskej výchovy. Výskum ICCS 2009 zameriaval svoju pozornosť na aktuálny stav v oblasti týchto civilizačných zmien a výziev¹.

Do výskumu ICCS 2009 boli pozvané všetky účastnícke krajiny IEA. Z nich sa zúčastnilo tohto výskumu 38 krajín vrátane Slovenskej republiky. Dve krajiny – Holandsko a Hongkong nevyhoveli kritériám výberu. Štúdia ICCS 2009 zisťovala na Slovensku v testovaných školách vedomosti, postoje a názory žiakov 8. ročníkov ZŠ a 4. ročníkov 8-ročných gymnázií, názory a postoje učiteľov týchto žiakov a riaditeľov škôl. V SR sa tejto štúdii zúčastnilo 138 škôl, z nich bolo 12 osemročných gymnázií. Na overenie vedomostí boli použité testy a dotazníky pre 2 970 žiakov a 1 984 učiteľov. Hlavného testovania sa zúčastnili vybrané školy s vyučovacím jazykom slovenským. Samotné testovanie prebiehalo v školách od 18. do 30. mája 2009. Úlohou žiakov bolo riešiť vedomostný test, ktorým sa overovali ich vedomosti a prehľad týkajúci sa problematiky občianstva. Súčasťou testovania bol aj dotazník pre žiakov, ktorým sa overovali ich dispozície vo vzťahu k občianskej náuke a k občianstvu. Regionálny modul pre Európu obsahoval krátky vedomostný test a dotazník zisťujúci postoje a vzťah žiakov k občianstvu v Európe. Dotazník okrem žiakov vyplnili aj riaditelia škôl, ich dotazník bol zameraný na sledovanie riadenia školy a problematiku školskej klímy. Dotazník pre učiteľa bol za-

meraný na zisťovanie cieľov občianskej výchovy, vyučovacích postupov na hodine a ďalších faktorov, ktoré majú vplyv na vedomosti a postoje žiakov v oblasti občianskej výchovy a občianstva. (Macháček, Šťava, 2011, s. 9).

Slovenská republika si týmto výskumom overovala, či sa po roku 1999, v ktorom sa uskutočnil podobný výskum CIVED 1999, objavili zmeny vo vyučovacích postupoch v triede, v riadení školy, v školskej klíme a v iných faktoroch, ktoré by mohli mať vzťah k občianskym vedomostiam a postojom žiakov k občianskej participácii.

Rámec testovania ICCS pozostával z dvoch častí:

„Základný rámec občianstva a občianskeho vzdelávania: zadanie vedomostného testu a postojového dotazníka pre žiakov.

Kontextuálny rámec: zisťuje predpokladané vplyvy pôsobiace na vedomosti a postoje žiakov umožňujúce vysvetliť ich variabilitu.“ (Macháček, Šťava, 2011, s. 18).

ICCS skúma vedomosti, postoje a názory žiakov v štyroch oblastiach:

- „1. oblasť: občianska spoločnosť a systémy
Štátne inštitúcie: centrálna vláda a zákonodarné inštitúcie
Občania: roly, práva, zodpovednosť a príležitosti.
Občianske inštitúcie: sprostredkujúce styk so štátnymi inštitúciami.
2. oblasť: občianske princípy
Rovnosť: spravodlivé zaobchádzanie pre všetkých.
Sloboda a nezávislosť prejavu.
Sociálna súdržnosť: spolupatričnosť s inými a v rámci komunít k celej spoločnosti.
3. oblasť: občianska angažovanosť
Rozhodovanie.
Ovplyvňovanie: diskutovanie, demonštrovanie, selektívne nakupovanie.
Účasť na živote komunity: dobrovoľníctvo, členstvo v organizáciách.
4. oblasť: občianska identita
Obraz seba samého: podľa postavenia v komunite.
Občianska seberealizácia: v komunite.“ (Macháček, 2012, s. 103).

Podľa dosiahnutých priemerných výsledkov boli žiaci jednotlivých krajín zaradení do štyroch úrovní občianskych vedomostí. Tieto údaje hovoria o kvalite vedomostí žiakov a tým aj o kvalite výučby. Medzinárodné porovnania preukázali, že 14-roční žiaci na Slovensku dosahujú výsledky vo všetkých skúmaných oblastiach v teste ICCS nad priemerom zúčastnených krajín. Ak porovnáme výsledky žiakov z Česka a Slovenska, môžeme skonštatovať, že naši žiaci dosahujú vo všetkých oblastiach lepšie výsledky. Slovenskí žiaci dosahujú lepšie výsledky aj v porovnaní so žiakmi 23 krajín EÚ. Z výsledkov však vyplýva, že pre žiakov SR je najproblematickejšou oblasťou tá, ktorá si vyža-

¹ „...zvýšené vonkajšie ohrozenie modernej demokratickej spoločnosti vzostupom hrozby teroristických útokov, migrácia obyvateľstva v rámci kontinentov sa stáva výzvou pre udržiavanie sociálnej solidarity a súdržnosti, sociálna a ekonomická nerovnosť obyvateľov mnohých krajín ohrozuje demokratický systém vládnutia, rastie význam aktívnych občanov participujúcich na činnosti nevládných dobrovoľníckych organizácií rozličného typu, prehľbujúca sa informačno-technologická modernizácia a globalizácia spoločnosti napomáha aj vzrastu spotrebiteľskej orientácie a individualizmu mladých ľudí.“ (Macháček, Šťava, 2011, s. 9 – 10).

duje porozumenie otázke (čitateľskú gramotnosť) a logické myslenie.

Výsledky v rámci Slovenska potvrdzujú, že dievčatá vo všetkých oblastiach dosahujú lepšie výsledky ako chlapci. Z testovania vyplýva, že najlepšie výsledky dosiahli žiaci gymnázií a ZŠ v krajských mestách. No tieto rozdiely nie sú až tak výrazné, ako je to v prípade žiakov s odlišným sociálnym a ekonomickým prostredím rodiny vyjadreným sociálno-ekonomickým indexom rodiny (ďalej „SEI“). Z dostupných analýz vyplýva, že úroveň občianskych vedomostí našich žiakov najviac ovplyvňuje SEI ich rodín. Výsledky poukazujú na to, že prvá skupina s nižším SEI dosahuje podpriemernú úroveň (490,8 bodov), druhá a najmä tretia skupina s vyšším SEI (565,8 bodov) v testoch jednoznačne dominuje (Národná, 2013).

Výskum bol zdrojom informácií o školských ako aj voľnočasových aktivitách žiakov, školskej klíme, ich názoroch na občianstvo, o postavení občana v súčasnej spoločnosti, a predpokladaných aktivitách v dospelosti. Zaujímavé boli tiež zistenia o postojoch žiakov k rovnosti mužov a žien, názory na menšina prisťahovalectvo. Celkovo sa potvrdilo, že 14-roční žiaci podporujú rovnosť mužov a žien, či už sa to týka ich občianskych práv alebo účasti vo vláde. Zhoda je aj v tom, že ak muži a ženy vykonávajú rovnakú prácu, mali by dostávať aj rovnakú mzdu, i v tom, že ženy by mali byť v politike. Podobne sa zisťovali názory žiakov na práva prisťahovalcov. Relatívne početná skupina žiakov si myslí, že prisťahovalectvo by sa malo v prípade nedostatku pracovných miest obmedziť, v rámci Slovenska s týmto postojom súhlasí 12,7 % žiakov, a to predovšetkým chlapci. Dá sa skonštatovať, že žiaci gymnázií dosahujú relatívne rovnaké výsledky, ale práve v tomto kontexte sú povšimnutiahodné výsledky žiakov z rodín s nižším SEI. Výsledky výskumu poukazujú, že: „sociálna diferenciacia spoločnosti sa začína plne prejavovať aj v názoroch a postojoch žiakov v občianskej sfére.“ (Macháček, Šťava, 2011, s. 48).

Významný vplyv má aj regionálny kontext občianskej edukácie žiakov. Žiaci na východnom Slovensku v porovnaní so žiakmi zo západného Slovenska prejavujú väčšiu pripravenosť na budúce aktivity v občianskej politike.

Vzťah k Európe a Európskej únii sa analyzoval prostredníctvom vedomostného testu a dotazníka tzv. európskeho modulu 1. Cieľom bolo zistiť vedomosti a postoje slovenských žiakov k Európe a Európskej únii. Slovenskí žiaci boli pri vyplňovaní vedomostného testu mimoriadne úspešní a svojimi vedomosťami vysoko prevýšili medzinárodný priemer. Občiansky potenciál žiakov sa prejavuje nielen diskutovaním o spoločných záujmoch so spolužiakmi, ale predovšetkým zapojením sa do rozhodovacích činností v rámci školy.

Aj školská klíma predstavuje kontext občianskeho formovania žiaka. Vo výskume 14-ročných žiakov sa

školská klíma rozdelila na štyri podoblasti. Prvá z nich sa týkala otvorenosti diskusie počas vyučovacích hodín. Druhá podoblasť sa týkala vplyvu žiakov na vnútorný chod školy. Tretiu podoblasť tvorilo hodnotenie vzťahov žiakov a učiteľov. Posledná podoblasť sa zaoberala účasťou žiaka na chode školy prostredníctvom spoločných akcií spolužiakov. Žiaci si uvedomujú, že spoločné úsilie má veľký význam pre pozitívne zmeny v škole a má väčší efekt ako individuálny prístup žiaka.“ (Macháček, Šťava, 2011, s. 52 – 53).

Občiansku výchovu ako predmet charakterizovali riaditelia škôl ako samostatný predmet, ktorý vyučujú učitelia občianskej výchovy a je súčasťou školských osnov. Zdôraznili, že hlavným cieľom predmetu sú vedomosti o občianskych právach a povinnostiach, rozvoj kritického myslenia a schopnosti riešiť konfliktné situácie.

Pri hlbšom pohľade na výsledky výskumu ICCS 2009 možno skonštatovať, že občianska výchova sa v súčasnosti vyučuje komunikatívnejšími formami. v ktorých sa dominuje diskusia medzi žiakmi a učiteľom, podporuje sa tiež skupinová a individuálna práca žiakov. Faktor ovplyvňujúci výsledky občianskej výchovy 14 ročných žiakov je aj občianska aktivita učiteľa. Zistilo sa, že učitelia občianskej výchovy (v porovnaní s ostatnými učiteľmi) sa prejavujú ako aktívnejší „občania“ v prípade kultúrnych i v prípade ľudsko-právnych organizácií či pomoci znevýhodneným osobám. To zodpovedá očakávaniam, že učiteľ občianskej výchovy ide svojim žiakom aj osobným príkladom a súčasne túto svoju aktivitu dokáže kreatívne zúročiť aj na vyučovacej hodine (Macháček, Šťava, 2011, s. 54 – 55).

Zistenia z výskumu môžu napĺňať pedagógov určitým optimizmom, dokladajú, že výučba na hodinách občianskej náuky je produktívna, najmä vo vzťahu k osvojovaniu si princípov aktívneho občianstva, celkovo škole ide o vývoj humanizujúci a z neho vyplývajúci *humanizmus ako životný postoj* (Wright, 2001, s. 9), ktorý by mal byť jadrom občianskych názorov a postojov.

V postmodernej spoločnosti sa uplatňuje rôznorodosť a často aj nejednoznačnosť interpretačných prístupov ku kultúrnym hodnotám, tradíciám, správaniu sa a konaniu ľudí, či optimálnym modelom legitímneho správania, preto nie je jednoduché orientovať sa v spleti sociálnych väzieb, odolávať vplyvu konzumnej kultúry. Z. Bauman upozorňuje, že súčasnú fázu vývoja politického systému je možné označiť za postdemokratickú spoločnosť, ktorá je „charakterizovaná vývojom v ktorom postupne dochádza k nahradzovaniu právneho štátu a parlamentnej demokracie sieťou efektívne lobujúcich mocenských skupín, ktorého cieľom je presadiť v utilitaristicky orientovanom dohodovaní pravidiel hry, výhodné pre najmocnejšie ekonomické zoskupenia. ...najrýchlejšie mizne prepojenie občan-

ských a sociálnych práv..." (Bauman, 2004, s. 257). V spoločnosti prebieha dekonverzia, v súvislosti s prechodom industriálnej spoločnosti v postindustriálnu celé skupiny občanov sa nedokážu cez pracovné aktivity integrovať do tejto spoločnosti. Rastú sociálne rozdiely od nerovnosti k nesúmerateľnosti, nandnárodné spoločnosti, vlastníci obrovského finančného bohatstva, majetkov, najbohatšie elity už nechcú prispievať na výdavky sociálneho štátu, solidarita, kohézia v spoločnosti klesá, mizne, vytráca sa (Keller, 2013, s. 3).

W. Sztumski tieto procesy charakterizuje ako krízu ľudského sveta a uvádza tieto jej najdôležitejšie symptómy:

- narastanie postojov nepriateľstva a agresie voči iným ľuďom, dokonca najbližším (konanie ľudí sa podriaďuje príkazom ekonomického racionalizmu – honbe za ziskom ako najdôležitejším životným cieľom);
- prevaha individuálnych a imperiálnych záujmov cez programové klamstvo a pokrytectvo, vrátane vedomého a aj umelého vyostrovania konfliktov;
- dezintegrácia spoločenských systémov;
- prevaha expertov nad filozofmi, poradcovia bez duchovných horizontov;
- polarizácia spoločnosti na rôznych úrovniach/miestnych, regionálnych;
- arogancia moci na všetkých stupňoch riadenia – bezmocnosť jednotlivca, takže všetky úvahy o „demokracii“ či „samospráve spoločnosti“ vyznievajú ako prázdne slová,
- nefunkčnosť a kríza vzdelávacích, právnych a etických systémov;
- degradácia jazyka;
- narastajúca psychická záťaž a ďalšie ... (Sztumski, 1998, s. 48 – 49).

Zoznam prejavov krízy ľudského sveta nebol vyčerpaný, ale aj tie uvedené nasvedčujú, že ide o závažné problémy, ich neriešenie by mohlo podstatným spôsobom ohroziť súčasné spoločenské štruktúry. Je všeobecne známe, že naše školstvo tiež zápasí s krízou, žiada sa vnášať do neho oveľa rýchlejšie zmeny, ktoré sa týkajú napr. aj zamerania študijných odborov, pomeru študentov študujúcich na gymnáziách a iných odborných, či učňovských školách. Vysoké percento nezamestnaných mladých ľudí ukazuje na vážne krízové javy súčasného spoločenského systému, ktorý vytláča mladú generáciu na okraj spoločnosti.

Ale aj škola a vzdelávací systém by mal akceptovať krízu a usilovať o formovanie novej mentality – o nový spôsob myslenia. Tvorivo a kriticky pristúpiť k realite zmeny hierarchie hodnôt, súbežne s koncipovaním nového modelu humanisticky orientovaného školstva a človeka – žiaka, budúceho občana európskej občianskej spoločnosti. Akceptovať rozčarovania z politiky – chápať, že spoločenské, ekonomické a politické prob-

lémy majú síce hlbšie korene, ale dajú sa riešiť. Neprechádzať z realizmu do cynizmu, nezamieňať opatrnosť apatiou, duchovnú zrelosť zúfalstvom.

Pripravovať žiakov na dospelosť a zaradenie sa do života, nielen vzdelávať, ale aj vychovávať. To je staronový problém pedagogiky, politológie, filozofie a ďalších sociálnych vied. Vychovávať človeka s pozitívnou hodnotovou orientáciou, citovo vyrovnaného, samostatného, tolerantného, motivovaného k práci, s príslušnou odbornou, ale aj kultúrnou vybavenosťou, t. j. aktívneho občana. Osvojovať si sociálny kapitál je úlohou nie len študentov, ale všetkých občanov v postmodernej spoločnosti, lebo len spoločnosť bohatá na sociálny kapitál unesie a dokáže riešiť tie výzvy a konflikty, ktoré vznikajú v súčasnej globalizujúcej sa spoločnosti. Žijeme v komplikovanom období, orientovať sa v politickom živote spoločnosti nie je ľahké, nakoľko na rozdiel od minulosti totiž „politické strany už neobhajujú záujmy, ktoré vzišli z debaty vo verejnom priestore, ale sponzorov svojich politických kampaní.“ (Bělohradský, 2013, s. 1).

Globalizujúca spoločnosť, prepojená informačnými sieťami poskytuje nebyvalý priestor na rozvíjanie kritického myslenia, i keď tlak masmédií, vplyv reklamy a postmodernej populárnej kultúry môže pôsobiť na mládež manipulatívne, odvádzať pozornosť k zábave, oddychu, zážitkom. Avšak voľný dostup k niektorým informáciám, umožňuje nový pohľad – resp. iný uhol pohľadu na tradičné filozoficko-pedagogické problémy. Riešenie súčasnej krízy vo vzdelávacom systéme sa musí oprieť o záujem riešiť nahromadené problémy aktívne, s využitím súčasného poznania. Záujem, ktorý rozruší jednostranný – racionálne vedecký – exaktný pohľad na svet a sústredí žiakovu, študentovu pozornosť na viacero momentov jeho začleňovania sa do občianskeho života. Prinajmenšom na tieto štyri oblasti:

- a) pochopenie súčasného života s jeho protirečivými vývojovými tendenciami,
- b) pochopenie seba samého, uvedomenia si vlastnej identity,
- c) výchova k samostatnosti a zodpovednosti za svoje konanie,
- d) nadobudnutie príslušných vedomostí a zručností, ako aj pestovanie schopnosti kritického myslenia.

Vzdelávací proces na školách, ale aj komunikácia v rodine, medzi spolužiakmi, priateľmi, na sociálnych sieťach, vlastné štúdium umožňuje nazhromaždiť materiál, ktorý je základom dialógu. Nástrojom na rozvoj kritického myslenia musí byť dialóg: sám so sebou, s učiteľom, blízkymi, ale aj s veľkými postavami filozofie, sociológie, politológie a ďalších vied. Rešpektovať fakt, že zretie osobnosti je zložitou etapou dospievania v ktorej sa rieši kríza identity – množstvo otázok existenciálneho charakteru, mravného, politického, práv-

neho, ekologického či environmentálneho. Najrôznejšie problémy sú riešiteľné, no určité otázky, ktoré vyvstávajú pred mladým človekom sa nedajú riešiť inakšie ako filozofovaním na pôde školy. Špecifickú funkciu v týchto súvislostiach má občianska náuka, ktorá svojím obsahom a zameraním utvára priestor na vnímanie najvšeobecnejších súvislostí ľudskej existencie, umožňuje formovať osobnosť, rozvíjať u každého študenta vedomie neopakovateľnosti a jedinečnosti každého človeka, úctu k dielam predošlých generácií ako základ pre zodpovedný a aktívny prístup k životu v demokratickej spoločnosti. V rámci výučby občianskej náuky sa pozornosť sústreďuje nielen na osvojenie si vedomostí, ale hlavne na rozvoj kľúčových kompetencií, ako je kritické myslenie, schopnosť riešiť konflikty a obhajovať vlastné názory.

Výučba občianskej náuky by mala smerovať k rešpektovaniu a úcte, k tradíciám týkajúcim sa vlastného národa, ale aj iným národom a národnostiam. Na Euroatlantickú kultúru má významný vplyv aj kresťanstvo a kresťanské tradície. Študenti mali nájsť vzťah k vlastnej histórii. Úlohou vyučovacieho procesu je formovať aj historické vedomie, ako aj získanie schopností a zručností poznávať a kriticky vyhodnocovať udalosti, týkajúce sa národných a svetových dejín. Pochopenie príčin, podmienok a dôsledkov historických udalostí môže viesť k prevencii nacionalizmu, xenofóbie, antisemitizmu alebo príklonu k extrémnym ideológiám. Občianska náuka sa cieľmi spolupodieľa na utváraní a rozvíjaní kľúčových kompetencií: „sociálnych a personálnych, spoločenských a občianskych, podporuje iniciatívnosť a podnikavosť, schopnosť naučiť sa učiť.“ (Štátny, 2010, s. 2). Aktívne občianstvo by malo byť výslednicou výchovno-vzdelávacieho procesu na školách, pričom kľúčové kompetencie, ktoré si osvojuje mladý človek v škole by mali viesť k formovaniu občana ako „samostatne a kriticky uvažujúceho a konajúceho jednotlivca, ktorý sa zaujíma o verejné blaho a snaží sa konať zodpovedne v prospech svojho spoločenstva.“ (Mistrík, 2001, s. 215). Vývoj postmodernej spoločnosti je sprevádzaný mnohými krízovými javmi, tie spoločnosti, ktoré sa opierajú o historicky utvorené kultúrne a mravné normy, by mali dokázať s využitím humanisticky orientovaných hodnôt nájsť vhodné riešenia.

Tieto prístupy vo výchove k občianstvu sú obsiahnuté v Štátnom vzdelávacom programe ISCED 2 a ISCED 3. Výbor ministrov Rady Európy v roku 2002 v dokumente *Výchova k demokratickému občianstvu* – vyzýva členské štáty EÚ, aby výchovu k demokratickému občianstvu pokladali za najvýznamnejší cieľ pri koncipovaní vzdelávacej politiky v jednotlivých krajinách. Demokratická spoločnosť potrebuje rozumne, kriticky a nezávisle mysliacich občanov, ktorí sú si vedomí vlastnej dôstojnosti a zároveň rešpektujú práva a slobody ostatných spoluobčanov. Žiaci po nástupe do

školy sa stávajú členmi školského spoločenstva, ktoré pôsobí na nich denne, proces socializácie tu prebieha vo viacerých dimenziách. Vzťahy medzi učiteľmi a žiakmi, by mali byť založené na vzájomnej úcte, rešpekte k pravidlám regulujúcim ľudské správanie a konanie. Školská komunita je praktickou školou demokracie, mechanizmy ktoré sa utvárajú vo vzdelávacom systéme, majú mať vyvážené kompetencie na jednotlivých úrovniach, pričom by mali viesť k zapojeniu všetkých článkov tohto systému.

E. Mistrík za kľúčové pre demokratické občianstvo považuje tieto tri fenomény: „Verejný vzťah, teda skutočnosť, že jednotlivec sa neuzatvára len do sféry súkromného života, ale zaujíma sa o záležitosti spoločenstva, pričom si uvedomuje aj prieniky súkromných a verejných záležitostí.“

Aktivitu, teda skutočnosť, že jednotlivec nezostáva pasívnym pozorovateľom toho, čo sa deje okolo neho, ale snaží sa do situácie zasahovať.

Autonómnosť a zodpovednosť, teda skutočnosť, že jednotlivec je schopný pre seba vyhodnocovať situáciu, vie prijať rozhodnutie, zodpovedne a samostatne sa postaviť voči problémom svojho spoločenstva.

Jednotlivec sa stáva občanom demokratickej spoločnosti tak, ako si postupne osvojuje a formuje tieto tri charakteristiky. Pri budovaní občianstva preto berieme do úvahy aj kognitívne charakteristiky jednotlivca, aj afektívne a činnostné charakteristiky.“ (Mistrík, 2001, s. 215).

Na základe uvedených skutočností je možné urobiť nasledujúce závery:

Po prvé, vzdelávacia oblasť týkajúca sa občianskych kompetencií, rozvíjaná na základe doporučení Rady Európy prispieva k vnímaniu národných, európskych a globálnych súvislostí. Výchova demokratického občana vedie k rozvoju schopností žiakov a študentov vnímať a kriticky vyhodnocovať reálne sociálno-politické javy, dokázať zaujať vlastné postoje, svojprávne a zodpovedne reagovať na vzniknuté problémy. Mladí ľudia by sa mali naučiť aktívne riešiť vlastné problémy, zúčastniť sa riešenia spoločenských problémov, je ich potrebné naučiť rozoznávať skutočné príčiny vzniku terajších problémov, aby sa dokázali aktívne postaviť k náprave problémov, aby vedeli odhaliť formy a mechanizmy, ktorými je s občanom či občanmi manipulované. Občianske vzdelávanie je podmienkou pre formovanie aktívneho občianstva u študentov základných i stredných škôl

Po druhé, výchova k demokratickému občianstvu sa týka aj dospelých generácií, uplatňuje sa v ich miestnych, záujmových a pracovných spoločenstvách, nevyhnutnou súčasťou výchovy k demokratickému občianstvu je tiež utváranie kritického vzťahu k šíreniu informácií a postojov prostredníctvom médií. Dôležitou formou participácie na občianskom živote je okrem iného aj účasť vo voľbách. Sklamania z reálnej politiky,

by nemali úplne odradiť občanov od zapájania sa do rôznych foriem občianskych aktivít, lebo len ich zapojením do politického a spoločenského života bude možné riešiť závažné výzvy, ktoré prináša vývoj globalizujúcej sa spoločnosti.

Literatúra:

- BAUMAN, Z.: Individualizovaná spoločnosť. Praha, Mladá fronta 2004.
- BĚLOHRADSKÝ, V.: Do politiky pravda a láska nepatří. 2012. Dostupné na internete: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24>> [18/10/2013].
- Európsky rok občanov, 2013. Dostupné na internete: <<http://europa.eu/citizens-2013/sk/home>> [15/10/2013].
- Európsky rok občanov 2013. 2013. Zastúpenie na Slovensku. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/slovensko/news/er_2013_sk.htm> [18/10/2013].
- KELLER, J.: Posvícení bezdomovců. Dostupné na internete: <<http://www.mlp.cz/cz/.../e10106-posviceni-bezdomovcu/>> [29/10/2013].
- KELLER, J.: Tucet omylov o sociálním státě. [online]. Pravda 03. 11. 2013. Dostupné na internete: <http://zurnal.pravda.sk/esej/clanok/298090-tucet-omylov-o-socialnom-state/> [18/11/2013].
- MACHÁČEK, L. 2010. Formálna a neformálna edukácia stredoškôľakov k demokratickému občianstvu na Slovensku. Pedagogika, roč. 1, č. 4, 2010, s. 273 – 293.
- MACHÁČEK, L. 2002. Občianska participácia a výchova k európskemu občianstvu. In *Sociológia*, roč. 34, 2002, s. 461 – 482.
- MACHÁČEK, L. 2012. Občianske vedonosti 14-ročných žiakov: medzinárodné komparácie. In *Pedagogika*, roč. 3, č. 2, 2012, s. 100 – 123.
- MACHÁČEK, L., ŠŤAVA, E.: Občianske vzdelávanie a výchova mládeže k občianstvu. Národná správa z medzinárodného výskumu občianskeho vzdelávania ICCS 2009. Bratislava: NÚCEM 2011.
- MISTRÍK, E. a kol.: 2001. Občan a občianstvo. 1. vyd. Veľký Biel: POPE PRINT, 2001.
- Štátny vzdelávací program Občianska náuka príloha ISCED 3A. [online]. 2010. [10/10/ 2013]. Dostupné na internete: <http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/gymnazia/vzdelavacie_oblasti/obcianska_nauka_isced3a.pdf> .
- SZTUMSKI, W.: Kríza ľudského sveta a filozofia krízy. In: Filozofický zborník 9 (AFPh 87), Prešov 1998.
- WRIGHT, G. H.: Humanizmus ako životný postoj. Bratislava: Kalligram, 2001.

OBMEDZENIE PARTICIPAČNEJ DEMOKRACIE V USA

GILBERT FUTÓ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: gilbert.futo@gmail.com

Abstract:

Referendum and initiative as integral parts of participatory democracy are key elements in preserving retained powers of the people. Diminishing the ability to guard their will by refusing to defend the outcomes of state popular vote in federal courts, leaves open question about interpretation of standing doctrines by United States Supreme Court. Same-sex marriage cases present an example of different standards set by the highest court in this area. Hollingsworth v. Perry decision, stating that the official proponents of the initiative lack standing to appeal the judgement of the District Court undermines the principles of the initiative process, hence the whole concept of popular sovereignty.

Keywords:

Standing, Participatory democracy, Same-sex marriage.

Prijatím definičnej premisy neostrých kontúr participačnej demokracie G. Sartorriho je potrebné analyzovať jej elementy, viz. priamu, referendumú, volebnú a zastupiteľskú demokraciu (Sartori, 1993, s. 113). Nemožnosť jednoznačného zaradenia z tohto pojmu vytvára abstraktný koncept, ktorý je možné skúmať v každej forme demokracie. Základy amerického konštitucionalizmu postavené na republikánskom type vlády, ktorá podľa J. Madisona môže byť definovaná ako „vláda, ktorá celú svoju moc priamo alebo nepriamo odvodzuje od väčšiny ľudu, spravovanú ľuďmi“ (Hamilton, 2002, s. 307), podporené myšlienkou A. Hamiltona o prednosti ústavy a úmyslov ľudu pred úmyslami jeho zástupcov (*agents*) a nimi prijatých zá-

konov (Hamilton, 2002, s. 575), naznačuje nadradenosť priamej a referendumovej demokracie nad volebnou a zastupiteľskou. Z praktického hľadiska sa v Spojených štátoch stala primárnou zastupiteľská forma vlády, no dominantnou formou naďalej ostávajú ľudové inštitúcie referenda a občianskej iniciatívy¹. Desiaty dodatok federálnej ústavy ponecháva široké pole pôsobnosti jednotlivým štátom alebo ľudu², avšak inštitút občianskej iniciatívy na federálnej úrovni nepozná. Ratifikáciou štrnásteho dodatku federálnej ústavy v roku 1868, garantujúceho rovnakú právnu ochranu a riadny zákonný proces na štátnej úrovni, získalo federálne súdnictvo široký rozsah právomocí vyhlásiť výsledky štátneho a lokálneho ľudového hlasovania za odporu-

¹ Ústava štátu Colorado. Col. Const., Art. V, § 1(1). „Legislatívna moc štátu bude zverená zákonodarnému orgánu pozostávajúceho zo senátu a komory reprezentantov, obe volené ľuďom, ale ľud si pre seba vyhradzuje právomoc navrhovať zákony a ústavné dodatky a možnosť ich prijatia alebo odmietnutia hlasovaním nezávisle od zákonodarného orgánu“.

Col. Const., Art. V, § 1(2). „Prvou z vyhradených právomocí je týmto občianska iniciatíva“.

Ústava štátu Kalifornia. Cal. Const., Art. II, § 10(c). „[Legislatíva] môže prijať dodatok alebo zrušiť zákon prijatý občianskou iniciatívou iným zákonom len vtedy, ak bude tento zákon schválený voličmi“.

Ústava štátu Montana. Mont. Const., Art. XIV, § 8. „Dodatky k tejto ústave môžu byť navrhnuté hociktorým členom zákonodarného zboru. V prípade schválenia ... bude navrhnutý dodatok predložený oprávneným voličom v nasledujúcich všeobecných voľbách“.

² U.S. Const. amend. X. „Právomoci, ktoré ústava nezverila Spojeným štátom, ani nezakázala štátom Únie, sú vyhradené jednotlivým štátom alebo ľudu“.

júce federálnej ústave¹. V roku 1943 Najvyšší súd Spojených štátov obmedzil právo ľudu rozhodovať hlasovaním o základných federálnych právach². To by však ešte nemalo zbaviť ľud jednotlivých štátov obhajovať svoje rozhodnutia pred federálnymi súdmi. Najvyšší súd Spojených štátov riešil v roku 2013 dva spory týkajúce sa obmedzenia významu slova „manželstvo“ na heterosexuálne páry na federálnej³ aj štátnej úrovni⁴. Pretože v prvom prípade išlo o skupinu stáleho orgánu Snemovne reprezentantov⁵, pozornosť bude venovaná druhému prípadu, v ktorom boli v pozícii žalobcov (v odvolacom konaní odvolateľov) oficiálni propagátori občianskej iniciatívy v štáte Kalifornia. Napriek dôležitosti meritórnych otázok, v oboch sporoch súd v prvom rade rozhodoval o jurisdikčných otázkach, ktorých úlohou je, okrem iného, určiť oprávnenosť strany sporu – žalobcu alebo odvolateľa – vzniesť pred súd záležitosť na rozhodnutie. Toto oprávnenie, označované v anglickom jazyku ako *standing* (lat. *locus standi*), predstavuje v slovenskom právnom poriadku aktívnu legitimáciu, či už vecnú alebo procesnú. Preto, aby mohol byť subjektu právneho vzťahu aktívne legitimovaný je potrebné, aby bol nositeľom uplatneného práva v spornej veci alebo aby mu vyplývalo procesné právo si toto právo uplatňovať. Pri nesplnení podmienky aktívnej legitimácie, nie je v Spojených štátoch možné preskúmanie meritórnej otázky⁶. Rozhodnutia

Najvyššieho súdu Spojených štátov z 26. júna 2013 odmietli aktívnu legitimáciu občanov štátu obhajovať výsledky ľudového hlasovania pred federálnymi súdmi, čím presunuli zvrchovanú moc do rúk štátnej exekutívnej a legislatívnej zložky, zatiaľ čo na federálnej úrovni legitimovali zástupcov Kongresu obhajovať nimi prijatú legislatívu.

Obmedzenia prístupu k federálnym súdom

Doktríny súditeľnosti (*justiciability doctrines*) predstavujú spleť ústavných a umiernených požiadaviek pre prístup subjektu k federálnym súdom. V prvom prípade sa požiadavky zakladajú na texte tretieho článku federálnej ústavy, ktorý špecifikuje súdnu právomoc v oblasti právnych prípadov a sporov⁷. V druhom je obmedzenie výsledkom zdržanlivosti samotnej súdnej vetvy a môže byť kedykoľvek upravené Kongresom⁸. Ústavná podmienka obmedzuje právomoc federálnych súdov na riešenie konfliktných prípadov, ktoré sú historicky chápané ako vhodné pre vyriešenie súdnym procesom⁹. V rámci princípu deľby moci určuje hranice pôsobnosti súdnej zložky v demokratickej spoločnosti¹⁰ a bráni zasahovaniu federálnych súdov do oblasti ostatných mocenských zložiek. Doktríny súditeľnosti nie sú vnímané ako „právna koncepcia s presne stanovenými pravidlami umožňujúcimi vedecké overenie“¹¹, skôr ako výsledok pôsobenia viacerých elementov, medzi ktorými je v rámci participatívnej demokracie najdôležitejšou práve aktívna legitimácia¹². Jej skúmanie je potrebné z pohľadu

¹ U.S. Const. amend. XIV, § 1. Klausula o riadnom zákonom procese (*Due Process Clause*): „Žiaden štát nemá právo pozbaviť ktorúkoľvek osobu života, osobnej slobody alebo majetku bez riadneho zákonného postupu“.

Klausula o rovnakej právnej ochrane (*Equal Protection Clause*): „Žiaden štát nemá právo odoprieť ktorejkoľvek osobe, ktorá podlieha jeho právomoci, rovnakú ochranu zákona“.

² *West Virginia State Bd. of Educ. v. Barnette*, 319 U.S. 624, 638 (1943). „Hlavným cieľom [pozn. federálnej] Listiny práv bolo vyňať isté oblasti zo zvrátov politickej kontroverzie a umiestniť ich mimo dosahu väčšiny a štátnych predstaviteľov a ustanoviť ich ako právne princípy, ktoré majú byť aplikované súdmi. Právo jednotlivca na život, slobodu a majetok, slobodu prejavu, tlače, vyznania, zhromažďovania a iné fundamentálne práva nemôžu byť postúpené na hlasovanie; nezávisia od výsledku žiadnych volieb“.

³ *United States v. Windsor*, 570 U.S. _ (2013). Federálny zákon na obranu manželstva (*Defense of Marriage Act of 1996 (DOMA)*, Pub. L. 104-199, 110 Stat. 2419) definoval manželstvo na federálnej úrovni ako zväzok medzi mužom a ženou.

⁴ *Hollingsworth v. Perry*, 570 U.S. _ (2013).

⁵ Bipartisan Legal Advisory Group (BLAG).

⁶ *Steel Co. v. Citizens for Better Environment*, 523 U.S. 83, 101 – 102 (1998). „Štatutárne a (predovšetkým) ústavné jurisdikčné prvky sú hlavnou zložkou deľby a rovnováhy mocí zabraňujúce konaniu súdov v určitých prípadoch a navyše navyše zabráňujúce konaniu vzťahujúceho sa na určité záležitosti. Vyjadrenie sa súdu k významu alebo ústavnosti štátneho alebo federálneho zákona v prípade chýbajúcej ju-

risdikcie tak urobiť, je vo svojej podstate konanie súdu *ultra vires*“.

⁷ U.S. Const. art. III, § 2.

⁸ Aktívna legitimácia vytvorená zákonom môže nahradiť umiernené požiadavky, ale prioritne musí spĺňať tie ústavné. *Steel Co. v. Citizens for Better Environment*, 523 U.S. 83, 97 (1998). (poznámka pod čiarou) „Dôvody pre umožnenie rozhodnutia meritórnych otázok pred otázkami aktívnej legitimácie vytvorenej zákonom nepotvrdzuje možnosť rozhodnúť meritórne otázky pred otázkami tretieho článku [pozn. federálnej ústavy]“.

⁹ *Flast v. Cohen*, 392, U.S. 83, 95 (1968).

¹⁰ *Warth v. Seldin*, 422 U.S. 490, 498 (1975).

¹¹ *Poe v. Ullman*, 367 U.S. 497, 508 (1961).

¹² Medzi ďalšie obmedzenia boli zaradené zrelosť (*Toilet Goods Assn., Inc. v. Gardner*, 387 U.S. 158 (1967) – súdne preskúmanie nie je možné v prípade exekutívnej regulácie, ktorá ešte nebola vykonaná), spornosť (*DeFunis v. Odegaard*, 416 U.S. 312 (1974) – spor o prijatie uchádzača na univerzitu stratil spornosť oficiálnou registráciou študenta do posledného trimestra daného štúdia), zákaz poradného názoru (*United States v. Johnson*, 319 U.S. 302 (1943) – súd nerozhodne v prípade, ak dominantná strana sporu financuje v pokračovaní sporu stranu druhú) a politická otázka (*Baker v. Carr* 369 U.S. 186 (1962) – rozhodnutie uvádza šesť prípadov zaradenia medzi politickú otázku.).

oboch doktrínálnych limitácií. Z ústavného hľadiska sú považované za nevyhnutné minimum (1) utrpenie alebo priama hrozba utrpenia skutočnej a špecifickej ujmy¹ založenej na narušení právne chráneného záujmu, (2) ktorá má kauzálny vzťah k žalovaným skutočnostiam a musí byť riadne vedúca ku konaniu druhej strany, (3) a rozhodnutie súdu musí byť schopné túto ujmu napraviť².

Doplnkom k týmto zásadám sú umiernené legitimačné predpoklady ako (1) obmedzenie vznesenia požiadaviek a právnych nárokov tretej strany, (2) obmedzenie žalovateľnosti v prípadoch všeobecnej ujmy³ a (3) test oblasti pôsobenia zákona, regulácie alebo ústavne garantovanej ochrany⁴.

Kritika vyjadrená na adresu Najvyššieho súdu upravovať aktívnu legitimaáciu bola uznaná za opodstatnenú⁵. Argumentácia šírky spektra pre obmedzenie prístupu k federálnym súdom bola postavená na základe uplatňovania hodnôt férovosti, zabezpečením domáhania sa výlučne vlastných práv a zabránením nepotrebnosti rozhodnúť prípady, v ktorých si „držitelia týchto práv neželajú ich uplatňovanie alebo sú schopní ich užívať bez ohľadu na úspech strany vedúcej spor.“⁶ Legitimáciou je podporená rozhodovacia činnosť súdu, pretože pokiaľ je v stávke taký osobný záujem, domáhaním sa ktorého bude možné vyostriť prezentáciu sporných bodov, na ktorých objasnení spočíva súd pri výklade zložitých ústavných otázok, je nežiaduce zveriť tieto činnosti stranám, ktoré z výsledku sporu nebudú profitovať⁷.

Značnou prekážkou v prípade participácie občanov pri správe vecí verejných je nemožnosť obhajovať verejný záujem z pozície *jus tertii*. Výnimky boli zhrnuté v rozhodnutí prípadu *Powers v. Ohio*⁸, v ktorom Najvyšší súd priznal, že žalujúca strana môže vzniesť tieto nároky v prípade, ak utrpela skutočnú ujmu, ktorá jej dáva dostatočne konkrétny záujem na výsledku súd-

neho sporu, má blízke prepojenie na tretiu stranu alebo musí existovať nejaká prekážka v schopnosti tretej strany obhajovať svoje práva priamo⁹.

Z pohľadu participačnej demokracie predstavuje najzávažnejšiu prekážku princíp všeobecnej ujmy. Pokiaľ je ujma zdieľaná v podstate rovnakým dielom všetkými alebo veľkou skupinou občanov, takáto ujma samotná nevytvára jurisdikčné oprávnenie, inak by sa podľa Najvyššieho súdu mohlo federálne súdnictvo stať arbitrom abstraktných otázok širokého verejného významu napriek tomu, že v tejto sfére by mohli svoje kompetencie vhodnejšie uplatniť iné vládne inštitúcie¹⁰. Najvyšší súd odmietol pôsobiť ako fórum pre všeobecné ujmy¹¹. Napriek tomu v súdnom spore *United States v. Students Challenging Regulatory Agency Procedures (SCRAP)*¹² uznal, že zdieľanie ujmy väčším množstvom subjektov nie je dôvodom na odmietnutie uznania aktívnej legitimaácie. Súdný proces sa podľa rozhodnutia nemôže stať nástrojom odôvodňovania hodnotových záujmov, no odmietnutie uznania ujmy len z kvantifikačných dôvodov by mohlo spôsobiť, že najväčšie a najrozšírenejšie prekročenie vládnych právomocí by nemohlo byť nikým napadnuté¹³.

Občianska iniciatíva a homosexuálne manželstvá

V primárnych voľbách 7. marca 2000 schválili občania štátu Kalifornia novelu (*Proposition 22*)¹⁴ zákona o rodine, ktorá definovala len manželstvo medzi mužom a ženou ako jediný platný a uznaný zväzok¹⁵. Najvyšší súd štátu Kalifornia 15. mája 2008 v rozhodnutí *In re Marriage Cases*¹⁶ vyhlásil, že sekcie 300(a) a 308.5 odporujú ústave štátu Kalifornia v rozsahu obmedzujúcom označenie manželstva výlučne pre páry opačného pohlavia a zabraňujú prístupu homosexuál-

¹ Ujma nesmie byť považovaná za hypotetickú alebo predpokladanú. Žalobca musí preukázať, že v budúcnosti je reálna pravdepodobnosť, že subjekt bude vystavený danej ujme. *City of Los Angeles v. Lyons*, 461 U.S. 95, 102 (1983).

² *Northeastern Florida Chapter, Associated Gen. Contractors of America v. Jacksonville*, 508 U.S. 656, 663 (1993).

³ *Warth v. Seldin*, 422 U.S. 490 (1975).

⁴ *Data Processing Service Organizations v. Camp*, 397 U.S. 150, 153 (1970).

⁵ *Valley Forge Coll. v. Americans United*, 454 U.S. 464, 475 (1982). „Nemusíme si klásť servítku pred ústa keď povieť, že koncepcia „*locus standi* tretieho článku“ nebola definovaná úplne konzistentne vo všetkých prípadoch rozhodnutých týmto súdom, ktoré sa touto oblasťou zaoberali, a môžeme to povedať otvorene, že tento fakt je pravdepodobne dôkazom, že táto koncepcia nemôže byť zredukovaná na definíciu jednej vety alebo jedného odseku.“

⁶ *Singleton v. Wulff*, 428 U.S. 106, 114 (1976).

⁷ *Baker v. Carr*, 369 U.S. 186, 204 (1962).

⁸ 499 U.S. 400 (1991).

⁹ *Powers v. Ohio*, 499 U.S. 400, 411 (1991).

¹⁰ *Warth v. Seldin*, 422 U.S. 490, 499 – 500 (1975).

¹¹ *Lance v. Coffman*, 549 U.S. 437, 439 (2007) (*per curiam*).

¹² 412 U.S. 669 (1973).

¹³ *United States v. SCRAP*, 412 U.S. 669, 686 – 688. (1973).

¹⁴ Kalifornský zákon na obranu manželstva (*California Defense of Marriage Act*). V referende sa 61,4 % (4,6 mil.) zúčastnených voličov vyslovilo za prijatie návrhu zákona. Účasť dosiahla 53,87 %.

¹⁵ Cal. Fam. Code § 308.5. Kalifornský zákon o rodine už od roku 1977 obsahoval podobnú formuláciu (Cal. Fam. Code § 300(a)). „Manželstvo je vzťah medzi osobami vyrastajúci z občianskeho kontraktu medzi mužom a ženou, ktorého nevyhnutnou podmienkou je súhlas s týmto kontraktom medzi stranami spôsobilými na jeho uzatvorenie“. Po prijatí DOMA v roku 1996 občania štátu Kalifornia prijali občianskou iniciatívou v rovnakom znení *Proposition 22*, ktorého cieľom bolo rozšíriť zákon o zákaz uznania homosexuálnych manželstiev uzatvorených mimo štátu Kalifornia a ako garanciu proti legislatívnej zmene v prípade odvolania štátneho zákona z roku 1977.

¹⁶ 43 Cal.4th 757 (2008).

ným párom k tomuto označeniu. Od 17. júna 2008 boli všetky okresy oprávnené vydávať manželské licencie homosexuálnym párom, ktoré o to požiadali. Celkovo bolo vydaných približne 18 000 licencií¹. Vo všeobecných voľbách 4. novembra 2008 sa na hlasovacom lístku objavil návrh ústavného dodatku (*Proposition 8*)² v rovnakom znení ako v roku 2000. Schválením 52,3 % (7 mil.) oprávnených voličov vstúpil nasledujúci deň³ ústavný dodatok do platnosti⁴. Najvyšší súd štátu Kalifornia 26. mája 2009 v prípade *Straus v. Horton*⁵ potvrdil ústavnosť dodatku rozhodnutím, že dodatok nie je revíziou ústavy, čím nevzniká priestor pre budúce možné obmedzovanie minoritných fundamentálnych práv⁶. *Proposition 8* podľa súdu predstavoval špecifickú výnimku príslušnú výlučne k pojmu manželstva a nezasahoval do základných hmotných práv a atribútov s ním spájaných.

Tri dni pred vyhlásením rozhodnutia bol lesbickým párom Kristin Perry a Sandra Stier podaný podnet na začiatok súdneho konania na federálnom obvode súde pre severný distrikt štátu Kalifornia⁷. Navrhovateľky tvrdili, že ústavný dodatok je v rozpore s klauzulou o riadnom zákonnom procese a rovnakej právnej ochrane štrnásteho dodatku federálnej ústavy, pretože zabraňuje homosexuálnym párom rovnakú možnosť vstúpiť do manželského zväzku akú majú heterosexuálne páry, čím zachádza s podobne situovanými osobami odlišným spôsobom. Odmietnutie uznania označiť zväzok len za partnerské spolužitie (*domestic partnership*) malo stigmatizovať rodiny homosexuálov odopierajúc im dôstojnosť a rešpekt „ústavného“ manželstva. Z dôvodu znevýhodnenia homosexuálov ako triedy, bola požadovaná aplikácia zosilneného súdneho skúmania. Ako odporcovia boli uvedení generálny prokurátor štátu Kalifornia, vtedajší guvernér Arnold Schwarzenegger a dvojica štátnych a okresných úradníkov zodpovedných za vykonávanie sporného ustanovenia. Problémom v oblasti rozdelenia štátnej moci a výkonu zvrchovanosti ľudu⁸ bolo, že

v priebehu júna 2009 všetci štátni zástupcovia odmietli kalifornskú ústavu pre súdom obhajovať⁹. Súď následne povolil vstúpiť do sporu oficiálnym propagátorom občianskej iniciatívy na čele s Dennisom Hollingsworthom¹⁰, ktorí ako jediní počas pojednávania vzniesli argumenty v prospech dodatku. Propagátori viedli oficiálnu kampaň za prijatie občianskej iniciatívy pod názvom "*ProtectMarriage.com – Yes on 8*" zabezpečujúc všetky administratívne poplatky a náležitosti pre riadny priebeh umiestnenia návrhu na hlasovací lístok.

Po prednesených argumentoch a vypočutí svedkov na oboch stranách, obvodový súd v prípade *Perry v. Schwarzenegger*¹¹ rozhodol 4. augusta 2010 v prospech žalobcu a vyhlásil kalifornský dodatok za protiústavný. Oficiálni propagátori sa z pozície vedľajších účastníkov konania na strane odporcu (*defendant – intervenor*) odvolali na federálny odvolací súd deviateho okruhu. Avšak po výhre žalobcu na prvostupňovom súde, pri ktorom nebolo pochyb o tom, že sťažovateľ utrpel skutočnú a špecifickú ujmu, sa skúmanie aktívnej legítimácie otočilo. Keďže nikto zo štátnych odporcov dodatok neobhajoval a ani sa neodvolal voči rozhodnutiu, pre možnosť odvolania sa v mene štátnych zástupcov bolo potrebné preukázať, že propagátori majú podľa kalifornského práva oprávnenie takúto činnosť vykonávať. Odvolací súd pre výklad zákona preto podal žiadosť na Najvyšší súd štátu Kalifornia s otázkou v znení:

„Či na základe článku II oddielu 8 ústavy štátu Kalifornia alebo inak podľa kalifornského práva, majú oficiálni propagátori občianskej iniciatívy buď partikulárny záujem v právoplatnosť tejto iniciatívy alebo autoritu presadzovať štátny záujem v právoplatnosť iniciatívy, ktorá by im umožnila obhajovať ústavnosť iniciatívy po jej prijatí alebo odvolať sa v prípade rozsudku rušiaceho túto iniciatívu, ak verejní činitelia povinení touto povinnosťou tak odmietnu urobiť.“¹²

Pred rozhodnutím meritórnej otázky, je odvolací súd oprávnený, *sua sponte*, zaoberať sa otázkami súdi-

¹ *Straus v. Horton*, 46 Cal. 4th 364, 367 (2009).

² Kalifornský zákon na ochranu manželstva (*California Marriage Protection Act*).

³ Cal. Const., Art. XVIII, § 4. „Navrhnutý dodatok alebo revízia [pozn. ústavy] bude predložená voličom, a ak bude schválená nadpolovičnou väčšinou hlasov, vstúpi deň po voľbách do platnosti, pokiaľ nie je opatrením stanovené inak“.

⁴ Cal. Const., Art. I, § 7.5.

⁵ *Straus v. Horton*, 46 Cal. 4th 364, 499 (2009).

⁶ Pre definičný rozdiel medzi dodatkom a revíziou ústavy pozri *Straus v. Horton*, 46 Cal. 4th 364, 372 (2009).

⁷ Complaint for Declaratory, Injunctive or other Relief. Case No. 09-CV-2292 VRW, Doc. 1. N.D. Ca. 22/5/2009. Predchádzajúci deň bola páru odmietnutá žiadosť o udelenie manželskej licencie okresom Alameda, Kalifornia.

⁸ Cal. Const., Art. II, § 1. „Všetka politická moc patrí ľudu. Vláda je ustanovená na jeho ochranu, zaistenie bezpečia

a na prínos úžitku a ľud ju má právo zmeniť alebo reformovať podľa toho ako si to bude vyžadovať verejné dobro“.

Cal. Const., Art. V, § 1. „Najvyššia exekutívna moc je zverená guvernérovi. Guvernér bude dohliadať na svedomitý výkon zákonov.“

⁹ Odpoveď generálneho prokurátora – Answer Of Attorney General Edmund G. Brown Jr.. Case No. 09-CV-2292 VRW, Doc. 39. N.D. Ca. 12.6.2009.

Odpoveď guvernéra a ostatných odporcov – The Administration's Answer to Complaint for Declaratory, Injunctive, or Other Relief. Case No. 09-CV-2292 VRW, Doc. 46. N.D. Ca. 16.6.2009.

¹⁰ Order Granting 8 Motion to Intervene. Case No. 09-CV-2292 VRW, Doc. 76. N.D. Ca. 30.6.2009.

¹¹ 704 F.Supp.2d 921 (N.D. Cal. 2010) (*Perry I*).

¹² *Perry v. Schwarzenegger*, 628 F.3d 1191, 1194 (9th Cir. 2011) (*Perry II*).

teľnosti¹. V tomto smere, podľa rozhodnutia Najvyššieho súdu Spojených štátov v prípade *Arizonans for Official English v. Arizona*², sa odvolací súd pri certifikovaní otázky opieral o chýbajúcu zákonnú definíciu štátu Arizona, označujúcu oficiálnych propagátorov za zástupcov štátu a neuznal ich kvázi legislatívny záujem pre obhajobu opatrenia prijatého občianskou iniciatívou. Ak by interpretáciou kalifornského práva boli propagátori uznaní za štátnych zástupcov, požiadavka aktívnej legitimácie by bola splnená z dôvodu aktívnej legitimácie štátu obhajovať ústavnosť svojich zákonov³. Ak by bol propagátorom priznaný partikulárny záujem, museli by preukázať minimálne konkrétnu ujmu prepojenú s rozhodnutím, proti ktorému sa snažia odvolať. Štáty však disponujú možnosťou takúto ujmu „spôsobiť“ interpretáciou zákona – vytvorením záujmu v danej oblasti.

Štátny verzus partikulárny záujem

Otázky týkajúce sa aktívnej legitimácie podľa tretieho článku federálnej ústavy sú výlučnou záležitosťou federálneho práva, v ktorých majú federálne súdy rozhodujúce slovo⁴. Napriek tomu sú viazané interpretáciou štátnych zákonov štátnymi súdmi⁵. Vychádzajúc z automatickej aktívnej legitimácie v prípade štátneho záujmu, Najvyšší súd štátu Kalifornia sa pri skúmaní odvolal na vlastný precedens⁶ a primárne na dve rozhodnutia Najvyššieho súdu Spojených štátov⁷. V prípade *Karcher v. May*⁸ sa aktívna legitimácia týkala zástupcov legislatívneho zboru štátu New Jersey. V roku 1982 bol štátnou legislatívou prijatý zákon, ktorý prikazoval každému vyučujúcemu na základných a stredných školách povoliť pred začiatkom každého

školského dňa všetkým študentom minútu ticha podľa vlastného uváženia⁹. Zákon bol napadnutý na základe ustanovujúcej (náboženskej) klauzuly prvého dodatku federálnej ústavy¹⁰. Odmietnutie generálneho prokurátora štátu New Jersey obhajovať zákon pred súdom dalo podnet na vstup do sporu predsedovi dolnej komory Alanovi Karcherovi a prezidentovi Senátu Carmenovi Orechio, ktorí zákon pred obvodovým súdom obhajovali. Použitím testu z prípadu *Lemon v. Kurtzman*¹¹ súd vyhlásil zákon na protiústavný¹². A. Karcher a C. Orechio sa odvolali na federálny odvolací súd tretieho okruhu¹³, ktorý rozhodnutie potvrdil¹⁴. V januári 1986 stratili obaja predstavitelia legislatívny post a ich nástupcovia odmietli zákon ďalej obhajovať. Odvolaním sa na Najvyšší súd Spojených štátov z pozície súkromných osôb stratili žalobcovia aktívnu legitimáciu, pretože štátny záujem v právoplatnosť zákona prešiel na aktuálnych vykonávateľov daných, v tomto prípade legislatívnych, funkcií. Napriek tomu, že spor sa netýkal občianskej iniciatívy a neriešil aktívnu legitimáciu oficiálnych propagátorov, rozhodnutie ustanovilo možnosť štátu definovať obhajcov štátnych záujmov.

Vlastný precedens, na ktorý sa Najvyšší súd štátu Kalifornia odvolával riešil prípad konfliktu zákona s občianskou iniciatívou. Rozhodnutie uznalo reálne nebezpečenstvo, v prípade obídienia verejných činiteľov pri prijatí zákonov, že títo činitelia nebudú zastupovať prijaté opatrenie s dostatočnou razanciou, a preto je v záujme zachovania práva občianskej iniciatívy ľudu, aby ich záujmy boli adekvátne reprezentované a bránené. Odoprenie oficiálnym propagátorom iniciatívy vykonávať tieto funkcie bolo označené za zneužitie sudcovskej úvahy.¹⁵

V prípade štátu Kalifornia majú jej občania od roku 1911 možnosť prijímať zákony alebo ústavné dodatky prostredníctvom občianskej iniciatívy. Toto oprávnenie vychádza z predpokladu zvrchovanej moci ľudu a v dobe prijatia ustanovenia aj z nespokojnosti občanov s politickým procesom. Hlavným cieľom bola

¹ Požiadavka aktívnej legitimácie platí aj v prípade podania žaloby na prvostupňový federálny súd. *Arizonans for Official English v. Arizona*, 520 U.S. 43, 64 (1996).

² 520 U.S. 43, 65 (1996).

³ *Diamond v. Charles*, 476 U.S. 54,63 (1986).

⁴ *Perry v. Brown*, 52 Cal. 4th 1116, 1136 (Cal. 2011) (*Perry III*). Po uplynutí výkonu dvoch funkčných období, maximálne povolených kalifornskou ústavou (Cal. Const., Art. V, § 2), 3. januára 2011 na poste guvernéra vystriedal Arnolda Schwarzeneggera Edmund G. Brown (v rokoch 2007 – 2011 generálny prokurátor štátu Kalifornia), ktorý rovnako odmietol ústavný dodatok obhajovať. Označenie sporných strán bolo z tohto dôvodu upravené.

⁵ *Wisconsin v. Mitchell*, 508 U.S. 476, 483 (1993).

⁶ *Building Industry Assn. v. City of Camarillo*, 41 Cal.3d 810 (1986).

⁷ *Karcher v. May*, 484 U.S. 72 (1987) a *Arizonans for Official English v. Arizona*, 520 U.S. 43 (1996). V druhom prípade *dictum* rozhodnutia zaoberajúce sa aktívnou legitimáciou priamo neumožnilo ani neobmedzilo legitimáciu oficiálnych propagátorov, keďže spor v priebehu stratil umiernenú požiadavku spornosti.

⁸ 484 U.S. 72 (1987).

⁹ NJ Rev. Stat. § 18A:36-4 (2013).

¹⁰ U.S. Const. amend. I. „Kongres nesmie vydávať zákony zavádzajúce nejaké náboženstvo alebo zákony, ktoré by zakazovali slobodné vyznávanie nejakého náboženstva“.

¹¹ 403 U.S. 602 (1971). Trojstupňový test, pri ktorom sa do úvahy berie primárny legislatívny zámer, efekt na podporu alebo zábranu náboženstva a miera zásahu vlády do oblasti náboženstva.

¹² *May v. Cooperman*, 572 F.Supp. 1561 (D. NJ 1983).

¹³ Rozhodnutie Najvyššieho súdu štátu New Jersey v prípade *In re Forsythe*, 91 N.J. 141, 144 (1982) autorizovalo legislatívnych predstaviteľov ako štátnych odporcov, na základe čoho sa mohli v prípade *May v. Cooperman* A. Karcher a C. Orechio odvolať.

¹⁴ *May v. Cooperman*, 780 F.2d 240 (3rd Cir. 1985).

¹⁵ *Building Industry Assn. v. City of Camarillo*, 41 Cal.3d 810 (1986).

možnosť prijať opatrenia ľudovým hlasovaním v prípade, ak štátni funkcionári tieto kroky odmietnu urobiť. Ak by nebolo dovolené oficiálnym propagátorom obhajovať ich návrh pred súdom, stratil by sa celý zmysel obídienia štátnych reprezentantov. Zatiaľ čo povinnosťou exekutívy je vykonávanie prijatých zákonov, generálny prokurátor, tak na štátnej ako aj federálnej úrovni, sa môže rozhodnúť, či zákon napriek jeho vykonávaniu bude na súde obhajovať. Vláda by svojou nečinnosťou mohla pasívne vetovať každý napadnutý zákon, čím by nielen porušila svoje poverenie od ľudu vo sfére svedomitého uplatňovania zákonov, ale taktiež by obmedzila výkon zvrchovanej moci, ktorá jej túto právomoc udelila.

Na základe týchto troch rozhodnutí, druhého článku kalifornskej ústavy a kalifornského volebného zákona, Najvyšší súd štátu Kalifornia 17. novembra 2011 rozhodol, že pokiaľ štátni predstavitelia odmietnu obhajovať zákon alebo ústavný dodatok prijatý občianskou iniciatívou alebo presadzovať záujem štátu na jeho právoplatnosti, oficiálni propagátori sú autorizovaní presadzovať štátny záujem a odvolať sa v prípade rozhodnutia v neprospech opatrenia¹. Pretože pre zodpovedanie otázky federálneho odvolacieho súdu deviateho okruhu bola postačujúca odpoveď v oblasti uplatnenia štátneho záujmu, skúmanie partikulárnych záujmov nebolo potrebné.

Na základe tejto interpretácie nebolo potrebné určiť ujmu odvolateľov, pretože ujma bola spôsobená samotnému štátu formou zrušenia jeho zákona. Pretože štáty sú pred obžalobou chránené doktrínou zvrchovanej imunity jedenásteho dodatku federálnej ústavy², v prípade napadnutia štátneho zákona sú v spore ako odporcovia menovaní štátni činitelia zodpovední za jeho výkon. Pokiaľ súd označí zákon za neplatný, sú oprávnení odvolať sa proti tomuto rozhodnutiu. Napriek tomu, že štáty nemôžu byť z tohto pohľadu žalované, môžu vstúpiť do sporu dobrovoľne. Aj keď praktický rozdiel v podstate neexistuje – záujem štátu je obhajovaný exekutívou, či už v mene štátneho úradníka alebo štátom samotným – štát môže určiť zástupcu, ktorý bude jeho záujem brániť v prípade odmietnutia vládnej moci. Táto možnosť je výlučne štátnou otázkou a princípy federalizmu neumožňujú federálnej vláde určovať, kto môže alebo nemôže obhajovať štátne záujmy. Tým, že Kalifornia prostredníctvom Najvyššieho štátneho súdu interpretovala svoje zákony v zmysle umožňujúcim reprezentovať štátny záujem oficiálnymi

mi propagátormi, nahradila nečinnú exekutívu inou formou obhajoby, čím sa stali oficiálni propagátori nositeľmi oprávnenia v danom spore. Keďže ľud štátu Kalifornia, ktorý prijal zákon svojou vôľou, je tvorcom štátnej moci a má záujem na uplatňovaní daného zákona, štátny záujem je mu podriadený. Federálny odvolací súd tak 7. februára 2012 uznal aktívnu legitimáciu propagátorov a potvrdil rozhodnutie prvostupňového súdu³.

Odmietnutie štátnej interpretácie

Najvyšší súd 7. decembra 2012 pri udelení *writ of certiorari*, okrem meritórnej otázky požiadal aj o rozpravu v prípade aktívnej legitimácie žalobcu. V krátkej argumentačnej fáze sa pozornosť sústredila na odlíšenie fiduciárnej povinnosti štátnych zástupcov od nevolených oficiálnych propagátorov, o ktoré sa neskôr opieralo aj rozhodnutie napísané predsedom Johnom Robertsom. Navzdory uznaniu, že štáty ako právnické osoby môžu jednať výlučne prostredníctvom zástupcov (*agents*) a že je ich právom si týchto zástupcov vybrať, sémantickými trikmi súd v rozhodnutí 5 – 4 odmietol uznať interpretáciu Najvyššieho súdu štátu Kalifornia⁴. Pretože vo svojom rozhodnutí kalifornský súd neoznačuje propagátorov ako zástupcov štátu, ale len ako formálnu stranu súdneho konania s autoritou obhajovať štátny záujem, propagátori môžu participovať na pojednávaní formou uvedenia právnych argumentov len ako tretia strana sporu, nie ako zástupcovia štátu. Aj keď tvrdenie Najvyššieho súdu Spojených štátov, že do sporu propagátori vstupovali ako „oficiálni propagátori“ je správne, a tento status predstavoval účasť tretej strany, po autorizácii v odvolacom konaní sa status zmenil. Aj napriek tomu, že ich kalifornský Najvyšší súd neuznal za štátnych činiteľov v klasickom zmysle slova, udelil im limitovanú a jasne určenú úlohu zastupovať partikulárny záujem štátu, nie ich vlastný. Rozdiel sudca Roberts nachádza pri definícii slova „zastúpenie“ (*agency*) v zbierke právnych reformulácií⁵, ktorá slovo definuje ako „fiduciárny vzťah vznikajúci vtedy, ak jedna osoba (zmocniteľ) vyjadrí súhlas, že iná osoba (zástupca) bude konať v mene zmocniteľa a pod jeho kontrolou, a ak zástupca s takýmto konaním súhlasí.“⁶ A keďže štát Kalifornia

¹ *Perry v. Brown*, 52 Cal. 4th 1116, 1149 (Cal. 2011) (*Perry III*).

² U.S. Const. amend. XI. „Súdna moc Spojených štátov sa nesmie vysvetľovať v tom zmysle, že sa vzťahuje na akýkoľvek súdny proces rozhodovaný podľa práva alebo spravodlivosti, ktorý bol začatý alebo vedený proti jednému zo štátov únie občanmi iného štátu alebo občanmi, či poddanými z ktoréhokoľvek cudzieho štátu“.

³ *Perry v. Brown*, 671 F.3d 1052 (9th Cir. 2012) (*Perry IV*).

⁴ *Hollingsworth v. Perry*, 570 U.S. _ (2013) (*Perry V*). Po uznaní propagátorov ako zástupcov štátu a schválení Najvyššieho súdu Spojených štátov zaoberať sa prípadom, strany sporu sa otočili a guvernéra nahradil líder propagátorov Dennis Hollingsworth.

⁵ Restatement of the Law (Third) of Agency (2005). Zbierka právnych princípov vydávaná Americkým inštitútom práva pre objasnenie právnych pojmov.

⁶ Restatement of the Law (Third) of Agency (2005) § 1.01.

nemá žiadnu kontrolu nad propagátormi¹, nepodliehajú kontrole zo strany ľudu pravidelnými voľbami a nie sú zákonne poskytnuté žiadne možnosti ich odvolania, ich autorita nepredstavuje formu zastúpenia ľudu, a teda štátu². Propagátori podľa väčšinového rozhodnutia obhajujú svoj vlastný postoj bez jeho schválenia ľuďom alebo inou kontrolnou autoritou, čím predstavujú tretiu stranu sporu a pre splnenie podmienok aktívnej legitimácie musia preukázať splnenie požiadaviek doktrín súditeľnosti. V skutočnosti je zastupiteľský vzťah minimálne nejasný, ak nie práve opačný. Keďže občania štátu vyjadrili podporu ústavnému dodatku, preniesli podľa kalifornského práva na ich propagátorov právomoc obhajovať tento dodatok, čím ich postavili na úroveň volených štátnych zástupcov v jasne ohraničenej oblasti daného opatrenia – obhajovať dodatok pred súdom – prípadne sa odvolať voči rozsudku rušiacemu jeho platnosť. Ich autorita je obmedzená ukončením súdneho sporu alebo prijatím inej občianskej iniciatívy, ktorá daný dodatok zruší alebo upraví. Odmietnutím občianskej participácie sa zmysel a podpora iniciatívy stáva len nástrojom v rukách vládných zložiek, keďže môžu vôľu ľudu pasívne blokovať odmietnutím obhajovať nimi prijatý zákon.

Vyhlasením propagátorov za tretiu stranu sporu, bolo potrebné preukázať, že odvolatelia utrpeli špecifickú a skutočnú ujmu prepojenú so žalovanými skutočnosťami, riadne vedúcu ku konaniu žalovanej strany a rozhodnutie súdu muselo ujmu napraviť. Táto ujma nesmela byť všeobecná – zdieľaná každým občanom štátu Kalifornia – ale partikulárna k záujmom propagátorov³. Pretože Najvyšší súd štátu Kalifornia nerozhodol o partikulárnom záujme propagátorov, žiadna špecifická ujma v tomto smere nebola zistená a odlišená od tej všeobecnej. V poslednom bode neboli odvolatelia schopní preukázať výnimky pri žalobe tretej strany vyjadrené v prípade *Powers v. Ohio*, čím Najvyšší súd Spojených štátov rozhodol, že oficiálni propagátori neboli v odvolacom konaní aktívne legitimovaní. Rozhodnutie odvolacieho súdu bolo otočené a prípad vrátený na zamietnutie žiadosti o odvolanie sa. V platnosti ostalo rozhodnutie obvodového súdu, ktoré zrušilo kalifornský ústavný dodatok a uznalo

homosexuálne manželstvá ako právoplatný manželský zväzok v štáte Kalifornia⁴.

Záver

Prípad vznáša nejasnosti v oblasti fundamentálnych ústavných princípov Spojených štátov akými sú možné narušenie deľby moci odmietnutím exekutívy, v niektorých prípadoch aj legislatívy, obhajovať zákon prijatý občianskou iniciatívou, postavenie „štvrtej“ zvrchovanej moci ľudu alebo možnosť odmietnutia výsledkov ľudového hlasovania vládnu pasivitou. Pokiaľ prijme štátny legislatívny zbor zákon je povinnosťou exekutívy ho vykonať. Zbor ako zastupujúci orgán všetkých občanov štátu, je iba splnomocnený na tieto úlohy prenesením vybraných právomocí od občanov, ktorí sa prostredníctvom spoločenskej zmluvy dohodli na istých pravidlách pre udržanie bezpečia, mieru a blahobytu svojich členov. Právo občianskej iniciatívy a referenda, nie je právom ľudu legislatívnym zborom udeleným, ale právom, ktoré si ľud pri odovzdávaní ponechal a mal by ním plnou mocou disponovať. Je nesporné, že pre výkon delegovaných právomocí je potrebné odovzdať niektoré fundamentálne práva do rúk zástupcov ľudu, spor je však vedený v miere. Bolo by absurdné uprednostniť formu pred obsahom tvrdením, že zastupiteľská alebo volebná demokracia môžu byť nadradené priamej a referendovej. Rozhodnutie Najvyššieho súdu Spojených štátov však takúto možnosť pripúšťa. Odmietnutím uznať zvrchovanú moc štátu rozhodnúť o svojich vlastných zástupcoch na federálnej úrovni a zabrániť priamym zástupcom ľudu obhajovať ich rozhodnutia, s veľkou pravdepodobnosťou nebolo cieľom otcov zakladateľov. Podľa nesúhlasného stanoviska sudcu Anthony Kennedyho, bude mať toto rozhodnutie dopad na 26 štátov únie, ktoré povoľujú oficiálnym propagátorom občianskej iniciatívy zastupovať štátny záujem v prípade, ak štátni zástupcovia tak odmietnu urobiť. Je možné sa domnievať, že nové definovanie aktívnej legitimácie na federálnej úrovni obmedzí výkon participatívnej demokracie v Spojených štátoch na bezprecedentné minimum.

¹ Štátni zástupcovia pri preberaní úradu musia zložiť prisahu o podpore a obrane ústavy Spojených štátov a štátu Kalifornia. Text prisahy v Cal. Const., Art. XX, § 3.

² *Hollingsworth v. Perry*, 570 U.S. _ (2013) (*Perry V.*). Slip op. s. 14 – 15.

³ V skorších rozhodnutiach bola táto podmienka označená za umiernenú, čím bolo možné ju zákonom Kongresu upraviť. V prípade *Lujan v. Defenders of Wildlife*, 504 U.S. 555, 573 – 574 (1992) je táto podmienka vnímaná ako ústavná, vyplývajúca z tretieho článku.

⁴ Sudca obvodového súdu Vaughn Walker sa počas odvolacieho konania 6. apríla 2011 priznal, že vyše desať rokov žije v homosexuálnom vzťahu so svojím partnerom, načo bola 25. apríla 2011 podaná žiadosť na odvolací súd pre zrušenie rozsudku (*Motion to Vacate Judgment. Case No. 09-CV-2292 JW, Doc. 768. 9th Cir. 25/4/2011.*) Žiadosť bola odvolacím súdom zamietnutá.

Literatúra

- Answer Of Attorney General Edmund G. Brown Jr., Case No. 09-CV-2292 VRW, Doc. 39. N.D. Ca. 12. 6. 2009.
- Arizonans for Official English v. Arizona, 520 U.S. 43 (1996).
- Baker v. Carr, 369 U.S. 186 (1962).
- Building Industry Assn. v. City of Camarillo, 41 Cal. 3d 810 (1986).
- City of Los Angeles v. Lyons, 461 U.S. 95 (1983).
- Complaint for Declaratory, Injunctive or other Relief. Case No. 09-CV-2292 VRW, Doc. 1. N.D. Ca. 22/5/2009.
- Data Processing Service Organizations v. Camp, 397 U.S. 150 (1970).
- Defense of Marriage Act of 1996, Pub. L. 104-199, 110 Stat. 2419.
- DeFunis v. Odegaard, 416 U.S. 312 (1974).
- Diamond v. Charles 476 U.S. 54 (1986).
- Flast v. Cohen, 392, U.S. 83 (1968).
- HAMILTON, A., MADISON, J., JAY, J.: Listy federalistov. Bratislava: Kalligram 2002.
- Hollingsworth v. Perry, 570 U.S. _ (2013).
- In re Forsythe, 91 N.J. 141 (1982).
- In re Marriage Cases, 43 Cal. 4th 757 (2008).
- Karcher v. May, 484 U.S. 72 (1987).
- Lance v. Coffman, 549 U.S. 437 (2007).
- Lemon v. Kurtzman, 403 U.S. 602 (1971).
- Lujan v. Defenders of Wildlife, 504 U.S. 555 (1992).
- May v. Cooperman, 572 F.Supp. 1561 (D. NJ 1983).
- May v. Cooperman, 780 F. 2d 240 (3rd. Cir. 1985).
- Motion to Vacate Judgment. Case No. 09-CV-2292 JW, Doc. 768. 9th Cir. 25/4/2011.
- NJ Rev. Stat. § 18A:36-4 (2013).
- Northeastern Flaorida Chapter, Associated Gen. Contractors of America v. Jacksonville, 508 U.S. 656 (1993).
- Order Granting 8 Motion to Intervene. Case No. 09-CV-2292 VRW, Doc. 76. N.D. Ca. 30. 6. 2009.
- Perry v. Brown, 52 Cal. 4th 1116 (Cal. 2011)
- Perry v. Brown, 671 F. 3d 1052 (9th Cir. 2012)
- Perry v. Schwarzenegger, 628 F. 3d 1191 (9th Cir. 2011)
- Perry v. Schwarzenegger, 704 F. Supp. 2d 921 (N.D. Cal. 2010).
- Poe v. Ullman, 367 U.S. 497 (1961).
- Powers v. Ohio, 499 U.S. 400 (1991).
- SARTORI, G.: Teória demokracie. Bratislava: Archa 1993.
- Singleton v. Wulff, 428 U.S. 106 (1976).
- Steel Co. v. Citizens for Better Environment, 523 U.S. 83 (1998).
- Straus v. Horton, 46 Cal. 4th 364 (2009).
- The Administration's Answer to Complaint for Declaratory, Injunctive, or Other Relief. Case No. 09-CV-2292 VRW, Doc. 46. N.D. Ca. 16. 6. 2009.
- Toilet Goods Assn., Inc. v. Gardner, 387 U.S. 158 (1967).
- United States v. Johnson, 319 U.S. 302 (1943).
- United States v. Students Challenging Regulatory Agency Procedures, 412 U.S. 669 (1973).
- United States v. Windsor, 570 U.S. _ (2013).
- Ústava Spojených štátov amerických.
- Ústava štátu Colorado.
- Ústava štátu Kalifornia.
- Ústava štátu Montana.
- Valley Forge Coll. v. Americans United, 454 U.S. 464 (1982).
- Warth v. Seldin, 422 U.S. 490 (1975).
- West Virginia State Bd. of Educ. v. Barnette, 319 U.S. 624 (1943).
- Wisconsin v. Mitchell, 508 U.S. 476 (1993).

SOCIÁLNY ŠTÁT AKO VÝSLEDOK BOJA ZA UZNANIE

PETER GARBARČÍK – ANNA POLAČKOVÁ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: peter.garbarcik@gmail.com
polackova.anna207@gmail.com

Abstract:

This article deals with a role of the welfare state as a middleman and a guarantor of basic social rights concerning socially disadvantaged groups. The main objective is to open a discussion regarding the role of welfare state in the process of recognition and social valuation of people impacted by poverty or social exclusion. Recognition theory of Axel Honneth, representative of contemporary critical theory, has been used as a theoretical basis for this analysis.

Keywords:

Welfare state, Recognition, Social Policy, Justice, Solidarity.

Slovo „uznanie“ so všetkými svojimi interpretáciami, podobami a významami je v súčasnosti pertraktované a skloňované viac ako by bolo na stupeň civilizačného rozvoja, v ktorom sa nachádzame, príznačné a prípustné. Zúžením optiky na kategóriu sociálneho uznania sa nepriamo ocitáme na poli boja za emancipáciu, zrovnoprávenie, spravodlivosť, či nediskrimináciu. Moderným dejinám je možné kvitovať skutočnosť inštitucionálneho ukotvenia elementárnych zásad ľudskej dôstojnosti v podobe (okrem iných) sociálnych práv. Na základe interpretácie jedného z najvýznamnejších predstaviteľov súčasnej kritickej teórie, nemeckého filozofa a sociológa Axela Honnetha a jeho teórie uznania, hovoríme o tzv. právnom uznaní. Teória Axela Honnetha vychádza „z rozčleneného konceptu uznania, ktorý vedľa ‚lásky‘ zahŕňa tiež ‚právnú úctu‘ a ‚sociálne ocenenie‘“ (Fraser, Honneth, 2004, s. 16).

Okrem prvých dvoch dimenzií uznania, ktoré A. Honneth rozlišuje, je pre náš účel tou najsmerodatnejšou a podstatnou tretia – uznanie sociálne, obzvlášť ak ide o jednu z jeho formalizovaných podôb – sociálny štát.

Vo svojej koncepcii uznania rôznych sfér ľudskej prirodzenosti Axel Honneth v najväčšej miere pojednáva o druhom spôsobe historického vývoja práv a o ich prehlbovaní. V tomto kontexte hovoríme o probléme znevýhodnenia sociálne slabých skupín obyvateľstva a o požiadavkách vznášaň sa na určité druhy vyrovnávania, ktoré by mali situáciu chudobných zlepšovať. Proces prehlbovania uznania v tomto zmysle prebieha tak, že sociálne slabší usilujú o uznanie sociálnych a hospodárskych práv a tieto práva sú tak postupne akceptované a zákonne, alebo dokonca ústavne garantované. Na základe presnej identifikácie Marek Hrubeca, ktorý sa teóriou uznania Axela Honnetha zaoberá dlhodobo a tvorí jedno z východísk jeho vedeckého bádania, tento bod argumentácie predstavuje križovatku z ktorej vedú najmenej dva spôsoby „apológie“ a výkladu uvedeného problému:

1. Vyššie uvedený problém môžeme interpretovať, že sociálne a ekonomické práva predstavujú ďalšiu rovinu práv. Jedná sa o druhú generáciu ľudských práv, ktorá len dopĺňa občianske a politické práva, teda ľudské práva prvej generácie. Občianske a politické práva sú vnímané ako práva primárne. Problém s touto interpretáciou tkvie v tom, že aj keď pracujeme s verziou priznania sociálnych a ekonomických práv, v liberálnej tradícii sú uznané len z inštrumentálnych dôvodov ako prostriedok k dosiahnutiu občianskej a politickej rovnoprávnosti, tzn. hovoríme o formálne uznanej mož-

nosti vyššie uvedených práv, nejedná sa však o rovnoprávnosť sociálnu a ekonomickú.

2. Úsilie o sociálne a hospodárske práva je ale možné chápať ako boj o uznanie práv, ktoré sú buď z perspektívy úsilia o sociálny egalitarizmus rovnocenné s právami občianskymi a politickými, alebo sú z hľadiska prežitia človeka dokonca primárne. Z pohľadu marginalizovaných skupín osôb je nielen feudálna, ale aj liberálna terminológia vnímaná ako segregáčna, a preto nežiaduca. Boje o uznanie sú na tomto poli bojom o uznanie sociálnych a ekonomických práv nemajetných občanov, o uznanie práv žien, o uznanie ďalších sociálnych, etnických, kultúrnych, či iných menšín. V tomto druhom prípade nie sú sociálne, ekonomické a kultúrne práva instrumentálne hierarchicky podriadené pod práva politické a občianske, napríklad ako podmienka možnosti politického poriadku, ale sú formulované kvôli nim samotným. To znamená ísť o krok ďalej za hranice liberálnych koncepcií a formulovania takých požiadaviek, ktoré napr. majetní muži – a po nich ďalšie skupiny osôb – pôvodne nekládli (Hrubec, 2011).

Zjednodušene to je možné formulovať aj tak, že sa „jedná predovšetkým o formuláciu zásad ľudskej dôstojnosti v podobe sociálnych práv, keď každý občan daného štátu má naďalej zaručenú istotu sociálnej pozície vyplývajúcej práve z faktu, že je občanom“ (Hrubec a kol., 2012, s. 118). Na základe nasledujúcej Hrubecovej interpretácie Honnetha je, „jedným z významných výsledkov bojov o emancipáciu presah istých sociálnych bojov smerom k inštitucionalizácii pôvodne parciálnych nárokov určitých sociálnych skupín do podoby istých práv človeka. Ako jednotiaci bod týchto sociálnych bojov je navyše možné pozorovať v dejinách narastajúcu mieru implementácie rovnosti do jednotlivých sociálnych vzťahov, a to vždy nejakým konkrétnym spôsobom, ktorý je z hľadiska spoločenského seba porozumenia inovatívny: rozširuje základy podmienok pre sebauskutočnenie človeka a zároveň dochádza k jeho adekvátnemu reflexívnemu uchopeniu v rámci spoločenského vedomia“ (Hrubec a kol., 2012, s. 116). Jedným z takýchto inovatívnych spôsobov implementácie rovnosti v rámci konkrétnych spoločensko-triednych reálií sa do určitej miery stal sociálny štát. Táto formulácia v sebe nesie viac diskutabilných prvkov, napĺňame tým však náš zámer. Každá epocha spoločenského rozvoja je determinovaná inými vzorcami hodnotenia sociálneho statusu. Ako Hrubec daný problém precizuje: „v súčasnej spoločenskej formácii je možné vysledovať prinajmenšom tri konkrétne vzorce rozdeľovania sociálneho ocenenia: pôvod, výkon a solidarita“ (Hrubec a kol., 2012, s. 118).

Ako samotný Honneth v kontexte uvedeného poznamenáva, „pre vznik základných inštitúcií kapitalistickej formy spoločnosti bol samozrejme ešte oveľa dôležitejší iný vývojový proces, ktorý vytvoril základy

pre jej morálny poriadok. Nielen v stavovskom spoločenskom zriadení feudalizmu, ale aj vo všetkých premoderných spoločnostiach bolo právne uznanie jednotlivca – teda jeho uznávanie a istými právami zaistené postavenie člena spoločnosti – bezprostredne späté so sociálnym ocenením, ktoré mohol požívať na základe pôvodu, veku, či funkcie: rozsah práv, ktoré malo individuum legítimne k dispozícii, bol daný do istej miery priamo mierou „cti“, či vyšším postavením, ktoré mu boli priznávané všetkými ostatnými členmi spoločnosti v rámci etablovaného poriadku prestíže. Táto zmes právneho rešpektu a sociálneho ocenenia, ktorá je v zásade morálnym základom všetkých tradičných spoločností, je rozrušená vznikom meštiansko-kapitalistického spoločenského poriadku“ (Fraser, Honneth, 2004, s. 181 – 182). Pokiaľ s príchodom kapitalistickej formy usporiadania spoločenských vzťahov sa kritériom ocenenia stáva výkon a zásluhovosť, pre viaceré znevýhodnené skupiny z tejto situácie automaticky vyvstáva potreba riešenia ich negatívnej situácie. Vychádzajúc z Hrubecovej premisy, že „sociálne ocenenie sa podieľa na kľúčových sociálnych procesoch, ktoré určujú konkrétne formy rozdeľovania statkov (materiálnych i nemateriálnych) a ktoré sú nevyhnutné pre autonómny rozvoj podmienok sebarealizácie človeka“ (Hrubec, 2012, s. 109), tak dopyt po sociálnom štáte je najväčší v obdobiach výrazných spoločensko-politických zmien, predovšetkým konfliktov, katastrof, či hospodárskych kríz s celosvetovým presahom. Keďže súčasný kapitalizmus a jeho globálna podoba má v sebe priam symptomatický znak prejavujúci sa v cyklických krízach, je pravdepodobnosť neustálych návratov sociálneho štátu do úlohy samaritána viac než istá. Jednoducho, „čím väčšia je izolovanosť jedinca, tým viac je sociálny štát potrebný“ (Arnoldová, 2004, s. 12). Na podstatu fungovania sociálneho štátu sa dá nazerať z viacerých hľadísk a uhlov, určujúcich dôvody jeho samotnej existencie. Tým najrozšírenejším a pre nás najvhodnejším pohľadom je tzv. normatívny, ktorý stojí na kvalitatívnych odlišnostiach a kultúrnych determinantoch. Sociálny štát je považovaný za bod v ktorom sa schádzajú alebo rozchádzajú názorové a hodnotové prúdy diskutujúce o spravodlivosti, ľudských právach a pod. Normatívne hľadisko vzniku a fungovania sociálneho štátu tým pádom „spočíva na konkrétnej predstave o dobre, resp. o blahu spoločnosti. Nejde teda len o úzke inštitucionálne vymedzenie fungovania sociálneho štátu, ale predovšetkým o jasne definovaný hodnotový cieľ, ku ktorému má činnosť sociálnych a ochranných funkcií smerovať. Podľa normatívnej definície je teda sociálnym štátom taký štát, ktorého inštitucionálne usporiadanie smeruje k naplneniu sociálneho občianstva“ (Rákosník, 2005, s. 31). Na základe najznámejšieho teoretika sociálneho štátu Gosta Espinga Andersena, tvorí jeho podstatu:

1. koncepcia sociálnych práv, ktoré sú zaistené dekomodifikáciou individua proti úplnej závislosti na trhu práce;
2. koncepcia sociálneho občianstva, kedy status jednotlivca ako občana konkuruje jeho triednej pozícii, ktorú môže v rôznej miere nahrádzať;
3. pluralistická koncepcia prepojenia trhu, rodiny a štátu (Andersen, 1990, s. 20 – 23).

Nie je ničím prekvapujúcim, že moderný sociálny štát a komponenty, ktoré ho tvoria vznikali na pozadí stále väčších sociálnych trení v druhej polovici 19. storočia. Prvé známky života nadobúdali postupnými ústupkami absolutistických režimov v Európe vo forme priznávania čoraz bohatejšej palety sociálnych benefitov širokým masám. Pokiaľ vnímame demokraciu ako výsledok boja za istý typ spravodlivosti a uznania, môžeme do istej miery priznať aj sociálnemu štátu podiel na koncipovaní občianskych princípov, ktoré sa postupom času stávali neodškriepiteľnými súčasťami konkrétneho kultúrneho priestoru. „Výkon občianstva v demokracii vyžaduje slušnú úroveň života a pocit byť ochraňovaný proti vážnym rizikám existencie. V tomto zmysle sa sociálny štát dnes javí ako prirodzený komplement demokracie“ (Králková, 2005, s. 209 – 210). Kapitalistický systém je na jednej strane sprievodným javom klasickej liberálnej demokracie, na strane druhej aj jej potenciálnym hrobárom v podobe svojej striktnéj a nekompromisnej logiky.

Jiří Pehe vníma podstatu trhového hospodárstva ako individualistický projekt, v ktorom sa kladie dôraz na liberálnu dimenziu systému liberálnej demokracie. Demokracia ako vláda väčšiny (či ľudu) je však projekt kolektivistický (resp. kolektívny), ktorý v sebe integruje zakódované tendencie k presadzovaniu takých opatrení, ktoré vyhovujú ľudu (Pehe, 2010). Uvedený autor zaujímavo ilustruje v súčasnosti sa prejavujúce negatívne vplyvy kapitalizmu na stabilitu demokratického systému. Podľa neho je kapitalizmus „približne od polovice 20. storočia založený na prácne vybudovanej rovnováhe medzi tromi navzájom antagonistickými heslami francúzskej revolúcie: slobodou (reprezentovanou liberalizmom), rovnosťou (mienenou ako rovnosť pred zákonom, teda ako právny štát) a bratstvom (reprezentovaným sociálnou solidaritou, teda sociálnym štátom) (Pehe, 2010).

Reagujúc na posledný zo zmieňovaných hodnotových prvkov, je odborne vymedzené, že pôvod sociálneho štátu, či štátu blahobytu vychádza zo štyroch pojmov: fatalita, solidarita, zodpovednosť, reciprocita. Tieto štyri termíny figurujú v centre diskusií o sociálnej ochrane, a to od čias anglických zákonov o chudobných v 17. storočí, až do zrodu a ďalšej existencie štátu blahobytu, teda až do konca 20. storočia. Za jeden z najväčších nedostatkov sociálneho štátu sa považuje tzv. vynútená solidarita. Solidaritu zvykneme definovať „ako vzájomnú podporu a ako vzájomnú ochranu

proti sociálnym (životným aj majetkovým) rizikám a ich následkom, s odloženou reciprocitou. Solidárna schéma môže mať rôznu povahu a podobu, od neformálnej komunitnej svojpomoci cez vytváranie vzájomne podporných spolkov, či poisťných fondov“ (Hunčová, 2010, s. 55). Neoliberalizmus vo všeobecnosti, pokiaľ sa jedná o problematiku občianskej emancipácie v rámci sociálneho štátu smeruje väčšinu svojej kritiky práve k sociálnym štátom vytvorenej umelej solidarite ako neprípustne intervenčnej forme podkopávajúcej nezávislosť individua.

Pokiaľ však vnímame dané záležitosti v kontexte doby, je možné aj v takto vynútenej solidarite nájsť prvky logiky. „V demokratických štátoch blahobytu o ktorých ukotvení nebolo žiadnych pochybností, sa konflikty týkali najviac rozdeľovania zdrojov, takže mohli byť riešené pomocou distributívnych kategórií s odvolaním na univerzalistické princípy“ (Fraser, Honneth, 2004, s. 14). Existencia sociálneho štátu a intenzita jeho intervencionistických politík veľaokrát závisela na verejnej podpore a konsenze. Práve tá v mnohých prípadoch legitimovala koncept formálnej solidarity podporovanej štátom za potrebný a žiaduci obzvlášť v dobe, v ktorej „o tom, koľko ocenenia si jednotlivec v spoločnosti legitímne zasluhuje, už nemá rozhodovať členstvo v stavovskej skupine so zodpovedajúcimi kódexmi cti, ale osobne podaný výkon v štruktúre industriálnej organizovanej deľbe práce“ (Fraser, Honneth, 2004, s. 182 – 183).

Je možné konštatovať, že sociálny štát sa stal riešiteľom mnohých problémov súvisiacich s emancipáciou a saturovaním základných sociálnych potrieb tých najmenej solventných skupín obyvateľstva. V priebehu desaťročí jeho fungovania sa ocital vo viacerých rozličných spoločenských, kultúrnych a ekonomických konšteláciách testujúcich jeho odolnosť a opodstatnenosť. Dlhú dobu sa jednalo o trojčlenku demokracia – trh – sociálny štát, v intenciách ktorej sa viedla diskusia o sociálnom uznaní tých najslabších. Približne posledných štyridsať rokov sa k uvedeným hodnotovým dimenziám pridáva aj (zdá sa) nevyhnutnosť v podobe globalizácie. V súvislosti s tendenciami typickými pre ekonomickú globalizáciu sa v čoraz intenzívnejšej podobe prejavuje výrazný tlak na kompetencie jednotlivých vlád pre ktoré bolo ešte doteraz charakteristické aktívne prerozdeľovanie a v istej miere komplexnejšie regulovanie hospodárskeho života vo svojich hraniciach. V tejto súvislosti Jan Keller zaujíma jednoznačné stanovisko, keď konštatuje, že je „v záujme nielen chudobnej časti spoločnosti, ale taktiež bohatých investorov, aby sociálny štát ostal v nejakej (napríklad aj národnej) podobe zachovaný. Pre bezpečnosť investícií bude vždy potrebný určitý stupeň sociálneho zmieru. Aj keď sociálny štát predstavuje pomerne nákladnú formu vnútornej pacifikácie spoločnosti, bez neho by náklady na udržanie sociálneho zmieru boli pravde-

podobne ešte oveľa vyššie“ (Keller, 2006, s. 37). S Kellerom môžeme súhlasiť aj v jeho ďalšej argumentácii, keď poukazuje, že stúpenci vyššie zmieneného poňatia sa neobmedzujú len na ekonomicky relevantnú argumentáciu. Podľa nich je žiaduce, aby trh pôsobil v demokratických podmienkach, avšak bolo by ťažké udržať demokraciu a s ňou súvisiace humanitárne hodnoty bez veľkorysej sociálnej politiky, ktorá predstavuje do značnej miery hodnotu sama o sebe a v konkrétnych obdobiach je zo strany početných neuznaných más aj radikálne artikulovaná a dožadovaná (Keller, 2006).

Je možné zo strany názorového spektra obhajujúceho trh a spravodlivosť z neho vyplývajúcu, prostredníctvom ktorej sa pre milióny ľudí stali všetky pozitívne výdobytky kapitalizmu realitou, ospravedlniť iné, tou istou logikou postihnuté masy, ktoré sa však ocitli na strane opačnej? Ak áno, tak v tom prípade by mali byť ospravedlnené aj konkrétne extenzívnejšie politiky sociálneho štátu. Pokiaľ sa pohybujeme v rovine abstraktnejšej, a teda v rovine uvažovania o dosiahnutí uznania pre čo najširšie skupiny postihnutých neuznaním ich elementárnych potrieb, mohla by sa stať snaha o dosiahnutie väčšej rovnováhy sociálno-ekonomických vzťahov za určujúcu výzvu našej doby.

Literatúra:

- ANDERSEN-ESPING, G.: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press 1990.
- ARNOLDOVÁ, A.: *Vybrané kapitoly ze sociálního zabezpečení*. I. část. Praha: Karolinum 2004.
- KRÁLOVÁ, L.: 2005. Sociální vyloučenost a sociální politika. In: Bolfíková, E. (ed.): *Medzi občanom a štátom. Kontexty slobody, demokracie a spravodlivosti*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2005.
- FRASER, N. – HONNETH, A.: *Prerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia 2004.
- HRUBEC, M.: *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha: Filosofia 2011.
- HRUBEC, M., a kol.: *Etika sociálních konfliktů*. Praha: Filosofia 2012.
- HUNČOVÁ, M.: *Ekonomický rozměr občanské společnosti*. Praha: Wolters Kluwers 2010.
- KELLER, J.: *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON 2006.
- PEHE, J.: *Demokracie bez demokratů*. Praha: PROSTOR 2010.
- RÁKOSNÍK, J.: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945 – 1960*. Praha: Fontes 2010.

Štúdia je čiastkovým výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0523/12 *Idea tolerancie – jej multikultúrne východiská, dimenzie, limity a ich interdisciplinárne (filozofické, teologické a politologické) reflexie*.

(NE)ÚSPEŠNÁ TREFA

DOMINIKA ŠMIHULOVÁ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: dominika.smihulova@gmail.com

Abstract:

The paper focuses on systematic modernization of the Ministry of foreign affairs of the Slovak Republic headed by Jan Kubis, which began to implement in 2007. This project was named TREFA (Permanent effectiveness of management). The aim of this paper is to present the progress of the reform, the results of the process analysis and the implementation of long-term systematic measures in each year.

Keywords:

TREFA, modernization, Ministry of Foreign Affairs of the Slovak Republic

Od roku 1993 do súčasnosti prešlo Ministerstvo zahraničných vecí SR (MZV)¹ niekoľkými zmenami. Koncom roka 2006 sa vedenie ministerstva na čele s Jánom Kubišom rozhodlo pre systémovú modernizáciu MZV, ktorá sa začala realizovať v roku 2007. Vtedajší minister zahraničných vecí SR si dal za cieľ systémovú modernizáciu rezortu, čomu zodpovedalo aj samotné pomenovanie projektu TREFA, teda Trvalá Efektivita riadenia. V tomto príspevku priblížime, ako reforma prebiehala a či bola efektívna. Pri jeho koncipovaní sme vychádzali hlavne z prác Marcela Peška, ktorý bol vtedajším vedúcim služobného úradu, ako aj z dokumentov MZV z rokov 2006 – 2009.

S už spomínaným zámerom zmodernizovať rezort „schválilo dňa 23. novembra 2006 vedenie ministerstva záverom č. 335/2006 návrh na vykonanie procesného, hospodárskeho, organizačného, funkčného, personálneho a informačného auditu a zavedenie systému trvalého zvyšovania výkonnosti v rezorte Ministerstva zahraničných vecí SR (projekt TREFA)“ (Analýza – vyhodnotenie Národného programu kvality SR na roky 2004 – 2008, 2009, s. 36). Zmeny sa mali udiať na základe procesnej analýzy, ktorej základ bol v prijatí a dlhodobej implementácii systémových opatrení.

Ako vzor v prípade vypracovania TREFY poslúžilo dánske MZV, ktoré bolo pre SR porovnateľné veľkosťou a malo aj skúsenosti s modernizáciou rezortu. Vo výročnej správe rezortu zahraničia za rok 2007 (2008) bola vízia budúceho fungovania MZV zameraná hlavne na zefektívnenie jeho činnosti v snahe dosiahnuť „menej administratívy, viac diplomacie,“ na orientovanie sa na kvalitu, nie na kvantitu, dôraz bol tiež kladený aj na profesionalitu zamestnancov a jej nemenej dôležitým zámerom bolo upevňovanie medzinárodného postavenia SR. Zámerom projektu TREFA bola podpora strategického plánovania a riadenia, odbyrokratizovanie a zjednodušenie práce zamestnancov, sprehľadnenie kariérneho poriadku a zlepšenie zákona o zahraničnej službe. Išlo v nej aj o zefektívnenie hospodárenia, ako aj rozpočtové a finančné riadenie. V neposlednom rade bolo potrebné optimalizovať systém informačných a komunikačných technológií (IKT).

Partnerom projektu TREFA bola externá konzultačná spoločnosť Centire, s.r.o. Celkový rozpočet na realizáciu projektu počas dvoch rokov nesmel prekročiť 20 mil. Sk, pričom finančné prostriedky boli stanovené v rozpočte na rok 2007 a 2008. Projekt bol rozdelený na niekoľko fáz. Prípravná fáza trvala od januára do sep-

¹ V texte používame skratku MZV označujúcu pôvodný názov rezortu – Ministerstvo zahraničných vecí SR. Od 1. septembra 2012 nastala zmena v názve, kedy sa rezort premenoval na Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR.

tembra 2007, od októbra 2007 do apríla 2008 bola realizovaná analytická fáza a záverečnou bola implementačná fáza, ktorá trvala od mája do decembra 2008 (Peško, 2008a).

Prvá fáza realizácie projektu spočívala vo vytvorení pracovných skupín na plnenie stanovených úloh. Za strategické smerovanie a rozhodovanie zodpovedal koordinačný výbor TREFY. Vedúci služobného úradu bol poverený operatívnym vedením pracovných skupín a zriadil projektový tím. Zabezpečoval prípravnú fázu projektu, podklady pre výber externého konzultanta, navrhoval riešenia a neskôr koordinoval a riadil projekt v spolupráci s projektovým tímom konzultanta. Zamestnanci MZV vytvorili pracovné a analytické skupiny.¹ V marci 2007 bolo zriadených šesť pracovných skupín, ktoré sa zameriavali na riešenie týchto úloh: procesy, stratégie, ľudské zdroje, finančné riadenie, informačné technológie, komunikácia. Ich cieľom bolo rozpracovanie zámerov projektu do konkrétnych opatrení, vyhodnotenie zistenia procesnej analýzy a navrhovanie riešenia.² Na intenzívnu komunikáciu a zapojenie zamestnancov do projektu bol schválený komunikačný plán, prostredníctvom ktorého boli zamestnanci informovaní o všetkých veciach týkajúcich sa projektu TREFA.

Druhá fáza bola zameraná na procesnú analýzu, ktorá tvorila dôležitú časť projektu. Jej súčasťou bol prieskum zamestnancov rezortu ako aj externých partnerov. Analytická etapa potvrdila viacero systémových nedostatkov v práci MZV. Nedostatky sa prejavili napríklad v neprehľadnom systéme práce MZV, neuplatňovaní procesného pohľadu na riadenie a nezavedení systému na podporu trvalého zlepšenia kvality riadiacich procesov, nebolo zadefinované poslanie rezortu, nekládol sa dôraz na strategické riadenie, projektové riadenie a plánovanie činnosti, systém riadenia na zastupiteľských úradoch bol označený ako drahý, formálny a administratívne náročný, nedostatky sa prejavili takisto v rotácii vysielania zamestnancov na zastupiteľské úrady a ich návrat do ústredia po 3 – 4 rokoch, vnútorný audit bol vnímaný zamestnancami skôr ako kontrola. Mínusom bolo aj to, že za celé obdobie svojho pôsobenia MZV neuskutočnilo manažérsky audit, ktorý by určil potenciál vedúcich pracovníkov a nastavil systém manažérskeho vzdelávania. Nedostatok sa prejavil aj v neoptimálnom fungovaní komunikácie medzi riadiacimi pracovníkmi a zamestnancami MZV, či neefektívnom a časovo náročnom obehu dokumentov prostredníctvom referátника. Taktiež jednotlivé pozície v ústredí a zahraničí nemali presne zadefinované kompetencie, potrebnú kvalifikáciu a schopnosti na výkon agendy. Bola potrebná zme-

na v kariérnom systéme, chýbal systém vzdelávania zamestnancov, problémy ako neprehľadnosť a administratívna náročnosť sa preukázali aj pri čerpaní z rozpočtových prostriedkov, MZV nemalo vypracovanú koncepciu rozvoja IKT.³ Ako uviedol Peško (2008b), výsledky anonymného prieskumu názorov zamestnancov MZV z roku 2007 poukázali na najväčšie nedostatky, medzi ktoré patrilo plánovanie a organizovanie na úrovni organizácie, kvalita riadenia, komunikácia zdola nahor, odmeňovanie a riadenie ľudských zdrojov. Výsledky prieskumu zamestnancov len potvrdili výsledky procesnej analýzy. Na druhej strane však prieskum externých partnerov rezortu, ktorý sa robil v novembri 2007 ohľadom ich spokojnosti so spoluprácou s MZV, dopadol pozitívne. Kvalita spolupráce bola hodnotená ako dobrá. Slabina sa odhalila najmä v prezentácii ministerstva navonok (Výročná správa Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky, 2008).

Výsledky procesnej analýzy, ktoré poukázali na viacero nedostatkov, boli sformulované do odporúčaní na realizáciu modernizačných a systémových opatrení, a to formou akčných plánov, ktoré boli následne rozpracované do už konkrétnych implementačných projektov. Prvým bol akčný plán zavedenia strategického plánovania a projektového riadenia. Súčasťou tohto plánu bola aj schválená zmena organizačnej štruktúry, ktorá ako uvádza Peško (2008a), mala lepšie obsiahnuť strategické priority rezortu, medzi ktoré patrili ekonomický rozmer diplomacie alebo oddelenie hlavných a podporných procesov. Akčný plán zavedenia procesného riadenia a systému riadenia kvality podľa modelu výnimočnosti s názvom European Foundation for Quality Management (EFQM) mal za úlohu odstraňovanie slabých miest pri strategickom riadení administratívnych procesov, používaní zverených zdrojov, či práci s ľuďmi a pod. Ďalej išlo o akčný plán rozvoja finančno-administratívnych činností, akčný plán rozvoja IKT a stratégiu rozvoja ľudských zdrojov. Posledná stratégia sa orientovala na profesionalitu a rozvoj zamestnancov, upravil sa ňou systém rotácie či kariérny poriadok.⁴

S reformovaním MZV, ktoré sa začalo schválením TREFY, súvisela aj stratégia MZV Úspešné Slovensko v bezpečnom svete (2008). Išlo o súbor prioritných úloh a strategického smerovania MZV, ako aj o prepojenie systému plánovania so systémom riadenia výkonnosti, hodnotenia a odmeňovania. Táto stratégia bola hlavným manažérskym a plánovacím nástrojom v rukách rezortu, ktorá mala za cieľ dosiahnuť, aby zahraničná služba plnila svoje úlohy čo najlepšie v súlade so zahraničnopolitickými záujmami štátu, bola aj východiskom pre zavedenie systému strategického plánovania.

¹ Od začiatku projektu sa na jeho realizácii zúčastnilo 100 z takmer 470 pracovníkov MZV (Peško, 2008a).

² Pozri bližšie Peško, 2008a, s. 93 – 96.

³ Pozri bližšie Peško, 2008a, s. 97 – 101.

⁴ Pozri bližšie Peško, 2008a, s. 102 – 104.

Prvý rok implementácie reforiem splnil predstavy jej autorov. V roku 2007 sa predovšetkým orientovalo na reštrukturalizáciu zamestnancov rezortu, znížil sa ich počet, investovalo sa do vzdelávania, zvýšili sa kritériá pri ich výbere. Optimalizoval sa aj počet vyslaných zamestnancov, či nastala zmena v kategorizácii zastupiteľských úradov. V oblasti IKT sa vypracoval napríklad projekt intranet.¹ V ďalšom roku, ako sa deklarovalo vo Výročnej správe MZV SR (2008), sa v rámci TREFY orientovalo na oblasti ako bezpečnosť, demokracia, ľudské práva a právny štát, prosperita, efektívna EÚ, verejná diplomacia a služba občanovi. Najviditeľnejšou zmenou na ministerstve bola od 1. septembra 2008 zmena jeho organizačnej štruktúry. Boli zavedené tri úrovne riadenia a znížil sa počet riadiacich pracovníkov na základe zrušenia oddelení na politických odboroch. Dôležitým krokom bolo oddelenie hlavných a podporných procesov, ako aj kladenie dôrazu na hospodársku a verejnú diplomáciu. Zmenou organizačnej štruktúry sa vytvorili predpoklady pre zavedenie projektového a procesného riadenia, čo bolo cieľom projektu TREFA. V roku 2009 sa pozornosť sústredila na oblasť primárnych vzdelávacích aktivít.² Schválenie koncepcie činnosti Diplomatickej akadémie, bolo ďalším pozitívom v tejto oblasti.³ V júni 2009 vznikol Odbor krízového manažmentu (OKRM), ktorého cieľom bolo vytvoriť komplexný systém zabezpečenia plnenia úloh krízového manažmentu. Jeho hlavnou úlohou „bolo realizovať jednoduchý, dostatočne flexibilný a efektívny systém krízového manažmentu, kompatibilný so systémom národného a medzinárodného krízového manažmentu“ (Výročná správa Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky, 2009, s. 52). Získané skúsenosti z implementačného procesu boli v roku 2010 využité na zvýšenie kvality a efektívnosti prác vykonávaných zapojením projektových mechanizmov (Výročná správa Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky, 2009). Zmena vedenia rezortu po parlamentných voľbách v roku 2010 však mala za následok „odmlčanie“ projektu TREFA.

V TREFE išlo o prvý pokus o projektové riadenie, čo bolo veľkým prínosom. Toto riadenie je aj v súčasnosti definované v organizačnom poriadku MZV. Pokus o reformu v roku 2007 sa ale nepodarilo realizovať do finálnej podoby, implementovala sa len čiastočne. Zodpovedať otázku o úspešnosti či neúspešnosti TREFY je preto v tomto prípade ťažké. Reakcie na TREFU boli rôzne. Pozitívne sa hodnotila snaha o komplexný prístup, vytvorili sa procesné mapy rezortu. Avšak jej

kritici jej vyčítali administratívnu náročnosť, duplicitné až triplicitné činnosti. Marcel Peško (2008a) v už spomínanej práci *Modernizácia slovenskej zahraničnej služby* zhrnul kritické faktory, ktoré mohli ovplyvniť realizáciu projektu. Išlo o nejednoznačnú podporu projektu zo strany vedenia MZV, problém s nepresným definovaním cieľov, nepresvedčenie vedenia zamestnancov o potrebe a význame reformy, problémy s implementáciou opatrení, nedostatočné zabezpečenie projektu, nedodržanie určeného časového harmonogramu a rozpočtu, ako aj nepresné vyhodnocovanie potenciálnych rizík a ich eliminovanie.

Reformovať ministerstvo, ktoré je súčasťou štátnej správy SR a zodpovedá za jej zahraničnú politiku, je veľmi ťažké. Je množstvo faktorov ťažko kvantifikovateľných, ktoré súvisia s činnosťou MZV. Postavenie MZV ovplyvňuje vonkajšie aj vnútorné prostredie, a nie všetky procesy sú predvídateľné, a tým pádom merateľné. Preto skôr možno treba uvažovať o komplexnej reforme celej štátnej správy, na základe ktorej by napríklad došlo k zlepšeniu komunikácie jednotlivých rezortov.

Literatúra:

- Analýza – vyhodnotenie – Národného programu kvality SR na roky 2004 – 2008, 2009. Dostupné na internete:
www.unms.sk/swift_data/.../kvalita/npk/Vyhodnotenie%20NPK.do [cit. 28. 8. 2012].
- PEŠKO, M.: *Modernizácia slovenskej zahraničnej služby*. In: Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky 2007. Bratislava: Výskumné centrum SPPA, N. O. 2008a, s. 95 – 103.
- PEŠKO, M.: *Modernizácia slovenskej diplomatickej služby – skúsenosti z realizácie projektu TREFA*. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. *Diplomatická služba členského štátu EÚ v procese európskej integrácie*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM 2008b, s. 23 – 48.
- Správa o plnení úloh zahraničnej politiky SR v roku 2007. Dostupné na internete:
[http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_B53BA3F653158665C12576480044A056_SK/\\$File/SPRAVA%202007%20final.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_B53BA3F653158665C12576480044A056_SK/$File/SPRAVA%202007%20final.pdf) [cit. 28. 8. 2012].
- Stratégia MZV SR. *Úspešné Slovensko v bezpečnom svete*. Dostupné na internete:
[http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_E64D391723AD1CCFC1257648004601A5_SK/\\$File/Strategia%20MZV%20definit%20260208.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_E64D391723AD1CCFC1257648004601A5_SK/$File/Strategia%20MZV%20definit%20260208.pdf) [cit. 23. 8. 2012].

¹ Pozri bližšie Peško, 2008b, s. 32.

² Pozri bližšie Výročná správa Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky, 2009, s. 54.

³ Diplomatická akadémia začala pôsobiť od 1. januára 2010 ako samostatný odbor v rámci Osobného úradu MZV.

Výročná správa Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky. Zahraničná politika v roku 2007. Dostupné na internete:

<[http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_2E2FD701EBEE6EFBC1257648004FF001_SK/\\$File/sk%20VS%20MZV%20SR%20-%20text-%20final%202007.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_2E2FD701EBEE6EFBC1257648004FF001_SK/$File/sk%20VS%20MZV%20SR%20-%20text-%20final%202007.pdf)> [cit. 20. 8. 2012].

Výročná správa Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky. Zahraničná politika v roku 2008. Dostupné na internete:

<[http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_236A069533A774E4C1257648004F02AE_SK/\\$File/V%C3%BDro%C4%8Dn%C3%A1%20spr%C3%A1va%202008.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_236A069533A774E4C1257648004F02AE_SK/$File/V%C3%BDro%C4%8Dn%C3%A1%20spr%C3%A1va%202008.pdf)> [cit. 28. 8. 2012].

Výročná správa Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky. Zahraničná politika v roku 2009. Dostupné na internete:

<[http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_4F35158C15332CFFC125770300242355_SK/\\$File/Vyrocnna_sprava_2009_.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_4F35158C15332CFFC125770300242355_SK/$File/Vyrocnna_sprava_2009_.pdf)> [cit. 28. 8. 2012].

Zameranie zahraničnej politiky Slovenskej republiky na rok 2009. Dostupné na internete:

<[http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_DF356E50EB654ED4C125764800404D3A_SK/\\$File/zameranie%20ZP%202009.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_By-ID/ID_DF356E50EB654ED4C125764800404D3A_SK/$File/zameranie%20ZP%202009.pdf)> [cit. 23. 7. 2012].

Rubrika *Fórum pre integráciu sémantiky* predstavuje priestor, v ktorom sa prispievatelia môžu voľne, ale pritom odborne a vedecky, vyjadriť k problematike nejednoznačnosti vymedzovania politologických pojmov. Cieľom rubriky je hľadať (a nájsť) jednoznačné vymedzenie skúmaného pojmu.

METÓDY VOLEBNÉHO DELITEĽA versus METÓDY VOLEBNÝCH DELITEĽOV

VLADIMÍR DANČIŠIN

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: vladimir.dancisin@unipo.sk

V tomto príspevku sa pokúsime odlíšiť dva politologické pojmy, ktoré sa objavujú (často ako synonymá) v súvislosti s metódami prerozdelenia mandátov v pomernom volebnom systéme. Ide o termíny: metódy volebného deliteľa a metódy volebných deliteľov. Cieľom je poukázať na to, že metodika prideľovania mandátov prostredníctvom týchto – typovo príbuzných – metód je odlišná a hlavne, že zdôrazniť, že všetky metódy volebného deliteľa je možné transformovať na metódy volebných deliteľov (metódy najväčších priemerov/podielov), avšak naopak to neplatí.

Metódy volebného deliteľa

Metódy volebného deliteľa sa v odbornej literatúre (napr. Krejčí, 2006, Chytilík et al., 2009, Lebeda, 2008) vysvetľujú tak, že mandáty prostredníctvom týchto metód sa prerozdeľujú jednou matematickou operáciou v jednom skrutíniu bez potreby prerozdeľovať zostatkové hlasy. Uvedené konštatovanie je korektné a plne korešponduje s metodikou, ktorú metódy volebného deliteľa využívajú na prerozdelenie mandátov. Problémom však je, že vyššie uvedení autori vo svojich príkladoch opisujú postup prerozdelenia mandátov využitím metód volebného deliteľa tak, že sa mandáty postupne prideľujú jednotlivým stranám na základe prednostného práva, ktoré bolo určené volebnými deliteľmi (t. j. radom čísiel, ktorý je typickou pre jednotlivé metódy). Postupné prideľovanie mandátov je len veľmi ťažko možné označiť za prerozdelenie

mandátov v jednom skrutíniu využitím jednej matematickej operácie. A ďalším problémom je skutočnosť, že nie všetky metódy volebných deliteľov je možné označiť za metódy volebného deliteľa.

Základným problémom metód volebného deliteľa je nájsť takého volebného deliteľa (fr. *diviseur électoral*, v angl. *electoral divisor*, na označenie volebného deliteľa budeme využívať symbol λ), ktorý umožní po príslušnom zaokrúhlení prerozdeliť všetky mandáty v jednom skrutíniu. Volebný deliteľ je, podobne ako volebná kvóta, volebné číslo. Na rozdiel od volebnej kvóty (Q) však nie je možné vypočítať volebného deliteľa jednoduchým vzorcom. Volebný deliteľ sa určuje *ad hoc* po každých voľbách.

Hľadanie volebného deliteľa môže začať využitím exaktnej kvóty vypočítanej na základe vzorca $\lambda' = H/M$, kde H je počet platných hlasov a M počet mandátov, ktoré je potrebné prerozdeliť. Aplikovaním takto získaného volebného deliteľa sa často stáva, že sa po príslušnom zaokrúhlení neprerozdelia všetky mandáty, resp. prerozdelí sa viac mandátov, ako je k dispozícii. Musí dôjsť k modifikácii volebného deliteľa, ktorý je napríklad metódou pokusu a omylu upravený tak, aby sa prerozdelil žiadaný počet mandátov. V prípade, že sa prerozdelí viac mandátov, ako je možné rozdeliť, volebný deliteľ sa zväčšuje, v opačnom prípade sa volebný deliteľ zmenšuje.

Hľadanie adekvátneho volebného deliteľa metódou pokusu – omyl nie je optimálne a ani efektívne, pretože vyžaduje opakovanie prepočítavania až do momentu,

kým sú požadovaným spôsobom prerozdelené všetky mandáty. To si uvedomoval napríklad V. D'Hondt, ktorý ako prvý prišiel s matematicky sofistikovaným spôsobom nájdenia volebného deliteľa.

D'Hondtova metodika exaktného výpočtu volebného deliteľa je založená na postupnom vydelení hlasov jednotlivých strán radom prirodzených čísel 1, 2, 3, 4, 5... Výsledkom uvedeného delenia sú priemery (podieľy) strán, ktoré sa zoradia od najväčšieho po najmenšie až do počtu, ktorý je zhodný s celkovým počtom mandátov, ktoré je potrebné rozdeliť. Posledný priemer v takto vytvorenom poradí, za ktorý ešte prípadne získá mandát, je volebným deliteľom¹. Napríklad v prípade, že je potrebné rozdeliť sto mandátov, vytvorí sa poradie sto najväčších priemerov a práve stý priemer je volebným deliteľom. Pre V. D'Hondta nebolo dôležité zisťovať, ktorá strana má prvý, druhý, tretí atď. najväčší priemer. Počet mandátov pre jednotlivé strany sa určí vydelím celkového počtu hlasov jednotlivých strán volebným deliteľom a každá strana získá toľko mandátov, koľkokrát celým číslom obsiahne volebného deliteľa². Využitím D'Hondtovej metodiky už nie je problém nájsť exaktným spôsobom volebného deliteľa aj pre ostatné metódy³.

Jedným zo spôsobom, ako vysvetliť algoritmus pridelovania mandátov jednotlivým stranám prostredníctvom metód volebného deliteľa je pridelovania na základe zaokrúhľovania kvót strán (q_i) vypočítaných na základe vzorca $q_i = h_i/\lambda$, kde h_i je počet hlasov strany i a λ volebný deliteľ. Kvótu (q_i) zaokrúhľujeme smerom nahor alebo nadol podľa vopred stanoveného spôsobu zaokrúhľovania. Pravidlá zaokrúhľovania môžu byť určené rôznym spôsobom: Jeffersonova metóda zaokrúhľuje q_i vždy nadol. Adamsova metóda zväčšuje hodnotu q_i na najbližšie celé číslo. Websterova me-

tóda využíva štandardné zaokrúhľovanie. Huntingtonova metóda na určenie, či sa volebná kvóta strany zaokrúhľuje smerom nahor alebo nadol využíva geometrický a Deanova metóda harmonický priemer medzi dolnou $[q_i]$ a hornou kvótou $[q_i] + 1$. Zaokrúhľovanie kvóty q_i sa uskutočňuje tak, že v prípade, že desatinná časť kvóty q_i je väčšia alebo rovná určenej hranici, strana získava toľko mandátov, ako je horná hranica kvóty, v opačnom prípade získava mandáty v počte dolnej hranice kvóty⁴.

Pri takomto vysvetlení metodiky pridelovania mandátov nie je pre laického pozorovateľa principiálny rozdiel medzi metódami volebnej kvóty a metódami volebného deliteľa. V prvom aj v druhom prípade ide o vypočítanie kvóty pre konkrétnu stranu ($q_i = h_i/Q$, resp. $q_i = h_i/\lambda$), pričom sa výsledná kvóta q_i upraví na celé číslo. Dôležitým rozdielom medzi týmito skupinami metód je to, že pri metódach volebnej kvóty je zaokrúhľovanie smerom nahor/nadol nekonzistentné, teda je závislé od počtu neobsadených mandátov a zostatkov jednotlivých strán. Pri metódach volebného deliteľa je zaokrúhľovanie vždy konzistentné. Každá kvóta strany sa zaokrúhľuje smerom nahor/nadol podľa určeného spôsobu zaokrúhľovania.

Číselný bod, ktorý označí deliacu čiaru medzi zaokrúhlením kvóty strany smerom nahor alebo nadol, je možné určiť ľubovoľne. Hranicou môže byť ľubovoľné číslo od nula do jedna. Objaviteľ novej metódy si tak môže určiť napríklad hranicu 0,618 a odvodiť ju od zlatého rezu, resp. jej obrátenú verziu 0,382. Samozrejme, je možné vytvoriť aj ďalšie hranice zaokrúhľovania ako napr. 0,6, 0,8 atď. Napríklad M. de Condorcet stanovil hranicu na 2/5 zostatku, t. j. na bode 0,4, čím stanovil, že každá kvóta strany so zostatkom rovným alebo väčším, ako je 0,4 sa zaokrúhľuje nahor. V opačnom prípade nadol. Medzi metódy volebného deliteľa môžeme zaradiť aj dánsku metódu, ktorá je známa tým, že využíva rad deliteľov 1, 4, 7, 10 atď. Pri uvedenej metóde môžeme nájsť volebného deliteľa, ktorým môžeme prerozdeliť všetky mandáty v jednom skrutíniu, museli by sme však využiť netypický spôsob zaokrúhľovania volebných kvót strán. Hranická hodnota by bola 0,3.

Metódy volebného deliteľa môžeme rozdeliť na parametrické a neparametrické. Parametrické stanovujú identickú prahovú hranicu pre všetky volebné kvóty q_i . Medzi takéto metódy patrí napríklad Adamsova metóda, Jeffersonova metóda, Condorcetova metóda

¹ Definícia D'Hondtovej metódy sa objavila v zákone o voľbách (*Code électoral*) po jeho novelizácii v roku 1899 (zákon z 29. decembra 1899). Čl. 5 novelizovaného zákona sa upravil čl. 263 zákona o voľbách takto: "*Le bureau principal divise successivement par 1, 2, 3, 4, 5, etc., le chiffre électoral de chacune des listes et range les quotients dans l'ordre de leur importance jusqu'à concurrence d'un nombre total de quotients égal à celui des membres à élire. Le dernier quotient sert de diviseur électoral*" (ods. 1).

² Čl. 263 ods. 2 zákona o voľbách (*Code électoral*): "*La répartition entre les listes s'opère en attribuant à chacune d'elles autant de sièges que son chiffre électoral comprend de fois ce diviseur...*" (ods. 2).

³ Napríklad volebného deliteľa Websterovej metódy nájdeme, ak vydelíme hlasy jednotlivých strán radom prirodzených čísel 0,5, 1,5, 2,5, 3,5 atď. a zoradíme vzniknuté podieľy strán až do počtu, ktorý korešponduje s celkovým počtom mandátov, ktoré je potrebné prerozdeliť. Websterovým volebným deliteľom je posledný podiel v takto vytvorenom poradí. Hlasy jednotlivých strán sa vydedia volebným deliteľom. Výsledok delenia, zaokrúhlený na celé číslo, je pridelený počet mandátov pre jednotlivé strany.

⁴ Napríklad, ak je kvóta strany $q_i = 1,38$, Jeffersonova, Websterova a Huntingtonova metóda (geometrický priemer čísel 1 a 2 je 1,41) prisúdi strane jeden mandát. Adamsova a Deanova metóda (harmonický priemer čísel 1 a 2 je 1,33) prisúdi strane dva mandáty.

(hranica 0,4) a Websterova metóda (hranica 0,5)¹. Medzi neparametrické metódy volebného deliteľa patria napr. Huntingtonova metóda, resp. Deanova metóda z dôvodu, že geometrický a harmonický priemer dolnej a hornej kvóty je pri rôznych hodnotách kvóty odlišný.

Metódy volebných deliteľov

Metódy volebných deliteľov (tiež nazývané ako metódy najväčších priemerov) pridelujú mandáty jednotlivým stranám vytváraním priorít (prednostného práva, angl. *priority ranking*) na získanie jednotlivých mandátov. Tu je potrebné zdôrazniť, že v tomto prípade sa za volebných deliteľov považuje rad čísel, prostredníctvom ktorých sa stanovuje prednostné právo na práve pridelovaný mandát. Štandardné vysvetlenie princípu metód volebných deliteľov vychádza zo zásady, že nie je spravodlivé, aby niektorá strana získala mandát skôr, pokiaľ má menšie prednostné právo ako iná strana. Metodika stanovovania priority je u jednotlivých metód, samozrejme, odlišná. E. V. Huntington (1921a) preukázal, že metódy volebného deliteľa je možné transformovať na metódy volebných deliteľov. Jeffersonova metóda stanovuje prioritu na základe vzorca $p_i = h_i / (x_i + 1)$, kde p_i je primer/podiel strany i , h_i je počet hlasov strany i a x_i je počet už pridelených mandátov strane i .² Websterova metóda vypočítava priority na základe vzorca $p_i = h_i / (x_i + 0,5)$; Huntingtonova metóda na základe vzorca $p_i = h_i / \sqrt{x_i(x_i+1)}$; Deanova metóda $p_i = h_i / (2x_i(x_i + 1)/2x_i + 1)$ a Adamsova metóda na základe vzorca $p_i = h_i / x_i$. Strana, ktorá na základe uvedených vzorcov získa najväčšiu prioritu, získava prvý mandát. Po pridelení prvého mandátu sa opäť vypočítavajú priority strán podľa jedného z uvedených vzorcov a druhý mandát získa strana s momentálne najväčšou prioritou (pokojne to môže byť aj strana, ktorá získala prvý mandát).

V tejto súvislosti je vhodné spomenúť, že nie všetky metódy najväčších deliteľov je možné transformovať na metódy volebného deliteľa. Dobrým príkladom je Imperialiho metóda³, pri ktorej nie je možné nájsť volebného deliteľa (volebné číslo), použitím ktorého by bolo možné prerozdeliť všetky mandáty v jednom skrutíniu s využitím jednej matematickej operácie. Imperialiho metódu je možné označiť len ako metódu volebných deliteľov, resp. metódu najväčších priemerov.

Záver

Odlišovať metódy volebného deliteľa a metódy volebných deliteľov (metódy najväčších priemerov) je potrebné minimálne z dvoch dôvodov. Po prvé, metodika týchto metód je odlišná. A po druhé, nie všetky metódy volebných deliteľov je možné transformovať na metódy volebného deliteľa. Medzi metódy volebného deliteľa môžu byť zaradené len metódy, pri ktorých je možné nájsť volebného deliteľa, prostredníctvom ktorého – využitím jedného zo spôsobu zaokrúhlenia zostatkov kvóty strán – možno prerozdeliť všetky mandáty medzi jednotlivé strany v jednom skrutíniu.

Literatúra:

- BALINSKI, M. L. – RAMÍREZ, V.: Parametric Methods of Apportionment, Rounding and Production. Mathematical Social Sciences, roč. 37, č. 2 (Mar., 1999), s. 107 – 122.
- DANČIŠIN, V.: Metódy prerozdelenia mandátov v pomernom volebnom systéme. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013.
- D'HONDT, V.: Exposé du système pratique de représentation proportionnelle. Gante, Imprimerie Eug. Van der Haeghen 1885.
- D'HONDT, V.: Question électorale. La Représentation Proportionnelles des Partis par un Electeur. Bruxelles, Bruylant – Christophe & Cie 1878.
- D'HONDT, V.: Exposé du système pratique de représentation proportionnelle. Gante, Imprimerie Eug. Van der Haeghen 1885.
- HUNTINGTON, E. V.: The Apportionment of Representatives in Congress. Transactions of the American Mathematical Society, roč. 30, č. 1 (Jan., 1928), s. 85 – 110.
- HUNTINGTON, E. V.: The Mathematical Theory of the Apportionment of Representatives. Proceedings of the National Academy of Science of the USA, roč. 7, č. 4 (1921a), s. 123 – 127.
- HUNTINGTON, E. V.: A New Method of Apportionment of Representatives. Quarterly Publications of the American Statistical Association, roč. 17, č. 135 (Sep., 1921b), s. 859 – 870.
- HUNTINGTON, E. V.: Discussion: The Report of the National Academy of Sciences on Reapportionment. Science, roč. 69 (May 3, 1929), s. 471 – 473.
- HUNTINGTON, E. V.: The Role of Mathematics in Congressional Apportionment. Sociometry, roč. 4, č. 3 (Aug., 1941), s. 278 – 282.
- CHYTILEK, R. – ŠEDO, J. – LEBEDA, T. – ČALOUD, D.: Volební systémy. Praha, Portál 2009.
- KREJČÍ, O.: Nová kniha o volbách. Praha, Professional Publishing 2006.

¹ O parametrických metódach pozri Balinski, Ramírez, 1999, resp. Kubiak, 2009.

² Na začiatku prerozdelenia mandátov platí $x_i = 0$.

³ Imperialiho metóda – navrhnutá Belgičanom Pierrom Imperialim v roku 1919 – využíva rad deliteľov 1, 1,5, 2, 2,5, 3 atď. O Imperialiho metóde bližšie pozri Dančišin, 2013.

LEBEDA, T.: Volební systémy poměrného zastoupení: Mechanismy, proporcionalita a politické konsekvence. Praha, Karolinum 2008.

OWENS, F.: On the Apportionment of Representatives. Quarterly Publications of the American Statistical Association, roč. 17, č. 136 (Dec., 1921), s. 958 – 968.

WEBSTER, D.: Speeches and Forensic Arguments. Zväzok II. Boston, Perkins & Marvin 1839.

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu KEGA č. 024PU-4/2012 „Geokonfliktológia – koncepcia výučby nového predmetu a vypracovania učebnice“ (vedúci projektu prof. RNDr. Robert Ištok, PhD.).

BRIGITTE HAMANNOVÁ: HITELRŮV UŠLECHILÝ ŽID. ŽIVOT EDUARDA BLOCHA, LÉKAŘE CHUDÝCH

GITA GEREMEŠOVÁ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: gita.geremesova@unipo.sk

Bezprostredne po svojej invázii do Rakúska v roku 1938 opýtal sa Adolf Hitler dvorného radcu A. Eigla: „Povedzte, žije ešte môj starý dobrý dr. Bloch? Áno, keby boli všetci Židia ako on, nebol by ani žiadny antisemitizmus.“ (Hamannová, 2012, s. 450). Onen starý dobrý Žid v americkom exile (od r. 1940) zanechal po sebe rukou napísané pamäti, ktoré rodina jeho vnuka Georga Krena – historika, experta na holokaust – odovzdala archívu Holocaust Memorial Museum vo Washingtone. Tieto dve udalosti a celý rad ďalších spojila rakúska historička Brigitte Hamannová (*1940) do monografie *Hitlerův ušlechtilý Žid. Život Eduarda Blocha, lékaře chudých*.

Brigitte Hamannová – autorka biografii o korunom princovi Rudolfovi, cisárovne Alžbete, pacifistke Berthe von Suttner, W. Mozartovi, životopisnej encyklopédie rodu Habsburgovcov i práce *Hitlerova Vídeň: diktátorova učednická léta* (Prostor, 1999), atď. – v rozhovore pre Český rozhlas (2005) uviedla, že ctí metódu pozitivizmu, t. j. prácu s archívnym materiálom a následne tento materiál sa snaží uviesť do polohy zrozumiteľnej aj pre laikov. Podľa názoru odbornej kritiky i širšej verejnosti výsledkom jej práce sú nesmierne fundované, ale zároveň čitateľsky príťažlivé a „vzrušujúce“ práce. Časť z nich bola preložená do češtiny, vrátane životných peripetií „lekára chudobných“ – Eduarda Blocha.

Monografia s rozsahom takmer 500 strán popisuje údel i poslanie humánne založeného, jemného a citlivého doktora Blocha, rodiny, príbuzných a početných

pacientov, semitov, kresťanov i nenábožných, od jeho narodenia v Čechách roku 1872 v Hlbokej nad Vltavou cez štúdium medicíny v Prahe, až po otvorenie lekárskej praxe v Linci. „S veľkou pýchou vo svojich spomienkach píše, že jeho dedo Joachim Bloch bol dvorným Židom majiteľa panstva kniežaťa Schwarzenberga a ako taký mal na starosti všetky obchodné transakcie veľkostatku“, konštatuje B. Hamannová (2012, s. 15).

Ako – dnes povieme – praktický lekár v Linci „narezil“ na Hitlerovu matku, ktorú ošetroval ku spokojnosti budúceho vodcu a jeho sestry do jej smrti v roku 1908. Hitler, linecký rodák a neúspešný adept štúdia na výtvarnej akadémii, podľa slov Blocha bezmedzne milujúci matku a nenávidiaci tyranského, despotickeho otca, mu poslať z Viedne dve vlastnoručne namaľované pohľadnice, pričom „Hitlerom vyslovená vďačnosť bola „psychoanalyticky“ interpretovaná ako nevedomá nenávisť“ (Hamannová, 2012, s. 451). Tu autorka cituje ironické slová synovca E. Blocha, popredného amerického psychiatra Johna S. Kafku, na adresu zdrojov a pôvodu Hitlerovho kruciálneho antisemitizmu. Jedným slovom židovský lekár Eduard Bloch bol latentným spúšťačom Hitlerovho antisemitizmu, a tým nepriamo i holokaustu. Takýto psychohistorický horor bol vítaným sústom pre antisemitov a tvrdenie, že Židia si mohli za holokaust sami.

Celá tragika príbehu Eduarda Blocha a jeho židovských súkmeňovcov „poslúžila“ autorke (aj) na to, aby prerozprávala so všetkou vážnosťou, historickou vec-

nosťou a prísnosťou „príbeh“ Rakúskej republiky (október 1919), povojnovú krízu, následne veľkú hospodársku krízu, diferenciáciu verejno-politického života reifikovanú do nepriateľstva, takmer animozity parlamentných politických strán, navyše so sústavným a silnejúcim antisemitizmom, pričom v roku 1914 už bolo v dvoch veľkých impériách strednej a východnej Európy, Rakúsku a Rusku, osem miliónov Židov a takmer všetci žili v mestách a veľkomestách. V židovskej demografii sa skrátka vo zvýšenej miere odrážala ako explózia európskej populácie, tak jej príklon k mestskému životu (Johnson, 1995).

Vládnuce politické sily korešpondovali ideologickým trendom doby druhej priemyselnej modernosti; komunisti a sociálni demokrati boli atakovaní kresťanskými sociálmi a nacionálnymi socialistami, ktorí boli predĺženou rukou Hitlerovej NSDAP v Rakúsku, resp. prvoplánovým cieľom oboch bolo germanizovať stredoeurópsky priestor. Po nástupe A. Hitlera k moci a zavraždení kancelára – kresťanského sociála – Engelberta Dollfussa (25. júl 1934) – v réžii Berlína – v Rakúsku silnie autoritatívny štát budovaný na stavovských princípoch podľa vzoru sociálnej náuky cirkevi a B. Mussoliniho. Stavovský štát, teda akési súročenstvo reprezentované „alianciou“ štátu a národnej rady korporácií – pričom korporácia je združenie osôb rovnakého stavu, odboru či zamestnania – plnil funkciu triedneho „mieru“, mal dotvárať neexistujúcu sociálnu solidaritu a na nej budovanú spravodlivosť.

Predovšetkým nacionálni socialisti parazitujú na biede a katastrofálnom materiálnom nedostatku bývalého mocnárstva, až „povoliajú“ Hitlera do Rakúska. Doktor E. Bloch je nemým svedkom triumfálneho privítania vodcu v jeho rodnom Linci.

Po anšluse (12. marec 1938) je údel demokracie v strednej Európe napospol rovnaký – prvou obeťou totalitných režimov sú Židia, súc definovaní podľa *vie-ry a rasy* súčasne. Najprv sú pripravení o majetok, potom vyhánaní z rodnej vlasti, časť z nich emigruje do Palestíny, väčšina ale končí v pracovných a potom v koncentračných táboroch. V Rakúsku už bezozvyšku platí Hitlerom prednesený zásadný prejav z 15. septembra 1935, ktorý dal podnet k vyhláseniu norimberských zákonov. Reinhard Heydrich na konferencii vo vile na berlínskom predmestí Wannsee 20. februára 1942 ohlásil „konečné riešenie“ židovskej otázky, teda fyzickú likvidáciu Židov na okupovaných územiach.

E. Bloch žije pod ochranou gestapa v Linci – výraz „vdáky“ A. Hitlera. Aj on však musí zatvoriť svoju ordináciu a ako celá židovská náboženská obec v Linci prichádza o značnú časť majetku. So zármutkom sleduje zánik židovskej náboženskej obce, zničené synagógy i posvätné knihy, odchod jeho priateľov do exilu, ak sa stihli vyhnúť koncentračnému táboru... Jeho súkmeňovec, spisovateľ, Žid z Haliče, J. Roth uteká pred hitlerovskou agresiou do Paríža a bezprostredne

po anšlusovom dni do nemeckých exilových novín v Paríži napísal: „Európsky kultúrny svet by mal usporiadať takpovediac pohreb prvej triedy, v najvlastnejšom zmysle tohto slova „štátny pohreb“, ale podobá sa chromému, ktorý na kolieskovom kresle má držať stráž pri mŕtvom vedľa katafalku. Pruská čižma dupe po najstaršom európskom štáte“ (Roth, 2011, s. 109).

E. Bloch s manželkou Lilly Blochovou prichádza do Ameriky (1940), o čom v memoároch píše: „Nemôžem žiť v meste, v ktorom mojim kmeňovým a osudovým bratom boli učené tak hrozné veci; v New Yorku, kam sa mienim vysťahovať, majú nekonečné množstvo nároží; chcem radšej na niektorom z nich s klobúkom v ruke žobrať o almužnu, než aby som tu poberal – i v sebahojnejšej miere – plat z milosti.“ (Hamannová, 2012, s. 380). Zomiera 1. júna 1945. Jeho jediná dcéra Trude opustila náboženstvo Izraelitov a stala sa prívrženkyňou antropozofie, učenia R. Steinera o karme a reinkarnácii, kým jeho vnuk, profesor, historik holokaustu George Kren sa o svojom dedovi celý čas vyjadroval kriticky. Reagoval aj na Blochovu „fatálnu“ vetu v interview pre americký Collier's, kde na adresu Hitlera povedal: „Dokonca ani dnes na neho nemôžem myslieť ináč než v súvislosti s jeho zármutkom, a nie v súvislosti s tým, čo spôsobil svetu.“ (Hamannová, 2012, s. 423).

Ospravedlnením pre takéto „rúhačské“ slová Eduarda Blocha môže byť jeho šľachetný charakter a celoživotná filantropicky orientovaná prirodzenosť i fakt, že keď umieral, celá pravda o koncentračných táboroch iba mala uzrieť svetlo sveta...

Vyššie recenzovanú monografiu Brigitte Hamannovej „ináč“ budú čítať, resp. študovať profesionáli – historici, politológovia a ináč laici. Obidve strany pravdepodobne prečítajú aj ďalšie jej diela, ak tak doteraz neurobili. Autorka nás učí vidieť a chápať dejinné strety, udalosti tým najpríťažlivejším a najvzrušujúcejším spôsobom, a to cez osud(y) jedinca a jeho blížnych...

Čo dodať na záver? Azda „iba“ to, čo konštatoval rakúsky filozof a publicista R. Menasse v interview pre časopis Týždeň: „U nás sa jednoducho zabudlo, že sme mali dva druhy fašizmu, austrofašizmus a národný socializmus. S tým druhým sme sa napriek problémom vyrovnali, ale nikto sa nevyrovnal s austrofašizmom, na ktorý dnes nadväzujú tí, čo hovoria heslá typu „Najprv Rakúšania““ (Menasse, 2012, s. 15).

Literatúra:

HAMANNOVÁ, B: Hitlerův ušlechtilý Žid. Život Eduarda Blocha, lékaře chudých. 1. vyd. Praha: PROSTOR, nakladatelství, s. r. o. 2012. Z nem. originálu Brigitte Hamann, *Hitlers Edeljude, Das Leben des Armenarztes Eduard Bloch* vydaného nakladateľstvom Piper Verlag, Mníchov 2008, preložil Petr Dvořáček.

JOHNSON, P.: Dějiny židovského národa. Praha: Rozmluvy 1995.

MENASSE, R.: Rakúsko ma už nebaví. In: Týždeň, roč. 10, č. 39, 23. september 2013, s. 14 – 17.

ROTH, J.: Filiálka pekla na zemi. Spisy z emigrace. Praha: Academia 2011.

NOAM CHOMSKY: MOCENSKÉ SYSTÉMY: ROZHOVORY O GLOBÁLNYCH DEMOKRATICKÝCH POVSTANIACH A O NOVÝCH VÝZVACH AMERICKÉMU IMPÉRIU

GABRIEL SZÉKELY

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: gabseky@gmail.com

S menom Noam Chomsky sa určite stretol ne jeden akademický pracovník, ale aj „laik“, zaniatený čitateľ odbornej literatúry tematicky zameranej na lingvistiku, sociálno-politické témy alebo filozofiu. Býva považovaný za jedného z najvplyvnejších intelektuálov druhej polovice 20. storočia práve tak, ako aj aktuálnej súčasnosti. Rodený Američan židovského pôvodu sa už ako tridsaťročný stal riadnym univerzitným profesorom. Svoju akademickú kariéru a pôsobenie začal v roku 1945 na univerzite v Pensylvánii, kde sa venoval lingvistiky, matematike a filozofii. Na poli lingvistickej vedy sa „preslávil“ teóriou generatívnej gramatiky znamenajúcej prelom v doterajšom jazykovednom bádani. Dnes emeritný profesor jazykovedy Massachusettského technologického inštitútu prednáša aj na iných prestížnych univerzitách. Medzi jeho známe a oceňované politologické práce patria knihy, ktoré vyšli aj v českom preklade: 9 – 11 (11. september; 2001), *Human Nature: Justice versus Power* (Človek, moc a spravodlivosť; 2005), *Hegemony or Survival* (Hegemonie alebo prežitie; 2006), *Interventions* (Intervencie; 2007).

O erudovanosti a širokom intelektuálnom zábere N. Chomského nepochybne netreba nikoho presviedčať; jeho práce patria k vyhľadávaným a často citovaným. Na druhej strane je aj mysliteľom, ktorý býva terčom mnohých kritik, ba priam osobných útokov. Môžeme sa domnievať, že príčinou týchto atakov je jeho ľavicovosť, a teda aj nekompromisná kritika vládnuceho establishmentu. Navyše tento akademik je zaradený aj do zoznamu prominentných, tzv. sebanenávidiacich Židov (angl. „self-hating Jews“), teda tých, ktorí vlastnej

kultúre, resp. etniku nastavujú nemilosrdné kritické zrkadlo. Vo všeobecnosti patrí medzi tých jedincov, ktorých zvykneme nazývať *renesančnými* ľuďmi, teda ľuďmi mnohých talentov a nadaní. V poslednom čase – na poli sociálnej filozofie – rozoberá problematiku mediálnej manipulácie, ktorá zásluhou pokroku v informačných technológiách exploatuje či doslova okupuje verejný priestor.

Nami recenzovaná práca – „Mocenské systémy: Rozhovory o globálnych demokratických povstaniach a o nových výzvach americkému impériu“ („Power Systems: Conversations on Global Democratic Uprisings and the New Challenges to U.S. Empire“) vyšla v roku 2013 vo vydavateľstve Metropolitan Books, Henry Holt and Company. Na preklade originálu do slovenského jazyka sa podieľal významný publicista a prekladateľ – Pavol Dinka. Publikácia je sumárom rozhovorov, ktoré sa uskutočnili v rokoch 2010 – 2012 medzi Noamom Chomskym a Davidom Barsamianom, známym americkým investigatívnym žurnalistom, zkladateľom a riaditeľom nezávislého Alternatívneho rádia v štáte Colorado. Rozsiahly text ponúka zaujímavé a hlavne kritické analýzy aktuálneho sveta, s ktorými sa autor ako ľavicový teoretik „rád“ identifikuje.

Z celého radu problémov, ktoré viac alebo menej ovplyvňujú globálny priestor, možno spomenúť arabskú jar a budúcnosť demokracie v arabskom svete, imperiálnu politiku Spojených štátov amerických (ďalej len „USA“) a ich aroganciu v medzinárodných vzťahoch, snahu mocenských štruktúr o manipuláciu

a indoktrináciu obyvateľov alebo vznik a pôsobenie protestných hnutí ako *Occupy Wall Street*. Na ploche ôsmich kapitol respondovaný teoretik, teda N. Chomsky, svoju argumentáciu opiera aj o relevantný tlačový materiál, s odkazmi na renomované tlačové médiá ako *New York Times*, *The Guardian*, *Independent* alebo *Financial Times*, ktoré radí medzi „jedny z najlepších novín na svete“ (Chomsky, s. 106). V poznámkovom aparáte nechýbajú ani výročné správy, analýzy alebo oficiálne dokumenty vládnych inštitúcií. V kontexte svojich úvah cituje aj z prác klasikov – Aristotela, Adama Smitha, Davida Huma, Jamesa Madisona či Georga Orwella.

V celom rozhovore, resp. rozhovoroch, N. Chomsky ako akademik a D. Barsamian ako renomovaný žurnalista, rátajú s účasťou vnímavého a kriticky mysliaceho čitateľa, pričom – z nášho pohľadu – mu predostierajú tri základné okruhy problémov: 1. Kritiku mocenských štruktúr a politiky USA ako imperiálnej moci; 2. Rezistenciu voči negatívnym procesom globalizácie a vplyvu finančných skupín; 3. Stupňujúcu sa tendenciu ideologicky motivovanej indoktrinácie zo strany mocenských štruktúr prostredníctvom variabilných metód manipulácie a kontroly.

N. Chomsky kriticky hodnotí minulosť aj súčasnú americkú politiku, svojou podstatou imperiálnu – argumentuje vojnou vo Vietname i vojenskou intervenciou v Afganistane a Iraku. Upozorňuje, že americká administratíva vágne narába s pojmom imperializmus v zmysle machiavellistického „účel svätí prostriedky“. K mylnej, resp. účelovej interpretácii tohto pojmu permanentne dochádzalo počas celého trvania studenej vojny s cieľom usporiadať geopolitiku sveta v prospech ekonomického a mocenského triumfu USA. Ten – aj v dôsledku procesu dekolonizácie – zaznamenáva pozvoľný pokles...

Autora zaujíma aj latinsko-americký kontinent, pričom – ako tvrdí – problém rozvoja latinskoamerických krajín viazne v náraste ich partikulárnych problémov, resp. v istej diverzifikácii záujmov tohto regiónu, pod čo sa permanentne podpisujú aj USA. Kriticky sa vzťahuje aj ku súčasnej americkej doktríne založenej na faľošnej deklarácii o harmonickom spolunažívaní pri zámernom prehliadaní priam kruciálnych triednych rozdielov na úrovni globu aj samotných USA. Diskusiu o poklese amerického vplyvu kvôli zadlženosti krajiny považuje za zavádzajúcu. Ako „mýtus“ označuje aj ekonomický rast Číny, ktorá je podľa Chomského iba „montážna fabrika s hlavným dôrazom na export“ (Chomsky, s. 13). Napriek tomu a mnohým ďalším problémom (sociálna a ekologická devastácia) Čína ekonomicky mohutnie. Nahrávajú jej aj kľúčoví aktéri globalizácie – na zisk orientované finančné inštitúcie a multinárodné korporácie. Finančnému kapitálu a nadnárodným korporáciám nedokážu čeliť odbory, ľavica, ani alterglobalizačné hnutie. Zvlášť posledne

menovanému chýba dostatočná schopnosť presadenia reálnych zmien v spoločnosti a efektívna kooperácia.

Vyvstáva otázka: Akým spôsobom a do akej miery ovplyvňuje súčasný kapitalistický systém zmýšľanie občanov, aby zotrvali v pasivite? Tento problém existoval vždy, ibaže s „agendou“ ľudských a občianskych práv muselo dôjsť k nutnej transformácii foriem útlatku, resp. techník manipulácie. N. Chomsky tvrdí, a nie neoprávnené, že dnes už sofistikovane dochádza k potieraniu solidarity medzi ľuďmi, vzájomnej podpory a komunitného života. Nástrojom je napríklad ohrozenie verejného vzdelávania alebo systému sociálneho zabezpečenia, politika zastrašovania prípadne „kupovania“ odborov atď. Jedinou perspektívou je aktivita a organizovaná rezistencia voči tejto, slovami Chomského „reálnej deštrukcii ľudského druhu“ (Chomsky, 2013, s. 41).

Podstatne významnou časťou je diskusia o *Occupy Wall Street*. Hnutie symbolicky reprezentuje 99% nespokojnej populácie s globálnym mocenským vplyvom 1%, tzv. super-elity. Úspech sociálneho hnutia vidí autor „v uchopení pocitov, postojev a porozumenia, ktoré boli doteraz latentné, skryté pod povrchom“ (Chomsky, 2013, s. 60). Sila hnutia spočívala v schopnosti mobilizovať sympatizantov, ktorí slobodne kreovali demokratické komunity. Inšpirovalo občiansku spoločnosť k jej reaktívácii formou zakladania nových sociálnych hnutí na lokálnej úrovni. Zároveň prispelo k potlačeniu psychologického strachu občanov. Ten spočíva v opatreniach a rozhodnutiach legislatívno-justičného charakteru, ktoré sú prijímané bez všeobecnej legitimacy. Poskytujú totiž mocenskému establishmentu väčšie možnosti výkonu preventívnych opatrení a široké represívne právomoci. Uvedený stav je prirodzený, nielen z hľadiska teórie demokracie, rozporuplný a nebezpečný. Chomsky je presvedčený o úspechu hnutia *Occupy* s odkazom na imanentné znaky alterglobalizačného hnutia – konsenzuálny princíp prijímania rozhodnutí, nehierarchickú štruktúru, absenciu unifikovanej ideológie, názorovú rôznorodosť. Zdôrazňuje však potrebu rozvoja jeho stratégie, aktívneho oslovenia a inklúzie viacerých spoločenských vrstiev do vyvíjaných aktivít. Dôležitosť a aktuálnosť tejto diskusie je potrebné vnímať v komplexnejšom meradle. Ide o hnutie partikulárneho charakteru (kreované na území USA), avšak s globálnym ideovým presahom. Zároveň, v rámci európskeho, obzvlášť slovenského priestoru, je reflexia a výskum alterglobalizmu okrajovou záležitosťou. Týka sa to nielen samotných sociálnych hnutí, ale aj ich stratégií, taktík a foriem protestu. Vzhľadom k informačnému deficitu chápeme uvedenú diskusiu ako obohacujúcu, potrebnú a motivujúcu.

Chomsky jasne identifikuje súčasný rozmer moci a mocenských systémov. Moc – nielen ako politologická kategória – je komplikovaný a ľahko zneužívateľný atribút v spoločnosti, ktorý je potrebné vyvážiť a kontro-

lovať. V postmodernej dobe 21. storočia sú nástrojom oficiálnej moci najmä informácie. V informačnom prostredí môžeme chápať moc ako schopnosť získavať, uchovávať, chrániť, prenášať a odovzdávať informácie. Otázka znie: „Akým spôsobom, komu a za akým účelom?“ Chomsky hovorí o existencii súčasnej propagandy, ktorú demaskuje v menej kontroverzných poimenovaniach – reklama a public relations. Ako znalec mediálnej komunikácie a manipulácie poukazuje na nebezpečenstvo straty akcieschopnosti a záujmu občanov. Tvrdí nasledovne: „Keď si ľudia želajú viac slobody, nemali by sa dať zotročovať, utláčať a zabíjať, lenže v tom prípade sa dostávajú akosi prirodzene k slovu nové spôsoby kontroly, ktoré sa usilujú vniesť do života rozličné formy mentálneho otroctva smerujúce k akceptácii rámca indoktrinácie a rezignácie na akékoľvek otázky“ (Chomsky, 2013, s. 89). Súčasná forma systému indoktrinácie má v porovnaní s niekdajšou propagandou sofistikovanejšiu podobou. Príkladom je proces prípravy a realizácie predvolebnej kampane v prezidentských voľbách USA. Práve týchto držiteľov moci vystavuje autor nekompromisnej kritike.

Vplyv médií, rozmach internetu a sociálnych sietí, preferovanie elektronickej komunikácie, široké portfólio služieb telekomunikačných operátorov – to všetko „nahráva“ systematickej indoktrinácii a znižovaniu priamej interpersonálnej komunikácie. Súčasne zvyšuje mieru atomizácie a individualizácie jednotlivcov. Záujmom mocenských štruktúr je čo najsofistikovanejšie a najefektívnejšie v dlhodobej perspektíve eliminovať v ľuďoch pocity sociálnej solidarity. Spoločenské kontakty a pridanie priateľa v zozname môžu narastať, to však neznamená, že sú tieto kontakty pevne ukotvené, permanentne aktívne a udržiavané. S elektronickým prostredím toku informácií súvisí aj verejnosti známa kauza *WikiLeaks*. Autor v nej vidí snahu kompromitovať bezpečnosť, o ktorú sa vláda USA zvyčajne zaujíma – „bezpečnosť pred kontrolou zo strany vlastného obyvateľstva“. Otvorene sa vyjadril aj k otázke zadržiavania vojaka B. Manninga vo vyšetrovacej väzbe od roku 2010, ktorého nepostavili pred riadny súdny proces. Nazdával sa, že „Manning skončí ako víťaz a verejnosť obviní vládu, že porušuje princípy právneho štátu a ľudské práva“ (Chomsky, 2013, s. 99)¹.

Terčom mocenskej indoktrinácie je aj systém vzdelávania v USA, ktorý po roku 1960 zaznamenal výz-

namné zmeny. Argumentácia Chomského je postavená na analýze dvoch zásadných dokumentov z oboch strán ideologického lineárneho spektra. Zdroj súčasného úpadku a stagnácie vzdelávania je ekonomického charakteru. Sú to študentské pôžičky a z nich vyplývajúce dlhy. Ide o najúčinnější nástroj pre indoktrináciu a kontrolu mladých, perspektívnych vedeckých pracovníkov. Okrem toho, komercionalizácia školstva prispieva k likvidácii akejkoľvek snahy a iniciatívy mladých po poznaní. Ako akademik uvádza: „Veda sa vyučuje spôsobom, ktorý ničí akúkoľvek radosť z poznávania a skúmania, zo zmyslu pre objavovanie nového“ (Chomsky, 2013, s. 131). Sociálna atomizácia je prítomná aj v tomto rozmere spoločnosti. Degraduje to nielen základný ekonomický kapitál – ľudské vedomosti, ale aj samotnú demokraciu, ktorej integrálnym prvkom je garancia slobody prejavu a poskytnutie priestoru pre kritickú diskusiu.

Za zmienku stojí aj priestorovo-tematická neohraničenosť autorov, ktorí sa neobmedzili výlučne na americký priestor domácej a zahraničnej politiky. Otázky Barsamiana sú nasmerované aj na európsky kontinent. Chomsky ani v tomto prípade nepoľavuje vo svojej kritike. Takým je aj postoj smerom k Európskej centrálnej banke (ECB), ktorej súčasné aktivity nazýva „*triednym bojom*“, v ktorom víťazia banky a finančné skupiny nad obyvateľstvom. Ako pozitívny impulz hodnotíme autorov názor k realistickým možnostiam riešenia ekonomickej krízy vo svete. Svoje nádeje vkladá napríklad do Medzinárodnej organizácie pre participatívnu spoločnosť, ktorá sa inšpirovala autonómnym baskickým konglomerátom Mondragón.

Publikácia je prínosným a inšpiratívnym čítaním, jej prostredníctvom sme priamo konfrontovaní ako s problémami americkej spoločnosti, tak aj aktuálnymi krízami v euroatlantickom i „tichomorskom“ priestore sveta ako celku. Chomsky dokazuje – a nie po prvý raz – že je v otázkach komplexnosti a zložitosti svetových procesov na úrovni politickej, ekonomickej či sociologickej náležite zorientovaný s adekvátnou mierou kritickosti a nekonformnosti voči mocným tohto sveta. Jeho analytické schopnosti v spojení s tendenciou historického exkurzu a umocnené zrením prognostika ponúkajú čitateľovi vysokú mieru poznania a orientácie v politicko-mocenských sporoch globalizujúceho sa časopriestoru. Navyše je text miestami odľahčený sarkazmom aj ironickým vtipom; N. Chomsky sa prezentuje ako jeden z tých, ktorí popri vysokej miere erudovanosti disponujú ľudskosťou a budúcnosť ďalších generácií im nie je ľahostajná. Slovanmi autora, „záleží len na nás, ako to bude pokračovať“ (Chomsky, s. 150).

Kniha dialógov medzi etablovaným publicistom a vzdelaným akademikom si nepochybne nájde svoje miesto v širokom okruhu čitateľov z rôznych vedných odborov a profesijných orientácií.

¹ Vojak Bradley Manning predstúpil pred vojenský súd dňa 21. 08. 2013. Bol odsúdený na 35 rokov väzenia za vyzrazenie veľkého množstva utajovaných vládnych dokumentov serveru *WikiLeaks*. Blížšie pozri: SAVAGE, Ch. – HUETTEMAN, E.: Manning Sentenced to 35 Years for a Pivotal Leak of U.S. Files. In *New York Times*. 2013, August 21. Dostupné na internete: <http://www.nytimes.com/2013/08/22/us/manning-sentenced-for-leaking-government-secrets.html?_r=0> [1/11/2013].

Literatúra:

CHOMSKY, N.: Mocenské systémy: Rozhovory o globálnych demokratických povstaniach a o nových výzvach americkému impériu. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2013.

POZNÁMKY K TEXTU *SLOBODA A JEDNOTA* ADAMA CHMIELEWSKÉHO

ONDREJ MARCHEVSKÝ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: ondrej333@gmail.com

Môj vstup nemá v záujme sugerovať čitateľovi spôsob čítania textu Adama Chmielewského *Sloboda a jednota*. Predstavuje iniciatívu zhrnúť isté rámcové zábery tohto textu z môjho uhla pohľadu. Pri naplnení takto vymedzenej iniciatívy volím stratégiu nechať prehovárať predovšetkým autora samotného používajúc rozsiahlejšie pasáže z jeho práce. Lepšie povedané, ide o predstavenie toho, ako tento text rezonuje vo mne ako čitateľovi. Zvolená stratégia umožní perspektívnemu čitateľovi Chmielewského textu posúdiť akcentovanie na „hovorenie“ a „prehováranie“ vybraných motívov a ich výklad v kontexte môjho čítania. Čitateľ tak môže porovnať môj prístup s tým, ktorý si sám zvolí alebo s tým, čo mu text ponúkne ako inšpiráciu. Text je podľa môjho názoru totiž možné čítať z viacerých uhlov pohľadu – systematická filozofia, dejiny filozofie, sociálna a politická filozofia, politológia, globalistika, sociológia atď.

Adam Chmielewski, autor predkladaného textu s názvom *Sloboda a jednota*, začína predstavením a uvažovaním o „dvoch koncepciách slobody“, ktorú predstavil v roku 1958 Isaiah Berlin.

Ide o slobodu negatívnu – je to sloboda od vonkajších obmedzení, a slobodu pozitívnu – ide o schopnosť samourčenia a sebarealizácie.

Chmielewski tu charakterizuje dobu formulovania Berlinovej koncepcie a to nasledovnými slovami: „V dobe, keď Berlin formuloval svoje rozdelenie na dve koncepcie slobody, ideológia slobody bola vedúcou témou politickej filozofie, centrálna pozícia témy slobody v točiacom sa vtedy filozoficko-politickej debáte bola čímsi samozrejým a prirodzeným. Svet bol totiž vtedy rozdelený na dva politické bloky, jeden

z nich, blok komunistických štátov, bol považovaný druhým, svetom Západu, za najväčšiu hrozbu ľudskej slobody a jej pokojnej existencie v budúcnosti“ (Chmielewski, 2013, s. 6). A dodáva: „Od tohto obdobia svet podľahol dramatickej premene“ (Chmielewski, 2013, s. 6).

Predstavenie tejto Berlinovej koncepcie s dôrazom na dobu v ktorej bola formulovaná má svoj zámer, ktorý poľský autor opisuje takto: „Prostredníctvom analógie k Berlinovej rozdielnosti medzi dvoma pojmami slobody, majú tiež na vedomí dialektiku jednoty a slobody, by som chcel navrhnúť rozdelenie na dva pojmy jednoty. Domnievam sa totiž, že snaha o negatívne chápanie individuálnej slobody čoraz väčšou masou, čoraz viac nezávislých ľudí vedie k situácii, keď už iba sloboda, ba ani nie jednota, ale samotné zotrvanie ľudstva je ohrozené. Nutnosť filozofickej reflexie pojmu politickej jednoty sa zdá byť rovnako samozrejماً tvárou v tvár charakteru globálnej expanzie jedného, západného spôsobu organizácie spoločenského života do iných oblastí“ (Chmielewski, 2013, s. 7).

Nazdávam sa, že predošlé myšlienky nám utvorili určitú množinu predpokladov, ktoré viedli autora k formulácii svojich „dvoch koncepcií jednoty“.

V uvažovaniach Chmielewského vidíme východiško vo fenoméne, ktorý nám bude známi už asi od iných mysliteľov, ktorý pomenúva ako exkluzivizmus, presnejšie exkluzivizmus ľudskej povahy.

Táto exkluzivistická povaha človeka, tak podobná Kantovmu antagonizmu nedružnej družnosti, je aj u Chmielewského fenoménom neodstrániteľným a je tiež tým, čo: „nás necháva bezradnými vo vzťahu k otázke jednotnosti“ (Chmielewski, 2013, s. 7). Z toho

vyvodzuje, smerujúc stále bližšie k jeho koncepcii samotnej: „Každá forma ľudského spoločenstva je teda ustavičným úsilím zachovať rovnováhu medzi odstredivými tendenciami zbavovania sa povinností voči iným, a tendenciami spájajúcimi ju kvôli všeobecnej potrebe bezpečnosti, ktorá nám môže byť garantovaná iba inými ľuďmi“, „Vyplyva z toho, že dialektika jednoty a slobody je dialektikou dvoch základných ľudských úsilí – úsilia o bezpečnosť a úsilia o samostatnosť, každú formu spoločenského spolužitia môžeme zasa považovať za menej alebo viac trvalé, menej alebo viac dočasné riešenie toho vnútorného, pre ľudskú prirodzenosť konštitutívneho antagonizmu“ (Chmielewski, 2013, s. 7).

Práve posledná časť z citovaného textu nám, nazdávam sa, umožní lepšie uchopiť niektoré z kľúčových pozícií, ktoré sa v Chmielewského koncepcii jednoty ukazujú. O svojej koncepcii píše: „Mnou navrhnuté rozdelenie dvoch koncepcií jednoty sa opiera o odhalenie, že existujú dva spôsoby organizovania ľudských spoločenstiev a zabezpečenia ich stability: prvý z nich spočíva na nadiktovaní stanoveného spájajúceho činiteľa všetkým členom daného spoločenstva, a na prinútení všetkých k jeho rešpektovaniu; druhý spôsob spočíva na budovaní jej jednoty ako kompromisu, ktorý je výsledkom rokovania, na ktorých sú zúčastnení všetci členovia“ (Chmielewski, 2013, s. 8).

Tieto dve stanoviská nazýva : jednota nadiktovaná a vynútená – tyrania a jednota zjednaná v procese argumentácie – demokracia.

Kľúčom k tomuto rozdielu, ako uvádza autor: „je odlišnosť prístupu v otázke individuálnej subjektívnosti individua, schopnosti konať a individuálnej slobody, ktorá vychádza z obidvoch týchto pojmov“ (Chmielewski, 2013, s. 8).

Autor hodnotiac tieto dve koncepcie sa prikláňa k druhej, t. j. „diskurzívnej“ a argumentuje: „... jednota vytvorená cestou diskusie, bez preháňania o jej rezultáte, budí rešpekt predstavujúc znovuzískanie vzájomného rešpektu pre subjektívnosť individua, ktoré sú zaangažované v tomto procese“, „jednota vytvorená zjednaným kompromisom otvára priestor pre všestrannú spoluprácu postavenú na hodnotách rovnosti“ (Chmielewski, 2013, s. 8).

Potenciál a možnosti svojej koncepcie zhrňuje takto: „Teoretický potenciál zahrnutý v protiklade dvoch koncepcií jednoty je možné využiť pri vysvetľovaní dialektiky rôznych druhov sociálno-politických spoločenstiev, rovnako u malých, ako aj u veľkých skupín. Môžeme ho tiež použiť na vyjasnenie vzájomných vzťahov medzi najväčšími politickými organizáciami, akými sú civilizácie“ (Chmielewski, 2013, s. 9).

Problematika, ktorá vzbudzuje mimoriadne zainteresovanie je pojednanie Adama Chmielewského o fenoménoch „interpasívnosti“ a „verejnej agorafó-

bii“, ktoré vystupujú ako samostatné súčasti predkladaného textu v slovenskom preklade.

Interpasívnosť je opakom interaktívnosti, ktorú (interaktívnosť) považuje za výplod súčasnej doby spojený s rozvojom médií. Interaktívne fungovanie médií pretransformovalo pasívnych prijímateľov, odberateľov na ľudí, ktorí môžu do tohto priestoru vstupovať a uplatňovať tu svoju kreativitu. „Tento cieľ bol v určitom stupni zrealizovaný vďaka novodobým spôsobom komunikácie. Spolu s dosiahnutím tohto cieľa sa však spontánne objavil opačný fenomén – interpasívnosť“, „Interpasívnosť umožňuje zanedbať stanovené činnosti, aby urobila niečo úplne iné, alebo tiež zostala úplne pasívna. Podmienkou existovania interpasívneho vzťahu je teda disponovanie niečím alebo niekým, čo (kto) namiesto nás vykoná nami zanedbanú činnosť, „Prejavuje sa v našich reláciách voči kaplánovi, od ktorého očakávame vykonanie – za nás a v našom mene – stanovených činností prajúcich nášmu spaseniu, zvyčajne pod podmienkou vykonávania nie veľmi zaneprázdňujúcich aktov“ (Chmielewski, 2013, s. 9).

„Hlavným dôvodom objavenia sa interpasívnosti je samotný vznik otvoreného verejného priestoru, ako priestoru interaktívnosti, ktorý však, zhodne so zásadami liberalizmu, necháva na individuálnom rozhodnutí to, či niekto bude chcieť do neho vstúpiť či nie“ (Chmielewski, 2013, s. 10).

Autor problém interpasívnosti, jej zdrojov a mechanizmu, považuje za jeden z najväčších problémov pred ktorými stojí súčasná politická filozofia a psychológia.

Nazdávam sa, že pretransformovanie interpasívnych tendencií do priestoru celospoločenského prostredia môžeme nazvať, slovami Chmielewského, „verejnou agorafóbiou“, samozrejme držiac sa intencií odkazov autora textu.

V čitateľovi takýto sled uvažovania môže vzbudzovať pochybnosti, čo sa týka porovnania si teoretickej bázy s praxou, tzn. v akej miere je skutočne možná interakcia sa svetom, svetom, v tomto kontexte, médií. Nestatávame sa aj v dnes, hoci v skrytej a často skoro neodhaliteľnej podobe s tým, čo obmedzovalo interakcie skôr, ale čo bolo všeobecne známe, teda cenzúra?

Autor tieto možné pochybnosti predvída, dokonca ich sám veľmi precízne diagnostikuje píšuc: „Činnosť médií obzvlášť ako orgánov spoločenskej kontroly je jedným z najväčších požehnaní liberálnej demokracie. Zároveň však predstavuje aj jedno z najväčších ohrození“ (Chmielewski, 2013, s. 10).

Ako jeden zo základných a zároveň aj najfatálnejších črt médií je to, že správy sú aktom performatívnym, t. j. niečím čo svojim samotným vznikom vykonáva niečo čo bude považované za čosi, čo by sa malo vykonať prostredníctvom nich samých. „Podstatným aspektom tejto prezentácie je preparácia skutočnosti“ (Chmielewski, 2013, s. 11). Práve toto preparovanie sa

mi javí ako modernejšie pomenovanie cenzúry pre dnešné podmienky, ktoré zachytáva jej charakter nejasnosti v súčasnom svete. Vo svojej podstate sa príliš nelíši, hoci vonkajší prejav je ťažšie demaskovateľný v prípade „preparácie“.

Nasledujúce riadky, podľa môjho názoru, odzrkadľujú výstižnosť a precíznosť autorovho spracovania tejto problematiky.

„Jedným z paradoxov súčasného politického života je to, že interpasívna rezignácia zo vstupu do verejného priestoru, sa nachádza najčastejšie v liberálnodemokratických krajinách v podobe silnejúcej volebnej absencie, je výsledkom nesmelosti vstúpiť do verejného priestoru z dôvodu jej performácie médiami, hoci ich prvotnou úlohou bolo a zostane iniciovanie verejnej interaktívnosti“ (Chmielewski, 2013, s. 11).

„Verejný priestor však netrpí zbytočnosťou. Preto sa na opustené miesto vo verejnom priestore, hlavne v jej politickej časti, veľmi ochotne hrnú ľudia so špecifickými vlastnosťami a predispozíciami, často vnímaní, oprávnené, ako zbavení schopností pociťovať základný morálny pocit, akým je hanba. Sprevádza ich tiež sklon k tomu, aby vkročili do verejného priestoru hneď, zároveň zatvárajúc za sebou dvere, aby zabránili iným vstupu, a aby mohli získať jeho najväčšiu časť výlučne pre seba. Jednou z najčastejších metód zabránenia vstupu iných do verejného priestoru je jeho zatváranie pomocou rôznych diskriminačných ideológií. Verejný priestor, ktorý je, na jednej strane, spontánne opúšťaný, z druhej zatváraný, z tretej zasa zbavovaný demokratickej kontroly, stáva sa čoraz častejšie doménou ľudí vkráčajúcich do nej s cieľom realizovania kontroly nad ňou v mene všeobecného blaha, ale v mene vlastných záujmov“ (Chmielewski, 2013, s. 11).

V úvode môjho komentára som vytýčil spôsob, akým sa pokúsim priblížiť rámce tohto textu. Teda v duchu prehovárania autora, by som aj v závere použil konštatovanie, ktorým sám autor uzatvára svoju kapitolu píšuc: „Nie je nič zvláštne, že tieto fenomény umocňujú pasívne postoje, ktoré sú v skutočnosti vyjadrením tichého vzdoru proti tomu, že sa verejný priestor neotvára všetkým ľuďom v rovnakej miere“ (Chmielewski, 2013, s. 11).

Literatúra

CHMIELEWSKI, A.: Sloboda a jednota. In: *Annales Scientia Politica*, roč. 2, č. 2, 2013, s. 4 – 12.

4th EUROPEAN BORDER DIALOGUE FORUM ON CROSS-BORDER COOPERATION IN A WIDER EUROPE

MARTIN LAČNÝ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: martin.lacny@unipo.sk

Bezprecedentná expanzia a transformácia globálnej ekonomiky, sprevádzaná tokmi ľudí, kapitálu, tovarov a informácií, predstavuje spoločenské výzvy, vzťahujúce sa na problematiku štátnych hraníc a hraníc integračných celkov. V dôsledku týchto tendencií sa problematika hraníc stáva súčasťou kultúrnej, spoločenskej, vedeckej i politickej agendy. Aj keď súčasné perspektívy v oblasti border studies podporujú komplexný kultúrny, spoločenský a politický pohľad na hranice a prihraničné regióny, v politických procesoch stále dominuje striktný top-down prístup k hraniciam a medzinárodným vzťahom. Súčasná podoba globalizačných procesov však vyžaduje, aby sme venovali viac pozornosti tendenciám v riadení hraníc a prihraničných regiónov a súčasne rôznorodým regionálnym reakciám na tieto tendencie.

Štátne hranice sú vo všeobecnosti chápané skôr ako mnohostranné sociálne inštitúcie, než len ako formálne politické markery zvrchovanosti. Hranice rámcujú spoločenské a politické dianie a sú vytvárané prostredníctvom inštitucionálnych a diskurzívnych postupov rôznymi aktérmi na rôznych úrovniach. Prostredníctvom regionálnych reakcií na globalizačné procesy môžu byť hranice reprodukované napríklad v konfliktných situáciách, v ktorých je mobilizovaná historická pamäť, podporujúca územné nároky, pripomínajúca krivdy z minulosti, alebo posilňujúca skupinovú identitu – často prostredníctvom udržiavania negatívnych stereotypov o „tých druhých.“ Tie isté hranice však môžu byť transformované aj na symboly spolupráce a spoločného kultúrno-historického dedičstva.

Detailná analýza rôznych prístupov k cezhraničnej spolupráci umožňuje vytvorenie know-how použiteľného pri vypracovávaní stratégií v prihraničných regiónoch, ktoré vzhľadom na vyvíjajúci sa charakter vonkajšej hranice EÚ zdieľajú podobné problémy a príležitosti. Z vedeckého hľadiska teda predstavuje agenda border studies výzvu pre odborníkov v oblasti spoločenských a humanitných vied, ktorí sa môžu svojou výskumnou kapacitou podieľať na mapovaní spoločenských, politických a ekonomických procesov v prihraničných regiónoch. Analytické výstupy mapujúce cezhraničnú spoluprácu disponujú významným praktickým aspektom, nakoľko majú potenciál stať sa nástrojom budovania vzájomnej dôvery, spolupráce a regionálneho rozvoja prihraničných regiónov.

Pražský Institute for Stability and Development zorganizoval vo východofínskom meste Joensuu 19. – 20. novembra 2013 v spolupráci so svojimi partnermi – Ministerstvom zahraničných vecí Fínskej republiky, Karelia ENPI CBC Programme a Euregiónom Karelia v poradí štvrtú výročnú konferenciu pod názvom *4th European Border Dialogue Forum on Cross-border Cooperation in a Wider Europe*. Fórum už tradične vytvorilo priestor pre stretnutie expertov v oblasti border studies, odborníkov z praxe a z decíznej sféry na lokálnej, národnej a európskej úrovni, v rámci ktorého sa rozvíja interaktívny dialóg o zdieľaní skúseností v rámci cezhraničnej spolupráce. Hlavné referáty predniesli Valentin Chmil, minister ekonomického rozvoja Karelskej republiky (Ruská federácia) a Erkki Virtanen, stály sekretár Ministerstva zamestnanosti a hospodárstva Fín-

skej republiky. V panelových diskusiách boli okrem fínskych a ruských odborníkov zapojení i hostia z Poľska, Ukrajiny, Nórska, Arménska, Azerbajdžanu, Grécka, Maďarska, Slovenskej a Českej republiky.

Inštitút politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity sa v rámci svojej vedecko-výskumnej profilácie snaží zapojiť do širšej medzinárodnej výskumnej spolupráce v oblasti border studies. 4th European Border Dialogue Forum vytvorilo príležitosť nadviazať spoluprácu v oblasti výskumných aktivít s niekoľkými v odbore renomovanými pracoviskami, alokovanými na University of Eastern Finland – VERA Centre for Russian and Border Studies, Karelian Institute, ako aj s Association for Borderlands Studies.

MEDZINÁRODNÝ PROJEKT O REFORME VEREJNEJ SPRÁVY NA UKRAJINE

IRINA KOZÁROVÁ – IRINA DUDINSKÁ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: irina.kozarova@unipo.sk
irina.dudinska@unipo.sk

V druhej polovici roku 2013 Inštitút politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove úspešne realizoval tri výstupy, ktoré si stanovil ako hlavný riešiteľ a koordinátor projektu č. 21250090 *Reforma verejnej správy na Ukrajine: zdieľanie skúseností so Slovenskom a Poľskom* financovaného z grantovej schémy Medzinárodného vyšehradského fondu V4EaP Standard Grants. Na realizácii týchto výstupov aktívne participovali členovia riešiteľského kolektívu z Prešovskej univerzity v Prešove na Slovensku (doc. PhDr. Irina Dudinská, CSc., PhDr. Irina Kozárová, PhD., Ing. Vladimír Benč), z Rzeszowskej univerzity v Poľsku (prof. nadzw. dr hab. Agnieszka Pawłowska, dr Anna Kołomycew) a z Užhorodskej štátnej univerzity na Ukrajine (prof. Jurij Olexandrovyč Ostapec, kandidát politických vied, doc. Mychajlo Petrovyč Zan, kandidát historických vied).

V dňoch 3. – 4. októbra 2013 sa v Užhorode (Ukrajina) uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia pod názvom *Reforma verejnej správy na Ukrajine: skúsenosti zo strednej a východnej Európy*. Plenárne zasadnutie konferencie otvoril prorektor Užhorodskej štátnej univerzity prof. Vitalij Ivanovyč Nykolajčuk, doktor biologických vied, a dekan Fakulty sociálnych vied prof. Jurij Olexandrovyč Ostapec, kandidát politických vied. Účastníci konferencie pracovali v dvoch sekciách: *Skúsenosti zo strednej a východnej Európy s úspešnou implementáciou reforiem verejnej správy* a *Reforma verejnej správy na Ukrajine: východiská, problémy a perspektívy*. Táto konferencia predstavovala prvý výstup projektu, na ktorom riešiteľský kolektív prezentoval závery svojho výskumu (národné reporty, komparatívnu analýzu sú-

časného stavu slovenskej, poľskej a ukrajinskej verejnej správy ako aj odporúčania pre realizáciu reformy verejnej správy na Ukrajine) a konfrontoval ich s názorami akademických pracovníkov a odborníkov na danú problematiku z praxe. Na podujatí participovalo vyše 50 účastníkov zo Slovenska, Ukrajiny, Poľska a Rumunska.

V novembri 2013 sa konali dva medzinárodné workshopy zamerané na rozšírenie poznatkov zistených na základe predmetného výskumu a ich porovnanie s poznatkami a skúsenosťami odborníkov na problematiku verejnej správy zo Slovenska, Poľska a Ukrajiny. Prvý workshop pod názvom *Implementácia princípů subsidiarity – kooperácia medzi miestnou správou a jej sociálnym prostredím* prebehol dňa 8. novembra 2013 v Rzeszowe (Poľsko). Vystúpili na ňom predstavitelia poľskej miestnej štátnej správy, samosprávy a nevládných organizácií, ako aj experti na problematiku verejnej správy z akademických pracovísk z Poľska, Slovenska a Ukrajiny. Podujatia sa zúčastnilo približne 30 študentov, akademických pracovníkov a odborníkov z praxe.

Druhý workshop s názvom *Pozitíva a negatíva verejnej správy na Slovensku, v Poľsku a na Ukrajine* bol zorganizovaný dňa 22. novembra 2013 na pôde Prešovskej univerzity v Prešove. Workshop otvorila generálna konzulka Ukrajiny prof. Oľga Benč, PhD. Na podujatí aktívne participovali experti na problematiku verejnej správy zo Slovenska, Poľska a Ukrajiny ako aj odborníci z praxe. Zúčastnilo sa ho približne 30 akademických pracovníkov, odborníkov a študentov.

Uvedený medzinárodný vedecký projekt bude pokračovať aj v roku 2014. V januári 2014 sa uskutoční

tretí záverečný workshop v Užhorode (Ukrajina), na ktorom budú zhrnuté závery výskumu riešiteľského kolektívu a formulované odporúčania na implementáciu reformy verejnej správy na Ukrajine obohatené o poznatky získané na konferencii a predchádzajúcich workshopoch. Výsledky výskumu budú publikované aj v knižnej podobe.

Podrobnejšie informácie o projekte a jeho jednotlivých výstupoch je možné nájsť na webovej stránke projektu:

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ipol/projekty/ivf-project>.



CEZHRANIČNÁ SPOLUPRÁCA AKO OBJEKT VÝSKUMU

VLADISLAV DUDINSKÝ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: vladislav.dudinsky@unipo.sk

Program cezhraničnej spolupráce Poľsko – Slovenská republika 2007 – 2013 bezprostredne súvisí s Novou finančnou perspektívou Európskej únie 2007-2013, prípravy ktorej začali ešte v roku 2005. Pre nové programové obdobie sa Iniciatíva Spoločenstva (známa pod názvom) INTERREG zmenila na Cieľ 3 Kohéznej politiky EÚ označený ako Európska územná spolupráca (EUS). Jedným z významných prvkov Európskej územej spolupráce sa stala cezhraničná spolupráca, zameraná na rozvoj cezhraničných aktivít v hospodárskej, sociálnej a environmentálnej oblasti, prostredníctvom realizácie spoločných stratégií v záujme trvalo udržateľného územného rozvoja. Poľsko-slovenský cezhraničný región sa vyznačuje mnohými podobnosťami, je spojený spoločnou históriou, zjavné sú kultúrne, prírodné a krajinné podobnosti, o jazykovej blízkosti hovoriť azda ani nie je potrebné. To všetko je výsledkom niekoľko storočnej koexistencie nositeľov poľských a slovenských archetypov, v procese ktorej prirodzeným spôsobom dochádzalo k historickému ovplyvňovaniu a vzájomnému obohacovaniu kultúr na oboch stranách hranice, čo je viditeľné najmä v regiónoch Oravy a Spiša.

Toto spolunažívanie prešlo historickými skúškami a dnes je tým prirodzeným základom, na ktorom sa môžu naše vzájomné vzťahy posunúť na kvalitatívne vyššiu úroveň aj na základe Programu cezhraničnej spolupráce Poľská republika – Slovenská republika 2007-2013, ktorý je pokračovaním programov spolufinancovaných z rozpočtu EÚ.

V rámci uvedeného programu je špeciálna pozornosť venovaná cezhraničnej spolupráci, okrem iného podpore spolupráce medzi inštitúciami rôzneho druhu, medzi ktoré sú radené aj výskumné centrá, školy...

tu sa počíta s vytváraním sietí v rozličných oblastiach, zahŕňajúce univerzity, vedecké inštitúcie, výskumné inštitúcie, inštitúcie podnikateľského prostredia, podnikateľské organizácie. Očakávaným výstupom tak široko poňatej podpory je prispieť k založeniu inštitucionálnej štruktúry cezhraničnej spolupráce. Uvedené je implicitne obsiahnuté v Prioritnej osi III: Podpora miestnych iniciatív (Mikroprojekty), ktorá avizuje podporu miestnych iniciatív rozvíjajúcich a posilňujúcich spoluprácu medzi komunitami na oboch stranách hranice s možnosťou zlepšenia v kultúrnej, vzdelávacej, turistickej, športovej ako aj v sociálnej a ekonomickej oblasti.

V kontexte takto vymedzeného tematického rámca sa na pôde Prešovskej univerzity v Prešove sa v dňoch 28.- 29. novembra 2013 uskutočnila medzinárodná konferencia *Výzvy a príležitosti pre rozvoj slovensko-poľskej cezhraničnej spolupráce*. Organizátorom konferencie bol Inštitút politológie Filozofickej fakulty PU v Prešove, ktorý je riešiteľom projektu *Rozvoj vedecko-výskumnej spolupráce v SK-PL pohraničí* (PL-SK/PO/IPP/III/153), ktorý je spolufinancovaný Európskou úniou z prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja a štátnym rozpočtom v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Poľsko – Slovenská republika 2007 – 2013.

Samotná konferencia sa realizovala v dvoch na seba nadväzujúcich formách – vo forme okrúhleho stola a plenárneho zasadnutia. Zúčastnilo sa jej viac ako šesťdesiat hostí – okrem riešiteľov z akademických pracovísk zo Slovenska (Prešovskej univerzity v Prešove) a Poľska (Rzeszowskej univerzity), pozvanie na konferenciu prijali primátori, starostovia, prednostovia mnohých miest Prešovského samosprávneho kraja, zá-

stupcovia mestských úradov a inštitúcií, ktorých sa otázka cezhraničnej spolupráce bezprostredne dotýka.

Okrúhly stôl sa uskutočnil 28.11.2013 za prítomnosti predstaviteľov riešiteľských organizácií – Inštitútu politológie FF PU a Katedry politológie Fakulty sociológie a histórie Rzeszowskej univerzity a zainteresovaných zástupcov miest a obcí. Okrúhly stôl otvoril manažér projektu Doc. PhDr. Vladislav DUDINSKÝ, PhD., ktorý priblížil genézu politiky Európskej únie smerujúcej do podpory regiónov a cezhraničnej spolupráce a výzvy, ktoré toto smerovanie podporovali a podporujú. Uviedol, že Inštitút politológie FF PU po analýze aktuálnej štruktúry predkladaných projektov spolupráce sa rozhodol časť svojich kapacít a vedecko-výskumnej orientácie presmerovať práve do oblasti SK-PL spolupráce na úrovni akademických pracovísk a partnera našiel v Katedre politológie Fakulty sociológie a histórie Rzeszowskej univerzity. Ich spoločným úsilím sa stalo zmapovanie aktuálnych foriem cezhraničnej spolupráce predovšetkým zo slovenskej strany hranice, vrátane jestvujúcich bariér a naznačenie nevyužitého, resp. nedostatočne využíteho potenciálu pre kvalitatívny posun v tejto, pre regióny tak významnej oblasti života.

V rámci okrúhleho stola s hlavným referátom na tému „Význam štúdia regiónov ako decentralizačný dôsledok strategického cieľa EÚ. Fenomén genia loci“ vystúpil Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, CSc. Vo vystúpení zdôraznil nevyhnutnosť vedeckého prístupu aj k otázke riešenia cezhraničnej spolupráce, ktorá doteraz má významné prvky chaotickosti a nesystémovosti. Dôsledný metodologický prístup vyžaduje komplexné ocenenie vnútorného potenciálu každého regiónu a jeho priestorových, historických, kultúrnych a iných determinantov. Uviedol, že brzdou spolupráce je neraz konfliktný vzťah medzi centrom a regiónmi, ktoré pre rozvoj vlastných aktivít potrebujú disponovať relatívnou autonómiou. Autonómia však sama o sebe nestačí – regióny musia byť v značnej miere autarkické, t. j. musia sa vyznačovať určitým stupňom hospodárskej a finančnej sebestačnosti. „Maastricht“ nebral vôbec do úvahy regionálne špecifiká, t. j. mikroregióny, pričom práve na tejto úrovni je potrebné riešiť otázku sociálnych istôt a udržania ľudí v priestore, vrátane doterajšieho spôsobu čerpania finančných prostriedkov. Je prioritou seriózne analyzovať a využívať vnútorné rozvojové možnosti regiónov, implementovať ich do regionálnych politík, pretože dlhodobý prítok peňazí nie je možný. V nadväznosti PhDr. Helena MELKUSOVÁ, PhD. z Inštitútu politológie FF Prešovskej univerzity v Prešove informovala o organizácii a realizácii výskumu v rámci riešenia projektu *Rozvoj vedecko-výskumnej spolupráce v SK-PL pohraničí*, ktorý prostredníctvom výskumných nástrojov (dotazníka a interview) mapoval cezhraničnú spoluprácu v oblasti sociálnej, hospodárskej, environmentálnej, kultúrnej

a vzdelávacej. Krzysztof ŻARNA, PhD., prodekan Fakulty sociológie a histórie Rzeszowskej univerzity vo svojom vystúpení charakterizoval cezhraničnú spoluprácu v oblasti rozvoja turistického ruchu medzi vojvodstvom Podkarpackie a Prešovským krajom. Uviedol, že spoločným znakom oboch susediacich regiónov je vzdialenosť od centra a vysoká nezamestnanosť. Za významný faktor, ktorý negatívne ovplyvňuje cezhraničnú spoluprácu označil zlý stav infraštruktúry – nekvalitnú cestnú sieť a absenciu železnice! Dominik SZCZEPAŃSKI, PhD. z Katedry politológie Rzeszowskej univerzity priblížil programy šiestich poľských politických strán s celoštátnou pôsobnosťou z pohľadu zapracovania agendy cezhraničnej spolupráce do svojich politických programov. Mgr. Martin ANGELOVIČ, PhD. (Katedra geografie a regionálneho rozvoja, FHPV PU) priblížil slovensko-poľské vzťahy z pohľadu spoločnej geopolitickej histórie. Ako aktuálnu úlohu označil vytváranie trvalých pracovných príležitostí v prihraničí, ktoré obyvatelia našich regiónov neraz uprednostňujú pred výškou mzdy.

K jednotlivým vystúpeniam sa rozprúdila živá diskusia, do ktorej sa zapájali nielen predstavitelia akademických pracovísk, ale aj ostatní účastníci okrúhleho stola. Diskusia pokračovala aj na večernom neformálnom stretnutí, na ktorom prijali účasť aj Tomasz CHŁOŃ, mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec Poľskej republiky v Slovenskej republike a JUDr. Pavel HAGYARI, primátor mesta Prešov.

Plenárne zasadnutie konferencie sa uskutočnilo v piatok 29.11.2013. Aj druhý deň konferencie otvoril Doc. PhDr. Vladislav DUDINSKÝ, PhD. a osobitne privítal významných hostí – Tomasza CHŁOŃA, mimoriadneho a splnomocneného veľvyslanca Poľskej republiky v Slovenskej republike, Ing. Jána RAGANA, podpredseda Prešovského samosprávneho kraja, Ing. Katarínu ĎURANOVÚ z Odboru centrálnej koordinačnej jednotky Žilinského samosprávneho kraja a JUDr. Pavla HAGYARIHO, primátora mesta Prešov.

Rokovanie druhého dňa konferencie otvorila PaedDr. Ivana CIMERMANOVÁ, PhD., prorektorka pre vonkajšie vzťahy Prešovskej univerzity v Prešove, ktorá vo svojom príhovore ocenila význam slovensko-poľskej spolupráce nielen z pohľadu regiónu, ale aj pre rozvoj samotnej Prešovskej univerzity, ktorá dlhodobo rozvíja konštruktívnu spoluprácu s mnohými poľskými akademickými pracoviskami.

Tomasz CHŁOŃ, mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec Poľskej republiky v Slovenskej republike vo svojom príhovore vyzdvihol význam konferencie a rozvoj cezhraničných partnerstiev. Slovensko-poľské vzťahy ohodnotil ako veľmi dobré, bez rušivých elementov. K zásadnému prelomu a posunu v kvalite vzťahov došlo po „zrušení“ hraníc medzi našimi štátmi. Dnes je obchodný obrat Poľska so Slovenskom významnejší, ako s USA a obrat s ČR, Maďarskom a SR

je väčší, ako s Nemeckom. V tejto súvislosti poukázal na potenciál V4 a zdôraznil, že generátorom užších foriem spolupráce sú práve vzťahy medzi regiónmi. Za najaktuálnejšie úlohy v oblasti rozvoja poľsko-slovenskej cezhraničnej spolupráce označil budovanie infraštruktúry (cesty) a realizáciu projektu spoločného plynovodu. Zároveň poukázal na potrebu rozvíjať vzťahy s ďalším našim spoločným susedom – s Ukrajinou (napr. v oblasti zjednodušenia vízovej povinnosti). V závere uviedol, že strategickým cieľom Poľska je, aby do EÚ viac prispievala, ako čerpala.

Ing. Ján RAGAN, podpredseda Prešovského samosprávneho kraja uviedol, že často sme konfrontovaní s tvrdeniami, že Prešovský samosprávny kraj je ďaleko od centra, že je najchudobnejší, s vysokou mierou nezamestnanosti a pod. V skutočnosti však PSK disponuje významným potenciálom, ktorý sa okrem iného prejavil aj nečakanom záujme o mikroprojekty – bolo doručených 414 projektových žiadostí. Všetky schválené projekty si kladú za cieľ rozvíjať a zároveň v rôznych formách zhmotniť potenciál cezhraničnej slovensko-poľskej spolupráce. Doteraz najúspešnejšie projekty kraja sú spropagované v publikácii vydanéj PSK.

Ing. Katarína ĎURANOVÁ v zastúpení predsedu Žilinského samosprávneho kraja tlmočila pozdrav účastníkom konferencie a vyjadrila presvedčenie o význame stretnutí podobného druhu.

JUDr. Pavel HAGYARI, primátor mesta Prešov, vo svojom príhovore ocenil, že je to prvá konferencia, ktorá rieši cezhraničnú spoluprácu. Zdôraznil, že rozvojové koncepcie sa musia vytvárať na území, ktoré sa najlepšie pozná, nie z centrality. Konkrétne Prešovský región má neuveriteľné možnosti, ktoré musíme pomenovať my – ktorí tu žijeme. Ako príklad uviedol prípravu projektov na opätovné využitie soľanky, otvorenie opálových baní, vybudovania cyklotrasy, ktorá prepojí Poľsko, Slovensko a Maďarsko. Svoje vystúpenie oživil projekciou kultúrnych a historických zaujímavostí z Prešova a blízkeho okolia.

V ďalšej časti rokovanie konferencie prebiehalo v dvoch paneloch. Prvý panel bol venovaný otázkam *Sociálno-ekonomického a regionálneho rozvoja slovensko-poľských prihraničných regiónov*. S úvodným referátom na tému *Génius Bardejova a jeho okolia ako časti Šarišského regiónu vo vzťahu k potenciálu rozvoja cestovného ruchu v slovensko-poľskom pohraničí* vystúpil Prof. PaedDr. Jaroslav VENCÁLEK, CSc. z Inštitútu politológie FF PU. Vo svojom vystúpení na príklade Bardejova prezentoval modelovú štúdiu syntetizujúceho prístupu k analýze potenciálu mikroregiónu a jeho možného využitia. Uviedol, že spomedzi fenoménov nachádzajúcich sa na území Prešovského samosprávneho kraja je možné Bardejov považovať za vlajkovú loď – je to jediné mesto, ktoré je zaradené do zoznamu UNESCO. Analýza potenciálu regiónu predpokladá syntetizovať minimálne nasledujúce aspekty:

- cez PSK prechádza hranica medzi Východnými a Západnými Karpatmi;
- historický a duchovný rozvoj Bardejova – *Leonard Stöckel* – slovenský humanistický spisovateľ a teológ, rektor bardejovskej humanistickej mestskej školy;
- kostolíky: Hervartov – najzápadnejší kostol v západnom štýle;
- etnografické pamiatky sústredené v skanzenoch ľudovej architektúry;
- minerálne vody;
- Zborovský hrad – symbol protihabsburských nepokojov a revolty;
- miesta lokalizácie 1. svetovej vojny ;
- Raslavice – Šarišské slávnosti;
- univerzity ako reprezentácie rozumu – využiť vysokoškolský potenciál nielen na propagáciu a prezentáciu regionálneho potenciálu, ale aj na prípravu analytických a syntetizujúcich štúdií (napr. v podobe záverečných prác študentov), ktoré by boli nasmerované práve do tejto oblasti.

Ing. Katarína ĎURANOVÁ z Odboru centrálnej koordinačnej jednotky Žilinského samosprávneho kraja charakterizovala slovensko-poľskú cezhraničnú spoluprácu v ZASK. Uviedla, že Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Žilinského samosprávneho kraja pre r. 2007 – 2013 obsahuje opatrenia, ktoré sa priamo týkajú podpory cezhraničnej spolupráce (opatrenia č. 3.3.5 a 4.2.2). Konkretizovala formy dlhodobej intenzívnej spolupráce v oblasti cestovného ruchu, kultúry, regionálneho rozvoja a dopravy. Celkovo prostredníctvom troch výziev sa v Žilinskom samosprávnom kraji zrealizovalo, resp. realizuje 155 mikroprojektov v celkovej sume 6 498 803,88 EUR. Veľké očakávania sú spájanie s vytvorením európskeho zoskupenia územnej spolupráce TRITIA, ktoré spojilo Žilinský samosprávny kraj (SR), Moravskosliezsky kraj (ČR), Sliezske vojvodstvo a Opolské vojvodstvo (PL). V rámci tohto zoskupenia (superregiónu) boli zadefinované štyri hlavné témy spolupráce: doprava a infraštruktúra, hospodárska spolupráca, cestovný ruch a energetika.

Ing. František KUPČIHA (Prešovská regionálna komora, Slovenská obchodná a priemyselná komora) charakterizoval slovensko-poľskú obchodnú spoluprácu na príkladoch projektov PRK SOPK. Za významný hendikep negatívne ovplyvňujúci rozvoj ďalších foriem cezhraničnej obchodnej spolupráce označil existenciu iba dvoch hraničných prechodov medzi SR a PL s neobmedzenou tonážou.

Partneri z Katedry politológie Rzeszowskej univerzity sa vo svojich vystúpeniach zamerali na analýzu koncepčných materiálov, ktoré v zásadnej miere ovplyvňujú povahu regionálnej politiky v rámci cezhraničnej spolupráce v Poľsku. Boguslaw KOTARBA, PhD. hovoril o vplyve zmluvy o partnerstve (Poľsko – Európska únia 2014 – 2020) na rozvoj cezhraničnej spo-

lupráce. Anna KOŁOMYCEW, PhD. analyzovala strategické dokumenty Podkarpatského vojvodstva z pohľadu regionálnej politiky a podpory rozvoja cezhraničnej spolupráce. Paweł KUCA, PhD. analyzoval vybrané mikroprojekty cezhraničnej spolupráce, ktoré boli, resp. sú realizované v Podkarpatskom vojvodstve.

Prvý panel uzatvorila prezentácia Ing. Imricha KÓNYU (referát strategického plánovania MsÚ Vranov nad Topľou) a Ing. Alfonza KOBIELSKÉHO (Mestský dom kultúry Vranov nad Topľou), v ktorej priblížili širokospektrálnu a intenzívnu slovensko-poľskú cezhraničnú spoluprácu v meste Vranov nad Topľou.

Druhý panel konferencie bol venovaný otázkam multispektrálnej inštitucionálnej spolupráci. V rámci panela boli načrtnuté nielen bariéry cezhraničnej spolupráce (Doc. Ing. Juraj TEJ, PhD., Fakulta manažmentu PU), ale aj reálne formy malého a stredného podnikania v prihraničných oblastiach Prešovského samosprávneho kraja (Ing. Martin LAČNÝ, PhD., Inštitút politológie, FF PU). O aktivitách Karpatského Euroregiónu Poľsko v oblasti slovensko-poľskej spolupráce hovoril Jozef JURČIŠIN. Ten okrem iného uviedol, že nezriedka zmena na poste lídra mesta, obce ohrozila, resp. utlmila reálne existujúcu spoluprácu. Efektívnosť Karpatského euroregiónu by určite zvýšila zmena jeho financovania ako samostatného regionálneho programu (podobne ako je tomu v prípade zoskupenie TRI-TIA). Kriticky sa vyjadril na adresu médií, ktoré sa v minimálnej miere venujú propagácii pozitívnych príkladov.

Veľmi pútavé boli vystúpenia zástupcov miest a obcí, ktorí prezentovali doterajšie výsledky a formy slovensko-poľskej spolupráce. Svojim vystúpením zaujal Ing. Ján NOVOTNÝ (Mestský úrad Bardejov), ktorý analyzoval spoluprácu mesta Bardejov s poľskými partnermi. Aj keď Bardejov má 16 medzinárodných zmluvných partnerských vzťahov, najintenzívnejšia je slovensko-poľská a slovensko-česká spolupráca. Programy cezhraničnej spolupráce sú považované za dôležitý a veľmi úspešný nástroj pre využívanie vlastného potenciálu miest a obcí a k všeobecnému prospechu ich obyvateľov, čo zdokladoval na úspešných projektoch mesta Bardejov a na ich prínose. Kriticky sa však vyjadril na adresu refundačného systému financovania projektov cezhraničnej spolupráce, ktorý nie je pre prijímateľov pomoci výhodný z hľadiska potreby mať vopred k dispozícii celý objem finančných prostriedkov, ktoré musia byť prefinancované a až následne budú prijímateľovi pomoci refundované.

Mgr. Michal MARHEFKA (prednosta MsÚ v Podolínci) pod názvom „*Partnerstvo za neexistujúcimi hranicami*“ predstavil multispektrálnu inštitucionálnu spoluprácu medzi mestom Podolínec (SK) a gminou Rytro, Podegrodzie a Wierchomla Wielka (PL).

ThDr. Peter SOROKA, PhD., protojerej Pravoslávnej cirkevnej obce Hostovice-Osadné, duchovný správca a správca Krypty vojakov z 1. svetovej vojny vo svojej prezentácii predstavil Osadné a historickú pamiatku v podobe krypty vojakov v Osadnom ako historickej a turistickej zaujímavosti v poľsko-slovenskom pohraničí. Pomimo veľmi pútavej a na vysokej úrovni urobenej prezentácie Dr. Soroka načrtol aj možnosti širšieho využitia potenciálu regiónu, ktorý je významný aj prírodným prostredím.

Na záver konferencie manažér projektu Doc. PhDr. V. Dudinský, PhD. zhodnotil priebeh celej konferencie, poďakoval všetkým za účasť, ocenil význam nielen analyticko-teoreticky ladených vystúpení, ale za osobitne dôležitý označil praktický aspekt rokovania konferencie s množstvom konštruktívnych zovšeobecnení a nových podnetov, ktoré odzneli vo vystúpeniach, resp. v rámci diskusií. Informoval, že príspevky a prezentácie prednesené na konferencii sú publikované v recenzovanom konferenčnom zborníku, resp. budú zverejnené na webstránke projektu:

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ipol/projekty/projekt-sk-pl>.



Doc. PhDr. Vladislav Dudinský, PhD., projektový manažér, otvorenie workshopu 28.11.2013



Účastníci workshopu 28.11.2013



Vystúpenie Tomasza CHŁOŃA, mimoriadneho a splnomocneného veľvyslanca Poľskej republiky v Slovenskej republike – 29. 11. 2013



Ing. Ján RAGAN, podpredseda Prešovského samosprávneho kraja – 29. 11. 2013